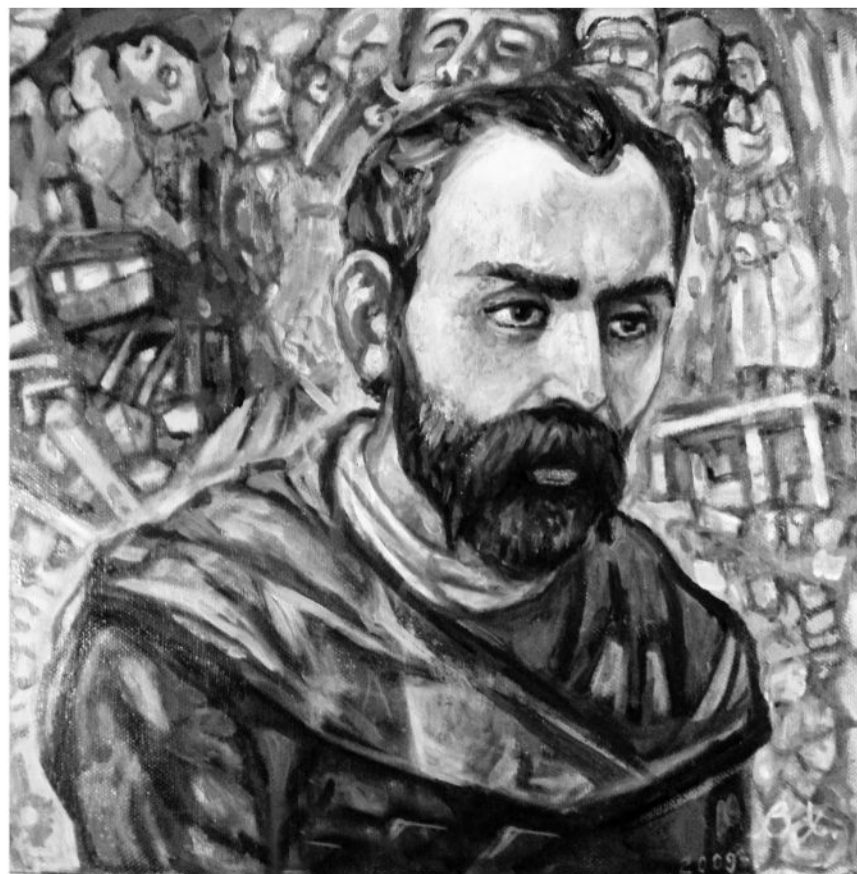
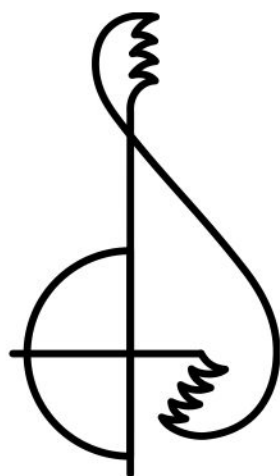

9
2010

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор

Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ

Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,

Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,

Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2010

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН АЕМÆ АЕХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН АЕРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор
ХЪОДЗАТЫ АЕхсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис
Поззи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли, НÆКУЫСАТЫ Наирæ,
ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2010

НОМЫРЫ ИС:

ЦГЪОЙТЫ ХАЗБИ: 70 АЗЫ

ЦГЪОЙТЫ Хазби. Новеллæтæ, этюдтæ 6

БАБОЧИТИ РУСЛАН: 60 АНЗИ

БАБОЧИТИ Руслан. О, мæ нивæ, о, мæ карнæ!..
Æмдзæвгитæ 24

ДЗАСОХТЫ Музафер. Мæйты дæргъæн азтæ. Кæрон 35

КЪУДУХТЫ Маринæ. Мæ удлæууæн. Æмдзæвгæтæ 101

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ 106

АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД

Аргъæуттæ 113

ТÆЛМАЦТÆ

Лев ТОЛСТОЙ. Цыбыр хабæрттæ, зонды ныхæстæ 131

*Журналы авторты хъуыдытимæ редакци
алкæд разы нæ вæййы*

ЦГЪОЙТЫ ХАЗБИ: 70 АЗЫ

НОВЕЛЛАЕТÆ, ЭТЮДТÆ

АЙДÆНЫ РАЗ

Ирон адæймаг йæ цард батоны æгъдауы, йæхимæ йæ стæм хатт равдæлы. Æрвыл-бон дæр хæсау цыдæр æгъдауы бахауы, уæлдайдæр та сабат æмæ хуыцаубоны. Æмæ æнæцæугæ нæй зианы, цины фæдыл. Хæстæгмæ, зонгæмæ, сыхаджы фæдыл. Чи нæ цæуы, уый та адæмы 'хсæн нымæды нæу. Æмæ, адæмимæ куы нæ цæрай, уæд дæ цард цию! Цæргæ уаллон дæр кæны, æцæг фаджысы.

Ирон æгъдау, йæ мад ма амæла, тыхджын æмæ фидар у. Дæ алы акъахдзæф, де сныхас, дæ алы ми дæр дын лыстæг æмæ биноныг бары. Суанг дæ хæдзары дæ бинонты 'хсæн дæр. Æмæ дæм уазæг куы æрбацæуа, уæд та... Сывæллон куы уа, уæддæр æм де 'ргом раздах, тынгæрфыгæй йæм ракæс, барæвдау æй фæлмæн ныхасæй, зæрдæйæ.

Æгъдау хорз у, цард уымæй фидæуы, мидисджындæр æй кæны, адæмы кæрæдзиуыл бæтты, адæймагæн адæмы хъæр йæ зонды уый фæрцы ахъары, адæймаг æй уый кæны. О, фæлаæ, цымæ, хатт нæ ирон æгъдæуттæ æгæр нæ фæцæхджын кæнæм! Уæлдайдæр та хæрдзтæй, ацы магуыр рæстæджы. Йæхи фæллоуæ чи цæры, уымæн дзы йæ сæр сисыны фадат нал вæййы. Зианы фæдыл æгъдæуттæ та йæ

æппын скаст нал уадзынц. Зианæн йæ ном йæ уæлæ ис, æмæ зын сахаты кæрæдзийы æнцой æрбалæууын æнæмæнг хъæугæ хъуыдаг у. Фæлæ дæ фæстæ мæрддзыгой ацæуыны тыххæй кустæ бон дæрдты – зонгæйы зонгæйы дæр, æнæхъæн хъæубæстæ, горæтаг егъау сых базмæлын кæн, уый цас раст у?.. Æмæ кæй нæ фендзынæ цыфæнды зианы дæр. Марды иу хатт дæр цæсгоммæ чи нæ федта, ахæмтæ дæр – бирæ. Мæрддзыгой кæрæдзи рафæрс-бафæрс кæнын райдайынц, ды та кæцæй фæдæ, зæгъгæ. Æмæ дæрдтыл ныхас ацайдагъ вæййы.

Иу ахæм зианы та фæдæн æрæджы. Фæсвæд хъæуы амард мæ зонгæйы къабаз. Рухсаг уæд! Хæдтулгæтæй сæ уынджы базмæлæн нæ уыд. Гъей-джиди, зæгъын, айбæрц адæм ацы мæгуырмæ йæ удæгасæй куы æрцыдаиккой æмæ йæм цæрыны уавæртимæ хæдзар аразынмæ куы фæкастаиккой, уæд ма абон дæр нæ цæрид? Стæй йæ афон куы ‘рцыдаид, уæд йæ цотæн, лæг æнæ фæгуыбыр кæнгæйæ, зынтæй кæй дуарыл бахиза, ахæм къæс нæ, фæлæ, абоны уавæртæм гæсгæ цæрынмæ чи бæззы, ахæм хæдзар нæ ныууагътаид?..

Уазæджы цæст, дам, уынаг у, æмæ мын хатыр фæуæд мæ фиппаинаг, уæлдайдæр та мæ ныхасы сæр ууыл нæу, фæлæ у мæхиуыл. Цæвиттон, куыд æнхъæл нæ уыдтæн, уыйбæрц зонгæтыл дзы фембæлдтæн. Уæлдай фылдæр та разындысты, рухсаг зæгъыны фæстæ фынгтæй куы сыстадысты, уæд. Уый размæ мæ сæхи дæрдты чи ласта, уыдон дæр мыл, нæ мæ зоныс, нæ мæ зоныскæнгæ алхыскъ кæныны охыл сæхи æрбауагътой. Азтæ сæхион кæнынц – дардмæ цæстæй хорз нал уынын, фæлæ мын сæ хæстæгмæ цы базонын хъуыд. Хæстæгæй, зонгæйæ. Æрмæст дзы иуы базонын, чи у, уый рахатын мæ бон не сси, æмæ мæхиуыл мæ зæрдæ тынг, раст иу куыдзы бæрц фæхудт. Мæ разы лæууыд бæрзонд, тæнтыхæг ас лæг, мæгуыр кæндтытæ, йæ урс сæрыхъуынтæ æнæхсад æвзид къуымбилау худæй æддæмæ лæбурдтой, цæсгом хæххон уазал дымгæйæ нады хуызæн сау æндæрг дардта, йæ чысыл цæстытæн сæ урсытæ бур æмæ сырхъулон, цæстыты бын егъау дзæкъултæ бынмæ æрзæбултæ сты, цæстыхау сыл нæ бафиппайдтон, æрфгуытæн сæ хуыз ссыд. Цæсгом æнцъылдтæ æмæ фæлахс, рустæ бахаудтой, фындз – ныццыргъ. Дзых, дзых бынтон диссаг – цалдæр дæндаджы дзы ранæй-рæтты раджы калд бæлæсты бындзæфхæдтау бур-бурид фæзын-фæзын кодтой. Йæ рахиз къухы æнгуылдзтæ æмæ

йæ рихитæ тамакойæ зæронд фиуау сбур сты. «Чи у, цымæ, ацы мæгуыр, дæргъæтин азты æвдылд адæймаг? – хъуыды кæнын мæхимид, – фыдцард, нозт æмæ тамако кæй бахордтой, уый». Стыхстæн. «Ма тыхс, мæн ничиуал базоны, уыцы лæгъз æмæ рæвдаугæ хъæлæсæй сдзырдта, – æз Зауыр дæн, скъолайы цыппæрæмтæм иумæ цыдыстæм. Фæсурокты та цъæх нæууыл хъæбысæй хæцынæй куы не ‘фсæстыстæм. Махыл дзы ничи тых кодта, æмæ уæд дыууæ дихы фæстæм. Ды – иу къорды сæргъы, æз та – иннæйы. Стæй сыхах бинонтæ æндæр хъæумæ алыгъдысты, – къæхты бынæй арф ныуулафыд æмæ ма бакодта: уыцы бонтæ ма нын Хуыцау куы радтид!

– Зауыр, Зауыр! Куыннæ, куыннæ! Æрхъуыды дæ кодтон! Цардæй дзаг цæстытæ, тыппыррус, хъамбул уæраг æмæ æвзыгъд, æнæбасæттон лæппу, нæ хъæзтыты цырв æмæ цыракаенон хуыз. Уый цы хуызæн сдæ, цæмæ æрхаудтæ!? – сагъæссаг хъуыдытæ кæнгæ здæхтæн зианæй. Нæхимæ куы ‘рбацыдтæн, уæд дæр мæ нæ уæгъд кодта мæ фембæлды тæлмæн: цы у адæймаджы цард, цæмæ йæ æркæны рæстæг. Зæронд тæригъæд у – рæстæг ын йæ уд, йæ тых, йæ зонд, йæ конд-уынд бахæры, фæхынджылæг дзы кæны æмæ ма йын йæ хъузг ныууадзы. Уый ма зæххыл хæты æрмæст йæ æндæргæу, йæ сихæу æгъуыз, æнæбонæй. Зæрæдтæн цыдæр иухуызон свæййынц се сныхас, сæ фезмæлд, сæ зонд, сæ удыхъæд. Ехх, ныр мæ лæппуйы хъæру, ехх, ныр мæ чызгон хуыз – æнæраздæхгæ бæллицтимæ цæрынц.

Уæлдай тæригъæддагдæр та мæм зæронд устытæ фæкæсынц. Сæ цæсгомы æнцъылдæм, сæ фæллад цæстытæм, къуыпсинтæм кæсгæйæ мæ зæрдæ ныммæгуыр вæййы. Фæлæ сын се ‘взонг рæстæг мæ цæстытыл куы ауайын кæнын, нарæгастæу æмæ гуыр-видауц, æхсыр æмæ тугæмхæццæ хуыз цæсгæмттимæ мæ разы куы сыстынц, сæ фезмæлд – рог, сæгуыты акъахдæфау сæ къахы бын сæгъы бага нæ сæтты, уæд та мыл хур æрбакæсы.

Зæххыл ис æрмæстдæр иу низ, ахуыргæндтæ хос кæмæн не ссардзысты. Уый у зæронды низ. Уый хæцгæ нæу, фæлæ хъары алкæй уæнгты дæр. Алкæйдæр зæронд кæны æмæ алчидæр зæрдæрайгæйæ фæцæрæд, стæй базæронд уæд. Базæронд Зауыр дæр. Æгæр тагъд азæронд! Æз та? Цыппæрæм къласы онг иумæ куы ахуыр кодтам. Æмцахъæнтæ куы стæм?! Æз дæр уый кары куы дæн, мæныл та азты уæз куыд æрæнцад, ама, куыд мыл фæзынд рæстæджы цыд?..

Ахæм змæст хъуыдытимæ æмæ рохст зæрдæйыуагимæ æрлæу-
 уыдтæн тыргъы нæ егъау айдæны раз. Айдæн, айдæн, кæд ар-
 вайдæн нæ дæ, уæд ма мын зæгъ, дæ хуылфæй мæм чи кæсы?
 Фæстæмæ разылдтæн, – мæ алыварс никæй фæдтон. Ногæй та
 мæм айдæнæй уыцы зæронд нымдзаст. Гъæ дæ радтæг мацыуал
 радта, кæд цы хуызæн дæ! Курæггаг суары цъыртты хуызæн цъæх
 цæстытæн сæ цæхæр фæхуыссы, афтæмæй ма тыхкаст кæнынц.
 Нырма сын фенын цы нæ бантыст, уый цыма агурынц, уыйау
 ныздзæгъыр сты кæдæмдæр. Сæ бынмæ дыууæрдыгæй рифта-
 джы дзæкъултау æрзæбул сты сæ фыдтæ. Цæсты уæлтфыфалтæ
 кæддæр цæстытыл не ‘ххæссыдысты æмæ æдзух тынг уыдысты,
 ныр сыл дывæлдахæй æрбырæгау кодтой. Ныхы æнцъылдтæ уал-
 дзыгон ауæдзтау зынынц, цæсгомæ цъар æнцъылдтæй кæсагахсæ-
 джы хызау счырæг. Къæмисæнтæй уæлæмæ ма сæры «фæтевзæ-
 мæ» цы сæрыхъуынтæ аздад, уыдон урс тæлмау зынынц, рустæ
 æрзæбултæ сты, маргъы дыууæ базырау фæтæхынæввонг – йæ
 цъондыр. Бахудти мæм. О, о, равдис мæм дæ рæсугъд дæндæгтæ,
 се ‘мбис сын кæм ныууагътай, дуртæ сæ хордтай, æви... куы дын
 баихсыдысты. Цы дын фæци сæ дзæнхъахуыз? Оуу, мæнæ! Кæд у
 Зауыры æнгæстæ: зæронд æмæ ихсыд. Æцæг йæ буар урсдæр.
 Йæ къухы æнгуылдзтæ бур не сты? Æркастæн сæм æмæ ауыдтон
 мæхи къухтæ, ме ‘рыгонæй нырма мын мæ цæстмæ цы чысыл
 къухтæ дарынц, уыдон. Тамакойы фæд сыл нæй, фæлæ сæ уæ-
 лæрмтты буары æнцъылдтæ хæлуарæджы тынау зынынц. Æмæ
 та мæ каст – айдæнмæ, уыцы æнæзонгæ зæрондмæ, стæй –
 мæхимæ. Ай мæхæдæг куы дæн, æмæ мæ афтæ зæронд айдæн
 ныккодта æви рæстæг? Зауыр мæм зæронд куы фæкаст æмæ
 мæхæдæг дæр ахæм куы дæн! Уæд кæуылты æмæ куыд тагъд
 азæронд дæн!

Хорз адæм, арæхдæр уæхимæ айдæнмæ биноныгдæр кæсут,
 науæд, кæд æмæ куыд азæронд уыдзыстут, уый нæ бафиппай-
 дзыстут. Хорзæй зæронд кæнут. Мæнмæ та айдæны раз сагъæ-
 сты равзæрд ахæм хъуыдытæ:

*Æрлæуу-ма, рæстæг. Æрлæуу!
 Кæдæм тындзыс фæдисæй?!
 Фæстæмæ дæр куы нал кæсыс,
 Куы нæ дын ис æрмисæн.*

*Нæрæмон дæ! Ыссæндыс
Фæлтæрты цард. Дæ разæй
Æнусты дугъ ысцырын
Æгъатыр æмæ карзæй!*

*Æрлæуу-ма, рæстæг!
Чысыл фæлæуу!
Тæргæуадæй кæдæм тæхыс?
Æвддæсæздзыд уæлмонц чызгæн*

*Йæ былты хъарм нæма ацыд
Мæ русæй,
Æмбойны уæд мæ сæрыхил
Цæмæн зыны сæнтурсæй?!*

ÆРТÆ ÆРТТИГЪЫ

1.

ЗÆХХ

Зæхх, куыд æнæфсис дæ! Цас фæлтæрты аныхъуырдаы, цас! Фыдтухæн царды цас адæмы хид æмæ туг бацъырдаы. Цас цæссыг дыл фæкалд, цас! Мæнæ та мах дæр фæхæрыс. Æрвылбон адæмы туг дойныйæн нуазыс. Цæгъдынц кæрæдзи, сæ туг лæсæнтæ кæны дæ риуыл. Ды йæ æнæвгъау, æнæфсисæй ныхъуырыс. Дæ зæрдæ та куыд нæ ныккæрзы, куыд нæ фæриссы, сæ ныййарæг куы дæ, уæд?!

Зæхх, нæ ныййарæг, нæ уромæг куы дæ,уæд, марынмæ йæ къух цы лæг сисы, уый бын арф цæуылнæ ныххауыс!? Йæ фыдвæнд ын йæ хъуыры цæуылнæ фæбадын кæныс?!

Зæхх, куыд фидар æмæ фæразон дæ! Куыд бирæ хъыгтæ æмæ мæстытæ уромыс! Куыд фæразыс адæмы фыдгæндæн? Дæумæ, сæ кæрæдзимæ сæ хæрамахаст, сæ æбуалгъ митæ сын куыд уромыс?! Сæ чъизи митæ сын куыд барыс? Уый нæ, фæлæ ма сæ дарæг, æрвон тыгъдады сæ уромæг куы дæ! Цымæ, æнæ дæу цы фæуиккой? Чи сæ бахъахъхъæнид æнусон хъызт æмæ æнусон хуры цæстæй? Чи съл скæнид дзабыр æмæ хæдон, чи

сын бафсадид сæ гуыбын æмæ зонд? Фæлæ сын бæсты ницы цæуы, – фаг аргъ дын нæ кæнынц æмæ дæ сæ быны æнæвгъау ссæндынц, чъизи кæнынц, судзынц, рæмудзынц, фæйлауынц...

ЦАРД

Цард, куыд адджын дæ æмæ цæй маст дæ! Куыд æхцон дæ æмæ цæй карз дæ! Куыд хорз дæ æмæ цæй æнад дæ! Цы дæ æрхъуыды кодта, чи дæ радта адæймагæн? Стæй цæмæн? Хъызæмарæн? Фыдтухитæн? Карды комыл цæуынæн? Мæлынæн?

Цард тох у! Æдзух нæ тохмæ цæттæ домы. Дæхи ма æрлæмæгъ кæн. Æнхъæлмæ кæс фыддæрмæ! Дæ зæрдæйы фæдыл ма ацу, ма йæм ныхъхъус, коммæ йын ма бакæс! Æрдынау – ивæзт, – дæ зынтæй ивæзт. Æмæ ма дзы уæд цæргæ та кæд кæндзыстæм?

Цард, цæмæн хъæуыс, зæгъ-ма? Фыдæвзарæнæн? Фыдмийæн?! Адæймаджы донмæ тæрыс æмæ йæ фæстæмæ æнæ донæй здахыс. Уæхстыл æй бакæныс æмæ йæ фыдтухитæм физонæгау дарыс. Æрæнцой йын нæ дæттыс. Куыройау æй ссыс æмæ ссыс, хъæуыс ын йе ‘нæниздзинад, йæ тых, йæ зонд. Ссæндыс ын йе ‘нкъарæнтæ, йæ бæллицтæ, йæ тырнæнтæ. Ныууадз-ма нæ фæлтау.

Цард, цас дæ æмæ цы дæ! Цæсты фæныкъуылдау — цыбыр, хъыцъыдонау – судзаг, зæрдæйы цæфау – риссаг.

Цард, уый цы хуызæн дæ, цахæм?! Зæрдæ дыл худы, зонд дын тæрхон кæны. Фæлæ æндæр уагыл куы уаис, уæд афтæ адджын нæ уаид! Дæхимæ нæ не ‘лвасис. Нæ дæ хатиккам, не ‘нкъариккам, нæ уарзиккам. Нæ сагъæстæ, нæ бæллицтæ дыл нæ бæттикам. Æнæбазыр, æнæтæлмæн уаиккам. Зондæй дæр, хъаруйæ æмæ фæразонæй дæр цауддæр уаиккам. Куыд адджын дæ æмæ куыд хъаджджын! Дæ ад, дæ узæлд цæуыл ис баивæн? Удтавс, зæрдæрухс нæ кæнынц. Кæнæм цæрæццаг, æмæ исдуг рох кæнынц дæ зынтæ.

УАРЗОНДЗИНАД

Æнкъарæн! Цы у, цымæ? Цы пайда! Куына йын цæстæй фенæн ис, куына – уырзæй басгарæн. Æрмæст æй хаты зæрдæ æмæ куы

хъынцъым кæны, куы – райгæ, заргæ. Ёнкъарæн куы тыхсты хос у, куы æхцон у. Ёнкъарæнтæ бирæ сты æмæ алыхуызæттæ. Сæ æхцондæр, тавицдæр – уарзт, уарзондзинад. Йæ тавсæй зæрдæ тайы, тут абухы, уæнгтæ рог кæнынц, базыртæ съл садзы.

Уарзт у царды тых, ныфсдæттæг, размæ, уæлæрвтæм хонæг. Цард чи уарзы, уымæ цæрын цæуы. Уымæ ис фæндтæ, бæллицтæ, тырнындынадтæ, нысан. Цард чи уарзы, уый цардаразæг у. Уарзондзинад æй сгуыхын кæны, йæ тыхыл ын тых æфтауы. Уый хаты, æнкъары æрдзы рæсугъддзинад, зæххы рæдаудзинад æмæ съл ауды, хъахъхъæны сæ, сæ хæрзтæй сын пайда кæны хæдзардзинæй.

Чи уарзы, уый уарзынц: йæ уарзон, йæ мад, йæ фыд, йæ цардæмбал, йæ цот, адæм. Ёнкъарæн зæрдæйæ цæуы æмæ зæрдæмæ цæуы, зæрдæ агайы. Зæрдæ зонаг у æмæ йын уæдæ æнкъарæнты тыхджындæр – уарзондзинад цас базонинаг у!

Уарзт, уарзондзинадæй сæйрагдæр царды ницы ис! Уымæй тыхджындæр нæдæр хъару у, нæдæр – зонд. Ницы йыл тых кæны, ницы йæ сæтты, цыфæнды зынты сæрты дæр ахизы. Ёппæтыл дæр уæлахиз у. Мæлæт айсы уарзæг адæймаджы цард, фæлæ йын йæ уарзтыл йæ бон нæ цæуы. Уарзондзинад мæлæтæй тыхджындæр у æмæ баззайы уæлæуыл... Ёнусты, фæлтæртæн ныфсы, амонды хосæн.

Æцæг уарзондзинад курдиат у. Хуыцауы лæвар у. Хуыцауы комытæфау æй чи банкъары, уый амонджын у. Уый царды ады тых æппæтæй дæр банкъары. Уый æрмæст зæххыл нæ, æрвон тыгъдады хур, мæй æмæ стъалытимæ дæр цæры.

Зæхх æмæ цард æнцайынц уарзондзинадыл! Адæймаджы хуымæтæг, æнæхин æрдзон æнкъарæныл. Зæххыл уарзондзинад тыхджын куы уа, уæд царды хæрам тыхтæ сæ сæр сдарын дæр нæ уæндынц, ницы бон, ницы хъару сæм ис. Царды фидæн уарзондзинадæй аразгæ у!

Уый у йæ рахæцæн, йæ бындур.

2.

ЗНОН

Цард ис знон æмæ райсомы ‘хсæн. Зноны бон фын фенæгау. Цы ма дзы баззайы зæрдæйы? Фылдæр маст æмæ æрхæндæг тæлмæнтæ. Зæрдæйы дон цы хъуыддаджы рацæуа, ахæм æхцон,

мынчын удраэвдауэн цау адаймагыл стæм хатт æрцауы, иннæ æхсызгондзинæдтæ та, цыма нæ уыдысты, уыйау æрбайрох ваййынц. Уæлдайдæр та, æрмæст хæрд æмæ нозтимæ баст чи ваййы, уыцы хабæрттæ.

Знон цы уыд? «Дысон цы бахордтон, уый дæр мæ ферох», – арæх фехъусæн ваййы. Знон цы у? Знон уыд æви нæ уыд? Царды, зæрдæйы, зонды фæд куы нæ ныууадза, уæд ацы фарстæн чи ратдзæн дзуапп?

Зноны бон нал ис, æрбатыры, никуыуал уыдзæн, рæстæг æй бахардз кодта. Ахæм уыд йæ хъысмæт. Фæцард æй Дун-дуне, Дуне, Зæхх, алы удгоймаг æмæ зайæгой дæр. Знон чидæр мæлгæ акодта, чидæр та – гуыргæ. Чидæр æмбылды фæци, чидæр та æмбулгæ ракодта. Чидæр састы бынаты баззад, чидæр та уæлахиз фæци. Кæмæндæр йæ хъуыддаг нæ фæрæстмæ, чидæр та сгуыхтæ фæкодта.

Зноны цин абон знонау нал ахады, зноны рис знонау нал риссы, зноны æнтыст абон зноны бæрц нал у. Фæлæ знонæй бирæ аразгæ у абон.

АБОН

Цард ис знон æмæ райсомы ‘хсæн. Ома цард ис абоны боны. Абон цы цауы, уый уыныс, уый хатыс, æнкъарыс. Дæ бон цас у, дæ хъомыс куыд амоны, уый бæрц ыл ахадыс. Хорз æмæ æвзæрырдæм. Ды дæ царды архайджытæй иу. Аразæг æви халæг? Хъауæг æви æфтауæг? Исæг æви æвæрæг?

Абон баст у знонимæ. Зноны рæдыд дæ абон хъыгдары. Зноны æнтыст дæ размæ схойы. Зноны уарзт дыл абон базыртæ сазды. Абон дæ цард раэвдауы, æви æфхæры, ссæнды, уæддæр дзы царыс, дæ хъыгтæн, дæ зынтæн быхсыс. Быхсыс сын райсом хуыздæр æнхæлæй. Дæ фæндтæ, дæ хъуыдытæ сты райсомимæ баст, æмæ дæ ууыл æууæнк кæны ныфсджындæр, царæццагдæр.

Абон баст у райсомимæ. Абон дын цы нæ бантыст, уый æргъæвыс райсоммæ. Абоны хæртæй æвæрыс, фæстауæрц кæныс райсоммæ. Ахæрынæй анхæлмæ кæсын – хуыздæр, æмæ дæхи æнхæлмæ кæсын кæныс. Дæхи раэвдауыс райсомæй. Уымæ æнхæлмæ кæстæйæ дыл абон йæ зынтимæ æнцондæрæй

цæуы. Фæлæ, абон куыд æмæ цы фæцæрай, уый – дæхи. Райсом цы уыдзæн, куыд уыдзæн, уый ничи зоны.

Абон афтæ фæцæр, цыма дæ фæстаг бон у: цы кусыс, уый – биноныгæй, цы дзурыс, уый – зæрдæйæ, макæй тæригъæды бацу, æнæхъуаджы макæй бафхæр, дæ зонд, дæ зæрдæйы хъарм дæтт адæмæн. Фæуынаы сын ма тæрс!

РАЙСОМ

Цард ис знон æмæ райсомы ‘хсæн. Æмæ уæд райсом та цы у? Райсомыл фæлм бады, райсом цы уыдзæн, уый ничи зоны. Цыфæнды фæндтæ æмæ тæрхæттæ кæн, уæддæр сæ райсом цы рауайдзæн, сæ кæцы хай сæххæст уыдзæн, æви дзы æппындæр ницы сæххæст уыдзæн, уый ничи зоны. Райсомы æнтыст аразгæ у абонæй, фылдæр та – йæхицæн райсомæй.

Райсом дæ ферох уыдзæн знонæй бирæ цыдæртæ. Мæрдырох сыл бафтаудзæн райсом. Рох дын кæнын кæндзæн абоны фæцарды рæстæг. Райсом æгъатыр у рæстæгау. Райсом абоны æрлæууын нæ уадзы, схойы йæ, суры йæ цардæй, цæмæй йын йæ бынат байса.

Райсом кæмæндæр йæ мæлæты афон у, кæмæндæр та – йæ райгуырæн бон у. Райсом кæйдæр дæлдзыныг кæндзæн, кæйдæр та йæ уæлныхты бæрзонд сисдзæн. Райсом кæмæйдæр хъулау хъаздзæн, кæйдæр та мадау рæвдаудзæн. Кæмæндæр йæ худинаджы гакк раггом кæндзæн, кæуылдæр та фарн бафтаудзæн.

Райсомы бонмæ фæндты æмæ хъуыдыты кæритимæ цæуæм. Цымæ дзы йæ дымгæ цас ныффалгæрон кæндзæн? Уæйыджы хъусы уад уайынау дзы сæ кой дæр цалæн нал уыдзæн? Æниу, райсом уыдзæн, уый чи зоны. Фæлæ райсом у нæ бæллиц, не скаст, не ‘нхъæлцау.

3.

ХУР

Ирон лæг йæ цины бон Дунескæнæг Иунæг Хуыцауы ном ары æртæ кæрдзынаы. Хурæнгæс æмдымбыл æртæ хæбизджынаы. Кæрæдзиуыл æвæрдæй, æртæ сты, уый цæмæй уына, уый тыххæй сæ чысыл фæиртæсын кæны. Уæллаг дзы амоны Хурæн йæхи, астæуккаг – Дон, бинаг та – Зæхх. Хуыцаумæ, йе сфæлдисæгмæ, Хуры, Зæххы æмæ Доны дæр чи скодта, уымæ

кувы, а дунейы цæй фæрцы цæры, уыдоны нысанта йын æвдистæйæ. Хур ын у рухс æмæ хъармдæттæг. Хур æй йæ тынтæй рæвдауы, рухс ын кæны йæ зын царды рæстæг. Уый фæрцы сты, зæххыл æй цæрынæн цыдæриддæр хъæуы, уыдон.

Ирон адамон сфæлдыстады иу таурæгъмæ гæсгæ Зæхх дæр кæддæр уыд Хуры сыкъа. Хур æмæ Мæй, дам, иумæ уыдысты. Хуыцау сæм смæсты æмæ йæ бандон афтæ тынг ныццафта, æмæ дзы къæртт асхъиудта. Къæртт атахт æмæ Хуры сыкъайыл сæмбæлд. Хуры сыкъа агæпп ласта æмæ фæтæхы. Мæймæ куы баввахс, уæд уый йæ алыварс зылынтæ систа, дарддæр хауын æй нал бауагъта, æмæ сыкъа Зæхх фестадис. Стæй Хур загъта: «Уадз уый нын уа бынат нæ тынтæ æрæвæрынæн, бон æм æз кæсдзынæн, æхсæв та – ды».

Уæдæй абонмæ Хур хæстæгдзинады, хионы зæрдæ дары Зæхмæ. Рухс æй кæны. Рæвдауы йæ, хъарм æй кæны йæ тынтæй, цард дзы уадзы, æмæ йыл цæрæм. Хур ныл хæдон кæны, Зæхх та – дзабыр. Цымæ, цы уаиккам æнæ Хурæй? Зымæг æй æрымысæм. Æмæ та уалдзæг йæ зынг цæстæй кæсын куы райдайы, уæд нын нæ буар нæ, фæлæ нæ удтæ дæр ма бахъарм кæны. Зæххыл цыдæриддæр ис зайæгойæ, цæрæгойæ – иууылдæр базмæлынц, сцæрæццагдæр вæййынц.

Хур – æппæтыл аудæг, æппæтыл æххæссæг. Уæлдай кадджындæр уыд нæ фыдæлтæм – куывтой йæм. Мах дæр кувæм Хуры бардуаг Хурзæринмæ. Уымæй курæм Хуры æхцон хъарм, ууыл фæдзæхсæм нæхи, цæмæй нæ бахиза Хуры сонт митæй, йæ судзгæ-уыраугæ зынгæй.

Хуры рухс, хуры хъарм уарзæм, фæлæ æгæр ницæмæй бæззы – æгæр царды цыд халы. Хуры æгæр дæр фыдбылызтæ расайы. Уый сындз къухы æвнæлдæй карздæр у. Уæд хур царддæттæг нал вæййы, фæлæ йæ сафæг. Зæхх ныкъкъæй вæййы, фесты æдзæрæг быдыр, бытгайлаг.

Фæлæ æнæ Хурæй цæрæн нæй. Фыдгулыл йæ хур баталынг уа, йæ Хуры хай – йæ зынг ахуысса. Ирон адаймаг куы амæлы, уæд фæзæгъæм: «Йæ зынг ахуыссыд, йæ Хуры хай аныгуылд», æмæ йын йæ хæрнæджы фынгыл уæллаг кæрдзын нал æрæвæрынц. Уымæн æмæ йæм Мæрдты бæсты Хур ницыуал бар дары, Хурæй йын хай нал вæййы. Баззад Зæхх æмæ Доны æвджид – дыгай чыритæй йын рухсаг зæгъæм йæ кæндты.

Зæххыл цæрæн ис Хур æмæ Доны фæрцы.

ДОН

Зæххыл цæрæн ис Хур æмæ Доны руаджы. Хур нæ тавгæ æмæ рæвдаугæ кæны, нæ уæнгты нын царды тых уадзы. Доны руаджы та улæфгæ æмæ змæлгæ кæнæм. Дон Зæххыл цардаразæг у. Дон кæм ис, цард дæр уым ис. Дон кæм нæй, уым зайгæ дæр ницы кæны æмæ цæргæ дæр. Зайæгойæн æмæ цæрæгойæн дæр сæ буары фылдæр хай дон у. Цардмæ Донæй рацæуæм æмæ дзы Доны фæрцы цæрæм.

Доны уымæладæй зайæгойы мыггаг билцъ рауадзы, хъæрмуст зæххы уидаг ауадзы æмæ æхсызгонæй йæхи Хурмæ сивазы, ды дæр мæ барæвдау, зæгъгæ. Зæххы риумæ йыл иумæ аудынц сæ дыууæ дæр – Хур æмæ Дон. Æмæ зайы, рæзы, тыллæг дæтты цæрæгойты пайдайæн. Зайæгойтæ сты адæймаджы царды хостæ. Æмæ йæм æфтынц Дон æмæ Хуры фæрцы. Дон нуазæм, сæтты нын нæ фæллад, нæ хæринаг у донджын, цы уæлдæф улæфæм, уый дæр цæуы Донæй. Уымæй аразгæ у йæ хæрзхъæддзинад, йæ ахадындзинад, не ‘нæниздзинад.

Доны æртахы, дам, дуне зыны. Доны æртæхтæй равзæры хуыпп, тæдзынæг, суадон, къададон, цæугæдон, денджыз, фурд. Дон тыхджын у – тæдзынæг дуры гуыбын дæр фæхуынкъ кæны, ивылд цæугæдон хæхтæ дæр халы, къæдзæхтæ фæлдахы, денджызы уылæнтæ цыфæнды стыр науæй дæр хус къæцæлау фæхъазынц.

Дон – нæ цардаразæг. Фæлæ æгæр ницæмæй бæззы. Æмæ куы фегæр ваййы, куы сабухы, куы схъомпал ваййы, уæд, дыргъбæлас йæ дыргъты уæзæй йæ къабæзтæ куыд ныссæтты, æнхъæлцау ус йæ рардæй йæ мæлæт куыд ссары, уыйас стыр фыдбылызтæ ракаены, цард кæмæн радта, уд кæм бауагъта, уыдонæн æмæ йæхицæн дæр. Ныссæнды, ныссæтты æппæт дæр. Цы уæйыг фæлаудзæн йæ разы. Тæссаг ваййы, цард дæр йæ амæддаг куы бакæна, уымæй.

Фæлæ уæддæр зæххыл цæрæн ис Хур æмæ Доны фæрцы. Æмæ æрмæст уæлзæххыл нæ, фæлæ Мæрдты бæсты дæр. Мæрдæн Донæй дæр рухсаг хуымæтæджы нæ кæнæм. «Мæрдты бæстæйы Дзæнаты суадонæй дын нуазыны бар уæд», зæгъгæ йын куы фæзæгъæм.

Дон – царды бындур. «Фыдгул «дон-дон» фæкæна æмæ цард ма ссара», -зæгъы ирон æмбисонд. Æнæ Донæй Зæххыл

цард нэй. Зæххы мæр дæр Доны фæрцы базмæлы, скусы, царддæттæг свæййы, æнæ Донæй дзы дуры гуыбынау ницы ран-тысдзæн.

АДÆЙМАГ

Зæххыл цæрæн ис Хур æмæ Доны фæрцы. Йæ сæйрагдæр цæрæг та у Адæймаг. Зæххыл Адæймагæй диссагдæр, аивдæр æмæ зæрдæргъæвддæр цæрæгой нэй. Цымыдисаг у, фæлæ йын базонæн нэй. Дун-дунæ кæронмæ базонæн куыд нэй, афтæ – адæймаджы дæр. Йæ зонд, йæ уды конд, йæ зæрдæйы ахаст, йæ ‘нкъарæнтæ, йæ монц, йæ мондæгтæ, йæ гæнæнтæ, йæ тых, йæ ныфс, йæ мидхъару цас амонынц, зæрдæргъæвд цæмæ фæуыдзæн, курдиат æм цы хъуыддагмæ равзæрдзæн, кæм æмæ кæд фæцуддзæн, уый йæхæдæг дæр нæ зоны.

Адæймаг æрдзы хъæбул у, æрдзы æлдар æмæ, æрдзмæ цас æввахсдæр уа, уыйбæрц йæ адæймагдзинад фылдæр у, тыхджындæр у. Æрдзыл кæцырдæм сахады – хорзырдæм, æви æвзæрырдæм – афтæ йын йæ цардыл дæр сахады æрдз. Йæ хъуыды дæрдтыл æххæссы, суанг дун-дунейы æрфытæм дæр. Æнхъæвзы Зæххыл æмæ йæ кæм рæсугъддæр кæны, кæм та – халгæ æмæ сафгæ.

Адæймаг ис царды астæу. Хуры алыварс планетатæ куыд зылынц, афтæ Адæймаджы алыварс дæр ис цард. Йæ бар ыл цæуы æмæ йæ куы хуыздæр кæны, куы – æвзæрдæр. Йæ зонд, йæ хъару æмæ рæсугъд æнкъарæнтæ куы баиу кæнид, уæд Зæххæй Дзæнæты цæхæрадон скæнид.

Адæймаг йæхæдæг чысыл дун-дунæ у. Бирæ æмбæхст фæрæзтæ ма ис йæ уды, йæ зæрдæйы конды, йæ хъаруы, йæ зонды. Уыдон базонын, раггом æмæ сæ спайда кæныныл архайы æнусты дæргъы, æмæ дзы йæ къухы цыдæртæ бафтыд.

Адæймаг тыхджын у, фæлæ уыцы-иу рæстæг у лæмæгъ æмæ тæссонд. Æмæ фæтасы. Фæтасы, йæ адæймагдзинад куы æрлæмæгъ вæййы, уæд. Йæ æрдзон миниуæг куы аивы, уæд.

Хуыцау Зæххыл хуыздæрæн цы сфæлдыста, уый у Адæймаг. Адæймаг – нæлгоймаг æмæ сылгоймаг. Лæг æмæ ус. Лæг æмæ ус, дам, фæрæты хъæдæй барст. Хуыцау сæ кæрæдзийæн афтæ тынг фæадджын кодта, æмæ Зæххыл Адæймаджы цард æрхуыссын нæ уадзынц. Цыфæнды зынтæ æвзаргæйæ дæр

æнкъарæнджынæй, уарзгæйæ хъомыл кæнынц сæ цоты – фидæны цардарæдджыты. Дæттынц сын сæ уарзт, сæ зæрдæйы хъарм, сæ зониндзинæдтæ æмæ царды фæлтæрддзинад. Æмæ сын уыдон дæр ныфсджынæй айсынц сæ размæсхойæг тырыса.

МÆ УДЫ ТАВС

Æз суадон дæн, – рæсуг æмæ сатæг. Кæддæр рахъардтон цъæх нæуу фахсы гуыбынæй. Лыстæг цыхцыржытæй ныллæу-уыдтæн æддæмæ. Æмæ мыл бацин кодта кæрдæг. Æхцонæн ма ныхъуырдтой йæ уидæгтæ, æмæ цъæхæй цъæхдæр кодта. Фæлæ йын йæ уидæгтæм ма хъæлæсы фæхастон змис æмæ лыстæг хуыр. Зымæгон хъызты-иу йæ цъæнут сыфтыл ма комытæф ихын хъуссæджытæй фæрдгуытæ бафтыдта, æмæ ихæн рызт кодтой, сабыргай сыд сæ хъæд, сæ уидаг, æмæ байгом ма фыцæн бынат, бæзджын кæрдæджы æхсæнæй армæ сæрттывтон сæгъы цæстау сыгъдæгæй. Цæссыгау лæдæрсы ма дон, тындзы дæлæмæ мæскъмæ, æмæ ма фæд, чындздзон чызджы риуыл ставдбыд хъуымбыл дзыккуйау, фахсыл дæлиау æрзæбул, раст ыл цыма дымгæ йæ къух рæвдаугæ æруадзы, уыйау зына-нæ зына къæдз-мæдзытæгæнгæ æруад цæугæдонмæ.

Æз суадон дæн, – рæсуг æмæ сатæг. Бæлццонæн сафын йæ дойны, зайæгойæн – йæ мондаг. Сæрдæй-зымæгæй хуры цæст уыдтон, мæйрухс æхсæвты стъалытимæ хъазыдтæн, ма уæлцъар айдæны сæхи уыдтой цæргæстæ. Хъарм уарынты, их къæвдаты надтон мæхи, здухгæ митгæлæбута уæлдæфы ахстон æмæ сæ зыдæй ныхъуырдтон, æхсæрдзæнтимæ зарыдтæн, семæ ерыс кодтон. Нæ фæлладтæн лæггад кæнынæй, абухынæй, уарзынæй, цæрынæй. Афтæ дæлдзинæгмæ ерысæй тахт азы фæстæ æз. Æз фæзæронд дæн, бафæлладтæн, басастис ма хъару, фæкъаддæр ма цыд, ма зард. Фæхалас ма сæр. Зымæджы хъызт мыл тых кæнын райдыдта, их цæгæй мын æрбалхъивы ма къубал, ма уды нарæджы свæййын, ма зарæг басабыр вæййы, ма фæд – раздæры ставдбыд хъуымбыл дзыкку – миты бын фæвæййы.

Æз тарстæн, иуахæмы ма митхæппæн йæ быны куы фæкæна, лæсæн мыл куы ракала, – куы ныххуыдуг уон, куы бамыр уа ма зарæг. Æз тарстæн... Фæлæ мæм æнæнхъæлæджы Хуы-

цауы лаварау фæзындтæ ды! Æмæ мæ раздæхтай фæндагмæ. Царды фæндагмæ, фидæныл æууæнчы, фидæнмæ тырнындзинады фæндагмæ. Цардмæ!

Ды – мæ хъуыл-хъуылгæнаг суадон, мæ уды тавс. Æрæджиау чысыл уæлдæр суангыл зæххы бынæй ратыдтай æмæ нæрæмонæй афæд кодтай иуæрдæм, стæй та – иннæрдæм. Æнæрцæфæй, æнæбасæтгæ, раст цыма мæн агуырдау, уыйау тыхстæ, фæйнæрдæм рæдывтай нæууцъар фахсы къуылдымтæ... Æмæ мæ ссардтай!.. Æрфæд мæм кодтай... Мæ æрвхуыз цæстытæм мын ныккастæ, фæдтай дзы дæхи, ныххуыпп кодтай мæ донæй æмæ мыл рауагътай дæхи. Дæ донæй, дæ цинæй, дæ мæтæй, дæ рисæй байдзаг ис мæ гуырæн, мæ уд, мæ зæрдæ. Мæ фыцæны найыс дæхи. Хурмæ та сæрттыфта мæ цæст, са-бухта мæ цæрæн. Йæ былтæй акалд, æмæ нæ удты монц иу фæдыл уырдыджы стыр цæугæдонмæ сцырын.

Мæ уды тавс, мæ хъуыл-хъуылгæнаг рæсуг æмæ сатæг суадон, дæ фарсмæ та бафтыдис мæ тыхыл, мæ ныфсыл, æмæ фæтынгдæр ис мæ зарæг. Дæуимæ мæм хъызт зымæджы хъæпæнтæ, тæрккъæвдайы лæсæнтæ нымады дæр нал сты. Куы уай мæ фарсмæ – ныббыхсдзынæн æппæтæн дæр, ныссæт-дзынæн цыфæнды ныхдуртæн дæр сæ фыдгæнд. Æмæ, цæй, ныззарæм нæ иумæйаг зарæг, къæрццæмдзæгъд хъазты æрзилæм иумæ симды. Иумæ, иумæ аныгъуылæм хуры тынты, мæйрухс æхсæвы фæлмы, стъалыты дзыгуырты.

Мæ уды тавс, ды æмæ æз фестадистæм дыууæ суадонæй æнхæвзæг иу зарæг къададон, иувæды чындздзон чызджы уарзæгой риуыл ставд æмæ æнгомбыд хъуымбыл дзыккуйау систæм æмæ нын райхалæн ма уæд!

* * *

Ды чи дæ, уый зоныс? Ды дæ уалдзыгон хъоппæгдзæст дидиæг. Райсомы ирдгæ æмæ изæры рæудымгæ кæуыл узæлынд, хуры хъарм тынтæ кæй рæвдауынц, уый! Рæвдауы дæ мæ уарзондзинад дæр, æмæ хæлбурцъ кæнынц де 'нкъарæнтæ. Хатт дыл зæйау рацæуынц, хатт ныццæм вæййынц дæ уды æмæ дæ рæстмæ сулæфын нал фæуадзынц. Ды фæлмæцыс сæ уæзæй, сæ тыхæй. Уый æнцон фæлмæцыд у! Баивæн ын ницæмæй ис. Хуыцауы лавар у зæдты мыдамæст фынгæй. Фæлæ дæ зæрдæ сонтæй куы айдзаг вæййы æмæ дæ риуæй йæхи куы рацæйто-

ны, уæд дын фæриссæгау кæны. Æмæ дæ сæр куы æркъул кæныс, уæд мæм уалдзæджы фидиуæг – малусæджы хуызæн фæкæсыс. Ды дæ, сатæджы фæуазал æмæ хуры тынты æнарæхст æвнæлд дæр зын кæмæн кæны, ахæм æрвон малусæг.

Ды чи дæ, уый зоныс?! Ды дæ хæххон сæрвæты сырххулон дидинаг-дзæгъдзæгъæг. Уадымс хъазы дæ дæллагхъуыр, æмæ дыл фырцинæй бахæцыд ризæг. Зырзыраг дæр дæ уымæн хонынц. Акæс-ма сæрвæты хъæбысмæ: сырх тæппытæ дари хъуымац фестад. Гъæй, тæхуды, дæуæн уымæй æнгом къаба бахуый! Дæ гуырвидауц дзы куыд разына, дæ зæрдæ хурварс кæмæй абада, ахæм. Мæйрухс æмбисæхсæв арвы стъалытæ халыл бакæн æмæ дын сæ дæ хъуырыл æрæфтау, Бонвæрнон дын дæ ныхыл бакæн, райсомы æртæхæй дыл дзабыртæ скæн, дæ къухыл дын ахæц æмæ дын зæгъ: «Цом мемæ дæ уарзты фæдыл!»

Ды чи дæ, уый зоныс?! Æхсырхъуыр уарди-дидинаг! Мыдыбындз мыдагурæг кæмæ тæхы, хуры тынтæ кæуыл хъазынц, ахæм зæрдæскъæфæн дидинаг! Алчидæр дæм йæхи ивазы: баузæлы дыл, рахъавы дæ æртонын æмæ дæ йæ уаты йæхи бакæна. Фæлæ дæуыл ис сындзытæ æмæ сæ къухы ныхсынц – дæхи æртонын нæ уадзыс! Æз дæм уарзты уæлмонцимæ æввахс хъавгæ бацыдтæн. Ды дæ сындзытæ амбæхстай, дæхимæ мæ хæстæг бауагътай, æмæ дын дæ урс дидинсыфтæн иугай батæ кæнын, рæвдауын дæ, рæвдауыс мæ ды дæр цæстæнгасæй. Ды дæ мæ царды дидинаг. Дæ уындæй, дæ кондæй, дæ цæстæнгасæй зилы мæ сæр, уынын дзы мæ бæллиц, мæ катый, тæрсын дын æртонынæй, æмæ дæ цæстыгагуыйау хъахъхъæнын. Хъахъхъæнын дæ – мæхицæн нæ! Дæхицæн! Фæнды мæ, куыд дæ, афтæмæй куы баззаис! Де ‘нкъарæнтæн, бæллынæн æмæ уарзтæн кæрон куы нæ уайд!

МАХ – ÆРТÆЙÆ

Циу цард, куы нæ уарзай, куы нæ æнкъарай уарзты ад, уæд! Ницы! Цард у уарзондзинад! Иу – æлгыст, дыууæ – фæлдыст, æртæ – æнтыст. Иу – мæгуыр æмæ æрхæндæг, дыууæйæн æртыккаг куы нæ уа, уæд сæ цард у æрхуым æмæ мæтъæйлаг. Æртыккаг та у уарзондзинад – цард.

Мит фæлдзæгъдæн кæны: уары, уары ‘мæ уары,
Раст сыхырнайæ чидæр мигътæ арвæй луары.

Мах дыууæйæ лæууæм
Гомдуар арвы бын – иунæг.
Мах нæ уарзтæй цæрæм
Дуне, стъалыты мидæг.

Митгæлæбуты ‘хсæн
Здухгæ февзæры уадымс,
Сонтæй асхойыс мæн,
Худыс, сабийау хъазыс.

Мит фæлдзæгъдæн кæны: уары, уары ‘мæ уары,
Раст сыхырнайæ чидæр мигътæ арвæй луары.

Митæй дзыккутыл рæвдз
Иу уаргъ сæвæрдта уарын.
О, цæй диссаг дæ, æрдз!
Зæрдæ агуры зарын.

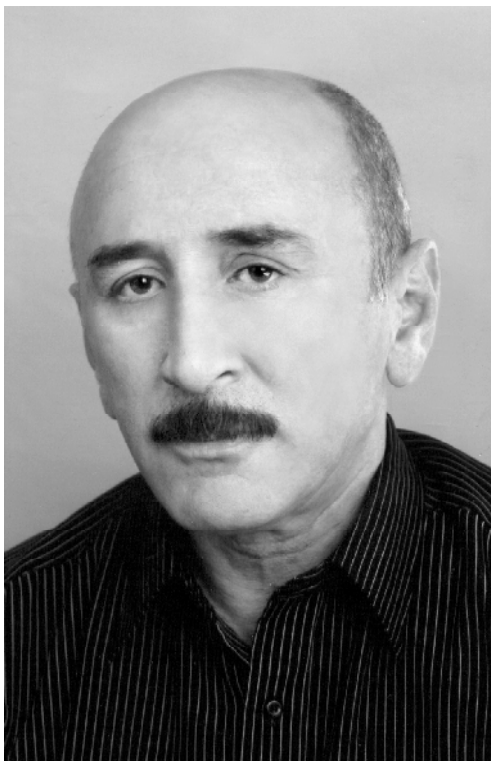
Кæн дæ фæлмæн ныхас, –
Мæн фæцагайы уаз зын.
Уадз дæ цæстыты ‘нгас
Тынгдæр сабуха уарзын.

Мит фæлдзæгъдæн кæны: уары, уары ‘мæ уары,
Раст сыхырнайæ чидæр мигътæ арвæй луары.

Мах дыууæйæ лæууæм
Гомдуар арвы бын – иунæг.
Мах нæ уарзтæй цæрæм
Дуне, стъалыты мидæг.

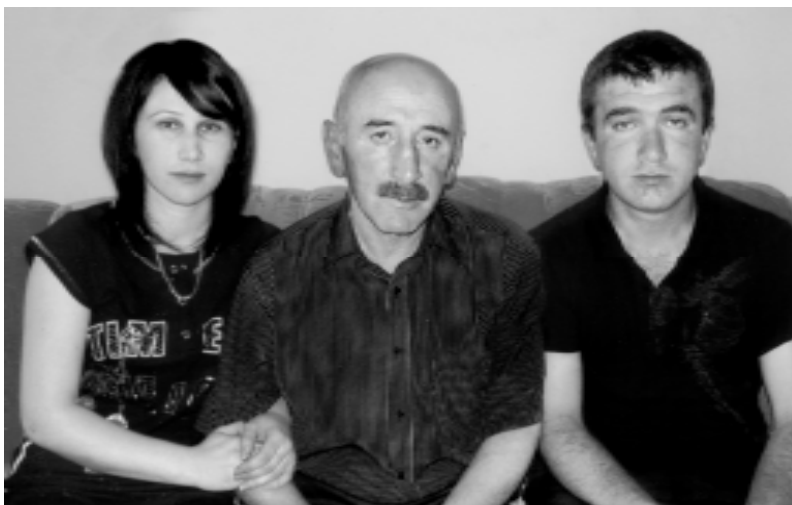

БАБОЧИТИ РУСЛАН: 60 АНЗИ

Йæ мад Кафетæ æмæ йæ хо Светæимæ.

Йæ фырт Алан æмæ йæ чызг Маринæимæ.

О, МÆ НИВÆ, О, МÆ КАРНÆ!..

НÆ ДЗАМАН

Æрдæг хом æй, æрдæг хегæ,
Æй фæлмæн æма гъиггаг.
Кæмæндæрти дискотека 'й,
Кæмæндæрти ба – Гулаг ...

Нæ еуетæн гъазæн фæзæ 'й,
Нæ иннетæн – тохи карз.
Нæ еуетæбæл – æ уæзæ,
Нæ иннетæбæл – æ хуарз.

Æй гæмæхтæ, æй дзæгъæрттæ,
Æй гъолæнттæ æ будур, –
Ниууадзуй си ка æ зæрдæ,
Ка – æ сæтæ, æ цъумур...

Нипцæхъал кæнуй галеумæ,
Ку – рахесмæ, денгизау...
Неке ин цæуй æ зеумæ,
Неке ин дæдтуй æгъдау.

Цæветтонгæ, æй æстойнæ,
Игъусуй си фонси 'мбугъд.
Цæттæ тугъд æй æнæуой дæр,
Кæми ма гъæуй уæд тугъд?..

Æрдæг хом æй, æрдæг хегæ,
Æй фæлмæн æма гъиггаг.
Кæмæндæрти дискотека 'й,
Кæмæндæрти ба – Гулаг ...

2008.29.07

* * *

Раздæрау тæхдзæнæнцæ хъурройтæ,
 Мæн фæстæ дæр уодзæй арви ирд,
 Хаттæй-хатт мин кæндзæнцæ мæ койтæ,
 Æсгардзæнцæ се 'нгасæй мæ цирт.

«Зæрдæбæл даруйнаг нин – æ дæнцæ,
 Арви тæнти 'скъардта æ сагъæс...
 Истæхун базудта, — зæгъдзæнæнцæ, –
 Æрбадун нæ базудта æрмæст...»

...И дзуапп кæми уодзæй æрдавгæ,
 Фал зæгъдзæн: «Уотæ хомух н' адтæн, –
 Истахтæн разиннуй сæдæ равги,
 Айдагъ еу разиннуй æрбадтæн...»

2009.22.02

* * *

Цæстити – тог, сæумон æртæх – и зæрди,
 Еу къохи – дор, иннеми – уорс деден...
 Мæ уод, дæ маст гъунцъи хузæн ци 'ууæрди,
 Ку нæ дæ, ку, хе хурфи барагген...

И зунди – мет, и уоди ба – цъæх зæлдæ,
 Сæумæй – езгард, изæри – иуонгкалд,
 Исбайлæгъ уа ци хузи уæд мæ бæлдæ,
 Ку дæн нур дæр мæ зæрди байтамал?..

Размæ – еу гапп, дууæ, æртæ – фæстæмæ,
 Еу усми – нет, иннеми ба – дувæнд, –
 Куд бахъæртон мæ цъатхæгонд бæстæмæ,
 Куд æнсуфа хургун мæри мæ фæд?..

Рæстæг – цъина, æртастæнцæ æ сунтæ,
 Фæцæй мин, фæ, илгъаминдзатæй хуæрд, –
 Еуæрдæги фесавдæнцæ мæ рунтæ,
 Иннердæги фестадæнцæ дувæр...

2009.07.10

* * *

Зиннунæй нæзиннун – хаирдæр,
Хаирдæр – и бæрзондæй тъæпæни.
Кæ цæвуй нæргæ арв арæхдæр? –
Уæлйаудæр ка ‘сирæзуй, уæхæни.

Хуæздæр æй бæрæгæй æбæрæг,
Уинддугæй хорауон – æнæрундæр, –
Бегарай æстæн цæуй хæрæг,
Никкалуй си бæх ба æ ургбунтæ.

Мах æхсæн дæр уотæ ‘й и гъуддаг,
Мах астæу дæр хæтуй уæхæн фæтгæ, –
Нæ ресуй – ка римæхсуй æ уаг,
Ка ‘й æргом — уотæхсуй, уæззау нæтгæ.

Нæ еугæйтти тæрунцæ къуммæ,
Нæ иннети нæййес æстæфæг дæр, –
Нæ фулдæр ирæзунцæ бунмæ,
Сæрмæ ба ирæзунцæ ефстæгтæ...

2009.11.04

* * *

Фæггæнæнтæ сæ æгæри
Ку исунцæ парaxат,
Уæд нæ сонтæ сæ хуæздæри
Нæ никкæнæн, цит, бæлдад.

Нæ мадзæлтти æнæбæрцæй
Мах ку фестæн еугур хъал,
Архайунмæ уæд сæ хæццæ
Рацæй зиннæн байтамал.

Сæ нимæдзæ нæ амæлттæн
Ку фæффулдæр уй фагæй,
Дузæрдуги уæд нæ бæнттæ
Батар унцæ гъæстагæй.

Фур æрзайгæй сæнæфсерæ
Некæд нæрсуй — æй листæг, —
Равги хæрхæ, равги берæ
Æнæравгæ ‘й æхуæдæг...

2007.04.03

* * *

Райдзаст бон уæхæн æй, райдзаст бон, —
Арви гъогау зиннуй и Руймон...
Идзулд бон уæхæн æй, идзулд бон, —
Нæ зелуй, фал кафуй и Ойнон...
Дзæбæх бон уæхæн æй, дзæбæх бон,
Къохи уæрццæ цума ‘й æ кæрон...
Æнасæст гъе уотæ ‘й, æнасæст, —
Нæ еу дæр нæ уодзæй æнахæст...
Уæхæн хор æй дуйне, уæхæн хор, —
Дзили-уили кæнуй Арви дор...

2008.03.08

* * *

Цæмæй баргæ ‘й и Берæ,
Цæмæй баргæ ‘й Минкъий?
Рæстæмбес кур иссерон,
Астæуханхæ кæми ‘й?

И Æгæр ци амонуй,
Ци амонуй Нæййес?
И фарста ци рагон æй,
Раст цу ма ‘й сæри нез.

Рæстмæ цард куд аразгæ ‘й,
Куд æртасгæ ‘й фæндаг?
Кæд, миййаг, хе тæразæ,
Хе баредзæ ‘й сæйраг?

О, цæй бæрцæ ‘й и Фагæ,
Æрдæг æй æви ‘мбес?
Нецæмæ дæн гъæуагæ,
Нецæмæй дæн æфсес...

2009.14.09

* * *

Нæ дæн фиццаг зæгъæг æз уой,
Æнцæ дуйнетæ уотæ арæзт, —
Кæнуй алке дæр æхе кой,
Кæнуй алке дæр æхе сагъæс,

Хæссуй сосæгги æхе куст,
Хуайуй æ фæрстæ æхе гомæн.
Дæдтуй цæстæмæ гæсгæ 'нхус,
Тонуй агъæзтæ æдзæсгомæй.

Æ зин алкæмæн дæр æхе 'й,
Æхе 'й алкæмæн дæр æ цийнæ, —
Æмдзæрæн хонунцæ дуйней,
Æрмæст нæййес си æмдзæрийнæ...

2010.20.04

* * *

Амити-уомити цидæртæ мурхтон,
И царди — хускъаги — дзæгъæли дугътон...

Кæнон-макæнонти байзадæй ме 'рдæг,
Мæ сæнттæ — æйкитæ, бацæнцæ хъуæлæг...

Рахесмæ-галеумæ? — хе фæрсгæ цудтæн,
Уæддæр, сувæллонау, арæх рæдудтæн...

Зæгъон-мазæгъонти бадæн зæрдæцъæх,
Кодтон тухуорамæ и догъи мæ бæх...

Мæ зæрдæ æноси къахтон, æзгилдтон,
Мæ фæндтæ еу бонмæ дæс хатти 'лвидтон...

Æ ком царди дорбæл хуастон мæ кардæн,
Нæ райстон мæ бонтæ уæддæр æз хардæн...

Æхсæнти-мæхсæнти зиндтæн — нæ зиндтæн,
Сæ зæрдæ зинтæй æлхæдтон мæ зинтæн...

Абæлти-убæлти мæ цард ниххуаста,
Мулкæн æ хурдзини рæхцуй и Фарста...

2009.01.02

УÆЛÆМÆРДТÆ ‘МА СЕ ‘ВЗАГ

Нæбал ан рагæй нæхуæдтæ,
Æрмæст ма цæуй нæ кой...
О, не ‘взаг ма, уæлæмæрдтæ,
Кæ багъæуа мах æной?

Исфедудæй нæ дзилагæ,
Фал байзадæй нæ хабар,
Уæд не ‘взаги æдзæллагæ
Кæбæл æфтауа азар?

Раевгъудан фудвæндагбæл,
Æзмæлæг ни нæбал е...
Нивæрзæн гъæдау не ‘взаг дæр
Æрцæй хъан æй нæ уæле.

Æ тæрегъæд – нæ мæкъурти,
Æрцæудзæнæй махæй ист, –
Цал си адтæй аййев муртæ,
Гъе уал хатти ан æлгъист...

2010.25.02

* * *

Рахесмæ, галеумæ,
Галеумæ, рахесмæ,
Цæунцæ гъуддæгтæ
Уæддæр и ес-бесмæ...

Цæхгæрмæ, æррæстæ,
Æррæстæ, цæхгæрмæ,
Цæунцæ гъуддæгтæ
Уæддæр и къæбæрмæ...

Æзинæ, абони,
Абони, æзинæ,
Цæрæн, гъулæггагæн,
Æрмæст и кæрдзинæн...

Уæлæмæ, дæлæмæ,
Дæлæмæ, уæлæмæ,
Цæунцæ гъуддæгтæ
Уæддæр и цæлæмæ...

2008.02.06

* * *

Нæ кумдтонцæ цидæртæ мæнæн,
Нæ кодтонцæ цидæртæ æнтæсгæ, –
Разиндтæн и цардæн зин дæмæн,
Фæддардта мæ, маргъау, æ дæлтæскъæ...

Мæ фæсони æгънæг – и Æнцон,
И Тухст ба – парахат, цæстидонау,
Фал уæддæр исихалдтон мæ ком,
Никкудтæн, ниххудтæн дигоронау!

Фæсте цæф – нæ маддæлон æвзаг,
Разæй æхст – нæ фиддæлти æгъдæуттæ...
Бæдæйнагæй ке ‘ссан гириззаг,
Æз уой мæстæй ‘хсидтон арвгæрæнттæ...

Дин мæ хъонци райстон къæсæрæн,
Мулкæн ба – и Хъурани уазмуртæ...
Æрæмбурд æй мæ пеци цæхæр,
Мæхуæддæгга, гъай-гъай, æрбузур дæн...

Нæ кæнун мæ бакастæй æз сурх,
Мæ гъæуæгтæй цæрун арфæгондæй, –
Æ фудконди ниууй ка рæсугъд,
Æ рæсугъди ка ба ниффудконд уй...

2008.15.06

КРЕМАТОРИЙ

А дуйне нæбал æй, фал æлгъистæ,
 Ракæндзæн æз уобæл соми дæр, –
 Ци – галеу, ци – рахес – ибилистæ,
 Ци – разæй, ци – фæсте – уоми дæр...

А дуйне нæбал æй – æцæг сугъдæ,
 Æ мæнгæттæ ‘сберæ ‘й, æ фæлхат, –
 Талингæн баеу æнцæ æ тухтæ,
 Рохсæн ба ниххæлеу æй е ‘фсад...

А дуйне нæбал æй. Æнæуой дæр
 Кæд дуйне некæд адтæй, фал фун.
 Фæллигъдæй æ хурфæй уодæнцойнæ,
 Æрцардæй си æ бæсти фудрун...

А дуйне нæбал æй – крематорий,
 И цъæх арв ниттар æй æ хъуæцæй, –
 Ниссау æнцæ нæ уодтæ е ‘скъори,
 Ниууæззау æй хъæбæр нæ бæрзæй...

А дуйне нæбал æй – æндæр цидæр,
 Кæми ‘ндаг, кæми хурфæ – нæййес...
 Æртæ къахи-бæхбæл, æ барцитæй
 Алли ‘рдо дæр кæнуй гъæр-фæдес...

2009.07.10

* * *

О, зæгъинæ, бæргæ, æнæфсæрттæ,
 Фал сæ хæццæ, мæ бон, теххат дæн, –
 Кумæ цудтæн, уордæмæ не ‘схъæрттæн,
 Кæцæй лигътæн, уоми æрбадтæн...

Æлгъетон дæ, магъа, мæ раззаг бон,
 Мæ фæстаг бон, дæумæ куд кæсон? –
 Ци нæ гъавтон, гъе уой исæргъавтон,
 Ци нæ хизтон, гъе уой иссирдтон...

О, дæ цæсти, мæ уод, куд исраст уон,
Гъе мæ зунд, ци æфсон дин 'скæнон? –
Ци нæ уарзтон, уони æрбахастон,
Цитæ уарзтон, уони рагæлстон...

2008.17.07

* * *

Игурцæ. Байлæгъ. Тæхгæ бæнттæ.
Мæрддзæгтæ. Мæрсинтæ. Дзеген.
Уæлмæрдтæ. Колдуар. Циртдзæвæнтæ.
Ингæнтæ. Къелатæ. Горен...

Кæлмитæ. Рæдзæ. Сæрицæрттæ.
Æстгутæ. Хъабола. Дæндаг...
Халон. Дзæгъæл куйтæ. Фæлхуæрдтæ.
Сатæг. Аенæбиндзæ. Тъайлаг!

2008.01.07

* * *

Акъоппи 'й не 'взаг. Куд игъуса?!
Тæссæй исдардта уорс туруса...

Æ къохтæ 'схъел кодта, æ къохтæ,
Æ мардмæ – цæттæ – устур догътæ...

Цæудзæй, дан, ивæрд уæхæн динбæл, –
Æ зианмæ – конкурс хуæздæр гимнбæл...

Уодзæй си, гъай-гъай, лауреаттæ,
Митингтæ æма гъæйт-бабадтæ.

Уой фæсте – Аллея 'ма Стелæ,
Цума нæ еу рауæн даргъ гъелæ...

2010.13.02

* * *

Багъар æнцæ дæлех и тæхдæнттæ,
 Æнæ рунæй нивæ кæми ес? –
 Таруг гæнгæ цудæнцæ мæ бæнттæ,
 Рохсдæр гæнгæ цудæй мæ дуйне...

И дон мин ку фæлласта мæ хуæрзтæ,
 Уæд исдæн æцæг гъæздуг лæг æз.
 Царди пепбæл ку 'схегæ 'й мæ цæстæ,
 Мæ зæрдæй уæд ракастæн æрмæст...

2009.22.06

* * *

Ес мæ зæрди, ес гурусхæ,
 Æ медæги арф сег е, –
 Æнгъæлдæн, æма мæ тухсти
 Некебал гъæун, неке...

Ес мæ зæрди, ес тергади,
 Ес æ хурфи сос катый, –
 Кæмæндæрти мæ фæллади
 Исуæлдай дæн, исуæлдай...

Ес мæ сæри, ес еу гъуди,
 Мæтъæл æма æцæг æй, –
 Раервæзгæй размæ цуди,
 Æризадтæн еунæгæй...

Ес мæ зæрди уорс хатæнбæл
 Сау фæсмонæй никъæтгонд, –
 Къохи хæццæ ма адæммæ
 Цæмæ дæттинæ мæ уод?..

2008.16.05

ГЕБОХ РÆНГЪИТÆ

О, мæ нивæ, о, мæ карнæ,
Ку нæбал дæн, ку, дууех, –
Æрцæй тадæй уоди гъармæ
Зунди кирсæ, зунди ех.

О, фæууа дæ мæ тæрегъæд,
Æнирайи Фудевгед,
Дæу фудæнæн, кæддæр-некæд,
Еу – мæ равгæ ‘ма мæ нет.

Рагон сæнттæ сæ бæлдадмæ
Æздохунцæ сæ бецъо, –
Зунди дзабур зæрди надбæл
Нæбал кæнуй нур къелдзо.

Ес мæ буни, кæдæй-уæдæй,
Уодæмбалæн рæвдзæ бæх, –
Цæй, басгарон аци фæдæй
Арви тæнтæ, арви цъæх...

Берæ фегъустон мæхемæ,
Неци дæдтуй дзæгъæл маст, –
Ци цæстæй кæсгæ ‘й дуйнемæ,
Еци цæстæй зиннуй раст...

2009.27.09

МÆЙТЫ ДÆРГЪÆН АЗТÆ*

* * *

Кæсын æмæ фыссын, скъолайы чи ахуыр кодта, уыдонæй алчидæр зоны, фæлæ сæ фылдæр кæстæ дæр нæ кæнынц æмæ фыстæ дæр. Фыстæ кæй нæ кæнынц, уый, иуæй, хорз у, уымæн æмæ дзы фыссынмæ чи фæвæййы, уый уромæг уромын нал фæфæразы.

Кæд фыссыс, уæд — писмотæ. Уæлдайдæр дард ран куы уай æмæ дæм дæ ныййарджытæ, дæ хæстæджытæ 'мæ зонгæтæ 'нхæлмæ куы кæсой, уæд. Фæлæ иуæй-иутæ уый дæр нæ кæнынц.

Кæсын зон, афтæмæй ма кæс, уый бамбарын та мæ бон нæу. Цæстытæ дыл куы уа æмæ сæ уынгæ куы нæ кæнай, хъустæ дыл куы уа, æмæ сæ хъустæ куы нæ кæнай, уый хуызæн мæм кæсы.

Ахæм дуг ралæууын æнхæл никуы уыдтæн, уымæн æмæ раздæр, кæсын чи зыдта, уыдон æнахуыргонд адæмæн бирæ хæрзты бацыдысты. Æз мæхæдæг дæр уыдонæй уыдтæн. Кæсын-иу мæ кодтой нæ сыхы хистæртæ. Уæлдайдæр, «Нарты каджытæ» куы фæзындысты, уæд.

Æрæджы мæм æрбахауд Гæдиаты Цомахъхъы уацмысты æмбырдгонд, латинаг дамгъæтæй фыст. Йæ тираж уыд 5100

* Кæрон. Райдайæн кæс журналы ацы азы 8 чыныджы.

экземпляры. 1938 азы уагъд. Уыцы рæстæг адæмæй бирæтæ кæсын æмæ фыссын нæма зыдтой. Ныр, кæсын æмæ фыссын чи нæ зоны, ахæм адæймаг зын ссарæн куы сси, уæд ирон чиныджы тираж æрхауд 500 экземплярмæ. Уыдон дæр æлхæнæг нæй.

Къостайы загъдау: «Цы уыдзæн нæ фидæн, нæ фæстæг?!»

* * *

Германы Демократон Республикæйы туристон балцы уæвгæйæ нын тæлмацгæнæг уыд диссиджы хæларзæрдæ æрыгон чызг Хайди Эрбс. Ахуыр кодта Берлины университеты уырыссаг филологийы факультеты. Трептов парчы асинтыл музеймæ куы сцæйхызтыстæм, уæд йæ цæссыгтæ гæр-гæр кодтой. Ахæм лæмæгъ зæрдæ йын ис, уый мæ ницы хуызы бауырныдтаид, чысыл раздæр вагзалы æндæр ныв куы нæ федтаин, уæд.

Поездæй рахызтыстæм æмæ вагзалмæ фæцæйцыдыстæм. Куыд бамбæрстон, афтæмæй йæм иу лæппу æнаив æвнæлд фæкодта, æмæ йын чызг йæ уалхъусæн ахæм гæрах фæласта æмæ, æвæццæгæн, йæ цæстытæ цæхæртæ акалдтой. Лæппу кæуылты фæтар, уый уынгæ дæр нал акодтам. Цы бакуыста, уый йæхирдыгæй куы фæци, уæд ма цы фæстиат кодтаид!

Хайди, сæрыстырdziнад равдисын кæм хъуыд, уым йæ кад ныфсджынай бахъахъхъæдта, советон æфсæддонты хъæбатырdziнадыл дзурæг цырты цур та йæ цæссыгтæ нæ баурæдта...

Бынтон æндæрхуызонæй йæхи равдыста нæ фæндагамонæг — гид Фриц Рид. Берлины, стæй-иу нæ иннæ рæтты дæр горæты къуымты фæралас-балас кодта. Куыд бамбæрстам, афтæмæй, æппæты асламдæр хæринаг кæм кодтой, ахæм ресторан-иу агуырдта.

Дрезденмæ куы бацыдыстæм, уæд мæстджынай дзырдта америкæгты ныхмæ, хæст цæуыл фæуыдзæн, уый, дам, бæрæг уыди, уæддæр, дам ма горæтыл бомбæтæ 'ппæрстой æмæ, дам, цалдæр сæдæ мин адæймаджы фæмард сты.

Уыцы ныхæстæ куы кодта, уæд, йе 'мбæстæгтæ советон адæмæй, æппындæр сæм ницы аххос уыди, афтæмæй 27 милуаны бæрц кæй ныццагътой, уый йæ зæрды кæрон дæр нæ уыди.

* * *

Чидæр загъта, сылгоймаг, дам, йæ уарзон нæлгоймаджы уæз нæ фенкъары.

Мæнмæ гæсгæ, уыцы хъуыды Хъаныхъуаты Бола йæ усы тыххæй уæздандæр æмæ бæлвырддæрæй загъта:

— Мыст мæкъуылы бын нæ мæлы.

* * *

Абайты Вассо йæ «Ирон æвзаджы историон-этимологон дзырднат»-ы спайда кодта дыууæсæдæ æртын аст æвзагæй. Лекцитæ каст фæсарæйнаг æвзагтыл. Фæндыди мæ, цал æвзаджы зоны, уымæй йæ бафæрсын. Æмæ йæм нæ иу фембæлды рæстæджы уыцы фарст куы радтон, уæд мын загъта:

— Куыд æмбæлы, афтæ иу дæр нæ.

Ирон æвзаг, куыд æмбæлы, афтæ кæй нæ зоны, уымæн æрхаста æрмæстдæр иу æвдисæн. «Уырыхсны» цы дзырд у, ома цы амоны, уый нæ зыдтон æмæ, дам, дзы, ирон æвзаг хуыздæр чи зоны, ахæмы бафарстон.

Куыд бамбарæн ис, афтæмæй Вассо иу дзырдæй фæстæмæ, не 'взаджы иннæ дзырдтæ иууылдæр зыдта, фæлæ уæддæр йæ дзуапп уыди бæлвырд: «Куыд æмбæлы, афтæ иу æвзаг дæр нæ зонын...»

Уымæ дын иннæ ахуыргонд. Китайаг æвзаг дæр зоныс, зæгъгæ, йæ куы бафарстой, уæд, былыстхуыд бакæнгæйæ уæле дæлæмæ 'рдырдта:

— Уæдæ цæмæйты базæронд стæм!..

Чи зоны, уый Вассойы хуызæн дзуапп фæдæтты, чи нæ зоны, уый та мангойлаг æвзаджы дæсныы хуызæн.

* * *

Къæрныхтыл цы зарæг уыд, уымæй мæм ахæм ныхæстæ æрхæццæ:

*Хъомгæсы лæдзæгæй фысгæсы ныццавтой,
Хъулгъайы къæрныхтæй æстæсы ныццагътой.
Хъæдрæбыны сæрвæттæй сæнæрттæ фæластой,
Хъулгъа та Джызæлæй сæ мæрдтæ фæластой.*

* * *

Уæлдæр партион скъола фæуд кæнынмæ хъавыдтæн, афтæ уырда æхуыр кæнынмæ бацæуынмæ йæхи рæвдз кодта ирыстойнаг журналист. Скъоламæ æрбацыд æмæ бирæтиражон газет «Коммунист»-ы ныммыхуыр кодта æрмæг Хъалæгаты фондз æфсымæры тыххæй. Кæй зæгъын æй хъæуы, Хъæдгæроны

койæн дзы æнæскæнгæ нæ уыд, уымæн æмæ хъæбатыр хæстонтæ дунейы рухс ацы хъæуы фæдтой, тохы быдырмæ дæр сæ ардыгæй афæндараст кодтой. Гъе æмæ ацы хъæуы кой кæм кæны, уым бакастæн ахæм дзырдбаст «высокогорное селение Кадгарон».

Æрмæджы авторыл куы фембæлдтæн, уæд ын уайдзæфы хуызы бафиппайдтон:

— Хъæдгæрон кæдæй нырмæ сси хохаг хъæу?

Уый, йæ цæст дæр не 'рныкъуылдта, афтæмæй дзуапп радта:

— Æмæ йæ ам чи зоны?..

Дисы мæ бафтыдтой йæ ныхæстæ.

Уый фæстæ Ирыстоны газетты дзæвгар рæстæг æнæхъæн фæрстæ фæмыхуыр кодта йæ интервьютæ зындгонд æфсæддон разамонджытимæ, фæлæ дзы æз иу æрмæг дæр нæ бакастæн. Цæуыннæ, уый, мæнмæ гæсгæ бамбæрстат.

* * *

Нæ радио къуырисæры рекламæ кæй нал фæдæтты, уый тыххæй бон цалдæр хатты фехъусын кæны. Афтæ мæм кæсы, æмæ уый дæр рекламæ у...

Кæддæр югославаг журналист шахмæттæй дунейы чемпион Роберт Фишермæ æрхатыд, интервью мын ратт, зæгъгæ. Уый йыл сбустæ кодта:

— Æз æнæ 'хца интервью нæ фæдæттын!..

— Бузныг, интервью дæ райстон, — арфæ йын ракодта журналист.

* * *

Трамвайы æрцæйцыдтæн. Дыууæбынатон бандоныл рудзынгмæ хæстæгдæр бадти иу сылгоймаг. Цыдаид ыл дæс æмæ дыууиссæдз азæй уæлæмæ. Йæ уæлхъус лæууын, уый куы фæхъуыды кодта, уæд мæм дзуры:

— Бадут?

Мæнæн бадын мæ зæрды нæ уыд, фæлæ уыцы «бадут» куы фехъуыстон, уæд йæ фарсмæ мæхи æруагътон. Иучысыл куы ауадыстæм, уæд æм дзурын:

— «Бадут», зæгъгæ, цæмæн загътай?

— Уæдæ?

— «Бадыс».

— Иуон нымæцы куыддæр аив нæу...

— Иронау иу адæймагмæ бирæон нымæцы нæ фæдзурынц. Суанг Хуыцаумæ дæр. Искуы афтæ фехъуыстай: «Табу уæ-
хицæн, Хуыцау!»?

Сылгоймаг ницыуал сдзырдта. Трамвай ма дыууæ хатты æрлæууыд. Мæ ног зонгæ йæ бынаты базмæлыд. Рæбынæй бадт æмæ, хизынвæнд кæй кæны, уый бамбæрстон, фæлæ дзургæ ницы кодта, æмæ æнцад бадтæн. Трамвайы цыд фæсабырдæр. Ацы хатт сылгоймаг сыстад æмæ мæм дзуры:

— Мах ам ахизæм...

Æрдæбонсарæй цытæ фæдзырдтон, уыдон дзæгъæлы кæй уыдысты, уый ма мын цы бамбарын хъуыд?!

Йæхимæ дæр бирæон нымæцы дзурын ахуыр чи у, уый ах-
уыр кæнынæн, æвæццæгæн, фылдæр рæстæг хъæуы.

* * *

— Нæ къухфыст цы фæци? — бафарста Сафары Нафирæt.

— Типографимæ йæ арвыстой.

— Омæ ма йæ уырдаем та цы 'рвыстой?

* * *

Цас мыл фылдæр азтæ цæуы, уыйбæрц мæм мæ сабидуг хæстæгдæр кæны, адджындæрæн æй мысын, арæхæй йæм арæхдæр афтын мæ сæнтты. Хъæуы æвддæс азы йеддæмæ нæ фæцардтæн, фæлæ уыцы азтæ мæ царды райдайæн кæй сты, уымæн ис бындурон ахадындзинад, зæрдæмæ хæстæг сты, дунейы хорздзинадтæй сæ иуыл дæр нæ баивин. Йæ рагбонтæ кæмæй ферох вæййынц, кæнæ сæм сæрбæрзондæй кæсын чи райдайы, уый мæм æххæст адæймаг нæ кæсы.

Æппæтæй æххæст ничи у, хорздзинадмæ тырнындзинадæн та кæрон нæй. Ис æмæ бонмæ тырныны дæр æвзæрæй ницы ис. Дунейы мулк дæ рæбынæй ракал-ракал куы кæна, уæддæр Райгуырæн бæстæмæ уарзондзинад дæ зæрдæйы арфдæр къуымы куы нæ тæлфа, йæ сæрвæлтау тох кæныны монц дæ куы нæ судза, уæд магуырæй гæвзыкдæр дæ, дæ галуантæ æмæ иннæ хъæздыгдзинадтæ цæсты нæ сахаддысты.

Мæ фыстытæн сæ фылдæр хъæуимæ баст сты, уæлдайдæр мæ радзырдтæ æмæ повесттæн. Мæ прозаикон уацмыстæ кæд хицæн чингуытæй цæуынц, стæй сæ жанртæ дæр иухуызон не

сты, уæддæр мæм афтæ кæсы, цыма се'ппæт иу чиныгæй фылдæр не сты. Уый нæ, фæлæ ма амæй фæстæмæ цы ныффыссон, уыдон дæр уыцы иумæйаг чиныджы хæйттæ уыдзысты.

Мæ райгуырæн бæстæ, йæ адæм сты мæ чингуыты архайджытæ. Уый бæрæг у сæ сæргæндтæй дæр: «Урсдоны былыл — Бæрæгъуын...», «Бехъаны мугæ», «Иры дзыхъхъ», «Гости из Барагуна», «Осетинский долг», «Осетия, родная сторона», «Цæрадзонты хъуытаз», «Дæллаг Ир»...

Ирон адæммæ ахæм æмбисонд ис: хорз лæг адæмæй хæс дары. Æз мæхи хæрзты нымæцмæ нæ хæссын, фæлæ, адæмæй хæс кæй дарын, уый бæлвырд у. Хæс дарын мæ сыхæгтæй, мæ хъæуккæгтæй, Иры æппæт дзыллæтæй, мæ сабийы бонтæй фæстæмæ мын фидар ныфс, æнæцудгæ æнцой чи уыд. Мæгуыр уæвгæйæ мæ мæгуыр уæвын чи нæ бауагъта, рæдыд фæндагæй мæ фæстæмæ чи здæхта, мæлдзыджы губаккæй мæ хохы цъупмæ хонынæй чи никуы бафæллад. Æз мæхи хæсджын хонын, æххуысхъуаг чи у, æмæ ме 'ххуыс кæмæ нæма бахæццæ, йæ уаргъ фæрогдæр кæнынхъуаг кæмæн у, дунейы æппæт уыцы адæмæй. Бæллын ацы зæххы æнæраст хъуыддæгтæ фæкъаддæр кæнынмæ, йæ фарныл ын бафтауынмæ. Мах рæстæджы дæр кæцыфæнды заманы хуызæн дзыллæйы сагъæстæй риссын фаг нæу. Æнæмæнг тох кæнын хъæуы уыцы рыстхæсджыты ныхмæ.

Фыссæджы ном хæссын кæд каджын иу хатт у, уæд йæ бæрнондзинад та дæс ахæмы у. Цæмæй адæмы хъысмæт дæхи хонай, уымæн хъару, ныфс æмæ курдиат хъæуы. Къоста адæмы раз йæ хæс бафидынмæ тæхуды кæм кодта, уым хуымæтæджы адæймаг цы уавæры ис, уый зын бамбарæн нæу. Гыццыл хæс дæр адæймагæй бæрнондзинад домы. Адæмы раз ыл цы хæс и, уымæн та æнæхъæн цард дæр фаг нæ разыны, фæлæ йæм æцæг адæймаг тырнынæй нæ бафæллайы, йæ сæрвæлтау тох æй дызæрдыджы нæ бафтауы.

Азты нымæцыл куыд æфтгæ цæуы, афтæ мæ мæ райгуырæн зæхх йæхимæ тынгдæр æлвасы, йæ кæрдæджы алы хал, йæ суадæтты алы æртах дæр мын зынаргъдæр уымæн кæны. Мæ зæрдæйы рисыл мын бафтыдта, гыццылæй нæ рæуæдтæ цы цъæх кæрдæгыл хызтон, уыцы лæгъз быдыр хæмпæлы бын кæй фæци, бырондон дзы кæй сарæзтой, уый. Сагъæсы мæ бафтыдта æрдзы диссаджы рæсугъд бынат — Бехъаны — махмæ йæ Къобосты хъæд хонынц — уавæр. Донхорыггæнджытæ йæ сфæлдæхтой.

Диссэджы хъæдбын къохтæ къалиу æмæ уидæгты рæдзæгъдтæ фестадысты. Фондзыссæдзгай метры дæргъæн арф къанæуттæ скъахтой, бетон хидтæ æмæ былгæрæттæ æрдæгарæзтæй баззадысты æмæ афтæмæй лæууынц. Цæмæн хъуыдысты, уымæн дзуапп ничи ратдзæн, дæстай мин сомтæ доны чи бакалдта, уыдоны бафæрсæг нæй. Æппæты сæйрагдæр та — æрдзмæ сындзкъухæй бавнæлдтой, йе ’нусон фæтк ын фехæлдтой, йæ рæсугъддзинад ын цæсты бафтыдтой, æфсон сын нæ уыд, афтæмæй йæ зæрдæхудты бацыдысты.

Райгуырæн бæстæ, Фыдыуæзæг — уыдон зынаргъ сты алы адæймагæн дæр. Зынаргъ у мæнæн дæр Ирыстоны зæхх. Йæ хъæздыг мæры цæрæццаг мыггæгтæ ныппарынмæ тырндзынæн, цалынмæ мæ цæст æрттива, уæдмæ.

* * *

Мæ куысты рæстæг фæци æмæ нæхимæ рацæйцыдтæн. Асинты онг куы рахæццæ дæн, уæд мæ зæрдыл æрбалæууыд, мемæ хæссынмæ цы чиныг хъавыдтæн, уый стъолыл кæй фæрох кодтон. Раздæхтæн æмæ йæ рахастон. Фыццаг уæладзыгмæ куы ’рхызтæн, уæд мæ зæрдыл æрбалæууыд, мæ кæсэнцæстытæ дæр та кæй фæрох сты æмæ та мын фæстæмæ æнæраздæхгæнал уыд.

Ирон æмбисонд мæ зæрдыл æрбалæууыд: æдылы хъæддзау хъæдмæ дыууæ цыды кæны: куы дзы фæрæт фæрох ваййы, куы — бæндæн. Æдылы хъæддзауæн нæ зонын, фæлæ æдылы сæйраг редактор æдылы хъæддзауæй æдылыдæр кæй у, уый бæлвырдæй зонын, уымæн æмæ, йæ куыстæй цæугæйæ, фæстæмæ æртæ хатты здæхы.

* * *

«Хæмыц ус куыд ракуырдатæ», зæгъгæ, уыцы кадæджы кæсæм: «...мах стæм кæрзмаст, цыбырхъуыр, лыстæг мыггаг — нæ бæрзæнд у дыууæ уыдисны, нæ уæрх та — уымæй къаддæр. Тых æмæ нæ лæджыхъæдæй æвзарын нæ хъæуы. Ис мын иу хо, æмæ дын æй (Хæмыцæн. — Дз. М.) бæргæ раттиккам, фæлæ сымах стут фидисгæнаг; мах та фидисæй рынчын кæнæм, уайдзæфæй — мæлгæ. Тæрсын, йæ бавæрын дæ бон куы нæ бауа».

«Нарты кадджытæ» фыццаг хатт куы бакастæн, уæдæй

нырма «фидис» æмæ «уайдзæф»-ыл хъуыды кæнын. Мæнмæ гæстæ, фидис уайдзæфæй тыхджындæр хæцæнгарз у. Уæд дзы, цымæ, Быцентæ рынчын нæ, фæлæ мæлгæ цæуыннæ кодтой? Æви нæ фыдæлтæм уайдзæф фидисæй тыхджындæрыл нымад уыд? Кæд нæ, уæд, чи зоны, æмæ каджытæ мыхуырмаæ чи цæттæ кодта, уыдон фæрæдыдысты? Иннæ ахæм «иннæ абонæй иннæ абонмæ». Кæд, мыййаг, «иу абонæй иннæ абонмæ»?

* * *

Фыдæлты дуджы сылгоймæгтæ æппæт дзуæртты сæ нæмттæй нæ хуыдтой. Алчидæр зоны, Уастырджийы Лæгты дзуар кæй хуыдтой, фæлæ, æвæццæгæн, алчи нæ зоны, Рекоммæ дæр сылгоймæгтæ йæ номæй кæй нæ дзырдтой: хуыдтой йæ Галты дзуар. Уæдæ Хетæджы дзуары ном дæр нымдаг уыд æмæ йæ хуыдтой Тымбылхъæды дзуар...

Иуцалдæр азы размæ Венгрийы уыдтæн æмæ уым ахæм хабар фехъуыстон. Фехъуыстон, зæгъгæ, ацы цауæн мæхæдæг æвдисæн уыдтæн. Мæ фысым Гезе Сабоимæ Мæскуыйы иумæ ахуыр кодтам æмæ тынг балымæн стæм. О, æмæ уымæ уазæгуаты уæвгæйæ, базыдтон, венгриягæн фыццаг лæппу куы райгуыры, уæд ыл æнæмæнг йæ фыды ном кæй сæвары. Уымæн дæр йæ фыццаг лæппу куы райгуырда, уæд ыл йæхи ном уымæн сæвардта.

Мæ зæрдыл нæхи, ирон, цардæй ахæм æгъдау æрлæууыд. Фыццаг лæппу-иу кæмæн райгуырда, уымæ-иу мад йæ номæй нæ дзырдта: сæвардта-иу ыл йæхи ном. Ам дæр та, мæхæдæг æвдисæн цæмæн уыдтæн, ахæм хъуыддæгтæ радзурын ис мæ зæрды.

Мæ мад-иу зæронд мæрдтæн фынджы дзаг куы скодта, уæд-иу æнæмæнг йæ 'дзард хъæбулты æрымысыд æмæ-иу сæ нымайын куы райдыдта, уæд-иу загъта: «Гæбул дæр, Зауырбег дæр, Хъазыбег дæр...» Гæбул дзы кæцыйы хуыдта, уый бæлвырд нæ зонын, фæлæ, æвæццæгæн, Солтанбеджы, уымæн æмæ-иу цыма ранымады йæ кой нæ уыд, афтæ мæм кæсы. «Кæсы», зæгъгæ, уымæн зæгъын, æмæ уæдæй нырма æнусы æмбисæй фылдæр рацыд, æмæ йæ дзæбæх нал хъуыды кæнын, бæлвырд-дзинæдтæ мын чи радзура, ахæм хистæр та мын уæвгæ нал и.

Уæдæ мæ мады мад дзыцца — Лези дæр йæ хистæр лæппу Хæчъассæйы йæ номæй нæ хуыдта. Хуыдта йæ Гаги. Афтæ

йæм дзырдтой йæ сывæллæттæ дæр. Иннæ ахæм ма мады хо Евдинкæ. Йæ фыццаг зæнæгæн «Хаджумар» ном радтой, фæлæ йæм Нæ Лæппу йеддæмæ æндæр номæй нikuы сдзырдта.

Ныртæккæ нымд цы у, уый бирæтæ нал зонынц, чи йæ зоны, уыдоны иу хаймæ та нымады нал у, æндæр нæ радиойæ хатгай сылгоймæгтæ, Уастырджи, зæгъгæ, куы радзурынц, уæд ма хъустæ ссудзынц, цыма йæ зæгъæджы кусартгæнгæ баййафын, афтæ зын мын ваййы.

Æнхъæл дæн, æмæ Къоста йе 'мдзæвгæ «Ракæс!..» куы фыста, уæд цыма, сылгоймагæн Уастырджийы ном дзурæн кæй нæй, уый йæ зæрдыл дардта. Куыд зонут, афтæмæй уым ис ахæм рæнхъытæ:

Гъе Уастырджи, ракæс, цæмæй

Нæ фæуæм бынтондæр фыдвæндаг!..

Ам Уастырджийæн æнцонæй баивæн ис Лæгты дзуарæй. Æнцонæй уымæн зæгъын, æмæ рæнхъы азæлд кæсгæйæ дæр æмæ заргæйæ дæр нæ хæлы:

Гъе Лæгты дзуар, ракæс, цæмæй

Нæ фæуæм бынтондæр фыдвæндаг!..

* * *

Ма фыд райгуырд хохы — Бадыхъæуы, мæхæдæг — быдыры, Бæрæгъуыны.

Дыууæ хъæуæй мын кæцы зынаргъдæр у? Кæй зæгъын æй хъæуы — Бæрæгъуын, уымæн æмæ уый ма райгуыраен бæстæ у, ма фыдыбæстæ нæ фæлæ. Уыдон æхсæн та мæнæн бирæ хъауджыдзинæдтæ ис. Чи зоны, канд мæнæн нæ, фæлæ алкæмæн дæр. Фыд æмæ фырт иу ран куы райгуырынц, уæд уый æндæр хъуыддаг у. Æвæццæгæн, уæд ахæм фарст уæвгæ дæр нæ сæвзæры, уымæн æмæ уæд Райгуыраен бæстæ æмæ Фыдыбæстæ баиу ваййынц æмæ дыууæ дæр æмхуызон ад фæкæнынц.

Ма фыдыбæстæйыл бирæ-бирæ азтæ куы цыди, уæд ма райгуыраен бæстæйæн йæ кой дæр нæма уыди, фæлæ мын уый тыххæй къаддæр зынаргъ нæу. Ныййарджытæй уæлдай нæй. Фæнды ацæргæ уæнт, фæнды — æрыгон: æмхуызон цæстæй сæм кæсынц сæ хъæбултæ. Æмхуызон æнувыд стæм мах дæр Бæрæгъуынымæ кæрæдзиуыл. Уæвгæ ам алчидæр йæхи тыххæй дæтты дзуапп. Ма хъæу мыл кæд æнувыд æппындæр нæу, уæддæр уымæй мæнæн Бæрæгъуынымæ ма уарзондзинад

кѳаддѳр нѳ кѳны. Ёз ѳй уарзын, Райгуырѳн бѳстѳ ѳппѳты тынгдѳр чи уарзы, уымѳй дѳр фылдѳр, кѳд мѳ уарзондзинад кѳимѳ ѳмѳ цѳимѳ абарон, уый нѳй, уѳддѳр.

* * *

Мѳ мады 'фсымѳр Хѳчѳассѳ-иу афтѳ загѳта: «Дѳ чиныг «Урсдоны былыл — Бѳрѳгѳуын...» ѳнѳ цѳссыгкѳлгѳйѳ кѳсын мѳ бон нѳу...»

* * *

Мѳгуыр рѳстѳджытѳ та ныл куыннѳ скодта! Хуымѳтѳджы сапон дѳр нын фѳг нѳ уыди. Иуѳй-иу хатт-иу, кѳухтѳхсѳн кѳй хонынц, уыцы сапонѳй ѳхсгѳ нѳ, фѳлѳ-иу ѳм смудгѳ куы бакод-там, уѳддѳр-иу ѳй нѳхицѳн стыр ѳхсызгондзинадыл банымад-там, уымѳн ѳмѳ ѳхѳ хорз тѳф кодта, ѳмѳ йѳм адѳймаг смудынѳй не 'фсѳст. Цѳмадѳр гѳсгѳ йѳ мах духи-сапон хуыдтам. Ёвѳццѳгѳн, йѳ тѳф духийы тѳфы хуызѳн кѳй уыд, уый тыххѳй.

Куы загѳын, хуымѳтѳджы сапонѳй дѳр нѳхи зѳрдѳйы фѳндиаг никуы ныхсадтам. Нѳ мѳгуыр мадѳлтѳ ѳмѳ хотѳ дзаумѳттѳ ѳхсадтой фѳныкдоны, сѳ сѳртѳ та — хуырхѳй.

* * *

Ёмбырды бадтыстѳм, ѳмѳ ныхастѳнджытѳй иу тынг хѳѳддыхѳй дзырдта нозты ныхмѳ:

— Ёгѳр чи нуазы, уыдонѳн карз уайдзѳф кѳнын ѳмбѳлы!..

Мѳ фарсмѳ чи бадт, уыцы лѳг ын йѳ ныхѳстѳ бѳлвырдыл нѳ банымадта ѳмѳ мын мѳ хѳусы ѳрбадзырдта: «Ёгѳр бирѳ чи нуазы, уыдонѳн уайдзѳф кѳнын домы ѳви, ѳгѳр гыццыл чи нуазы, уыдонѳн?»

* * *

Рѳстѳджытѳ ивынц, фѳлѳ адѳмы пайдайѳн нѳ. Раздѳр арѳх, суанг мѳгуыр лѳгѳн дѳр, йѳ бон, цы йѳ хѳуыд, уый балхѳнын уыд, фѳлѳ нѳ уыд, кѳм ѳй балхѳдтаид, уый. Ёппѳты зынаргѳдѳр дзаумѳттѳ дѳр сѳхи аргѳѳй балхѳнын бирѳты бон нѳ уыд, уымѳн ѳмѳ сѳ чѳылдымырдыгѳй, фылдѳр кѳмѳ уыди ѳмѳ уѳлдѳр бынѳтты чи бадти, уыдон хастой. Мѳшинѳ балхѳныны рад-иу кѳмѳ 'рхѳуд, уый-иу йѳ худ уѳларвмѳ 'ппѳрста, мѳхѳдѳг ыл куы нѳ сбадон, уѳддѳр ѳй

зынаргъдæрыл ауæй кæндзынæн, зæгъгæ. Хæдзары дзаумæттæ, гауызтæ æмæ æндæрты кой нал кæнын. Уыдон дæр сæхи аргъæй балхæнын бирæтæм нæ хауд.

Ныр бынтон æндæр рæстæг ралæууыд. Алцыдæр балхæнæн ис, фæлæ, уыцы алцытæ бирæтæ цæмæй балхæной, уый нæй.

Мæ ныхас, рæстæджытæ ивынц, зæгъгæ, уымæй райдыдтон, афтæмæй та дзы ивддзинадæй æппындæр ницы æрцыдис. Раздæр гуыдырæн дæгъæл нæ уыди, ныр та дæгъæлæн гуыдыр нæй.

* * *

Гуырдызы Хуссар Ирыстонмæ æрбалæбурынмæ куы хъавыдысты, уæд кодтой алыхуызон загъдкъахæнтæ. Уый фæдыл 2007 азы 30 июны Дзæуджыхъæуы ирон театры раз уыдис стыр митинг. Алы адæмыхæттытæ мæстджынай дзырдтой загъдкъахджыты ныхмæ. Ныхасы бар ракуырдат Гутник Михаил дæр. Уый раздæр радзырдта уырыссагау, ома йæ мадæлон æвзагыл, уый фæстæ та — сыгъдæг иронау. Адæм æм хъуыстой тынг зæрди-агæй. Ныхас куы фæци, уæд ын сарæзтой тыхджын къухæмдзæгъд. Мæ хуссайраг æмбал мæ фарсмæ лæууыдис æмæ, æмдзæгъд куы басабыр, уæд мын йæ мидбылхудгæйæ афтæ:

— Гутник иронау мæнай хуыздæр дзуры!..

Ме 'мбал дæр иронау хорз дзуры, фæлæ, уырыссаг лæппу не 'взаг афтæ хорз кæй зоны, уый йын æхсызгон уыд æмæ афтæ йе 'нкъарæнтæ равдисыны тыххæй загъта.

* * *

Иу заман цыдæр гыццыл хъуыддаджы фæдыл, стыр бынаты чи бадт, ахæм лæгмæ бацыдтæн. Мæ курдиат ын куы бамбарын кодтон, уæд, йæ алыфарс йæ цæст ахæсгæйæ, загъта: «Бауырнад дæ, ацы стыр кусæн уат йеддæмæ мæм ницы ис». Ныр æм бакæс, уæд йæ тæнтыл цыппар адæймаджы, кæрæдзийы къухтыл хæцгæйæ, не 'рбаххæссыдаиккой.

Ацы хабар Цыбырты Людвигæн куы радзырдтон, уæд мын уый та æндæр лæджы кой ракодта. Партийы обкомы хайады хицаумæ йæ сыхаг цыдæр хъуыддаджы фæдыл æххуысмæ бацыд æмæ йын ахæм дзуапп радта:

— Мæнæ ацы тумбочкæ уыныс? — æмæ йын йæ кусæн уаты къуыммæ ацамыдта. — Кæд ацы обкомы уымæ исчи хъусы, уæд мæнмæ дæр.

— Ома иу кабинеты дыууа тумбочкайы цæмæн хъæуы? — бафарста йæ æххуысагур.

* * *

Дзанайты Руслан Къостайы ныв скодта æмæ, йе 'рмадзмæ чи 'рбацыд, уыдонæй иу афтæ:

— Йæхи хуызæн нæу.

— Æмæ ма йæ фæстаг хатт кæд федтай? — фарстæй йын дзуапп авæрдта Руслан.

* * *

Иу æлгыст у, зæгъгæ, фæзæгъынц, фæлæ, æвæццæгæн, алы хатт нæ: «Иу — Хуыцау! Хуыцауы динæй арвмæ хауы дур».

Дыууæ — фæлдыст. Ау, дыууæ къухы, дыууæ цæсты, дыууæ базыры æмæ афтæ дарддæр — иууылдæр сæ фæлдыст рахонæн и?!

Уæдæ дыууæ Ирыстоны, дыууæ 'взаджы, дыууæ дины дæр, куыд æвзæр хонынц, афтæ 'взæр не сты.

* * *

Ис ахæм ирон аргъау. Хæрæг æмæ теуа базæронд сты. Уаргъ-хæссынхъом чи нæуал уыд, уыдон ма æлдары цæмæн хъуыдысты æмæ сæ сафынвæнд скодта. Йæ дæлдæрмæ фæдзырдта æмæ йын загъта, искуыдæм сæ куыд атæра æмæ сæ куыд амара. Уый сыл ахъæр кодта, хъæды арфмæ сæ батардта æмæ йæхинымæр хъуыды кæны: «Амарин сæ æмæ мæ сæ тæригъæд цæмæн хъæуы? Ардыгæй дзы фæстæмæ фæндаг иу дæр нал ссардзæн. Фæлтау сæ ныууадзон æмæ, кæд мæлой, уæд сæхæдæг амæлдзысты».

Хæрæг æмæ теуа сæрддон-сæрддæргъы сойджын кæрдæгыл сæрибарæй фæхызтысты æмæ сæ цармы дзаг баисты. Иу бон хæрæг цалдæр чъыллippy ныккодта æмæ теуайæн афтæ:

— Зарын мæм цæуы.

— Ма ныззар, фæлтау чъыллippyтæ кæн.

— Чъыллippyтæ кæнын мæм нал цæуы, мæ зæрдæ зарын агуры.

— Уæд та фæстæдæр ныззардзынæ.

— Нæгъ, мæнмæ ныртæккæ цæуы зарын.

— Ма ныззар, кæннод æлдар ацафон йæ чырæимæ ардæм

хæстæг фæндагыл фæцæуы, дæ хъæлæсæй дæ базондзæн æмæ та ныл уæззау уæргътæ бавæрдзысты.

Нæ бакоммæ касти хæрæг æмæ йæ хъæлæсыдзаг «ныйио-ио» кодта.

Æлдар хæрæджы йæ уасынæй базыдта, йæ чапармæ фæдзырдта æмæ йын афтæ:

— Уый мæ хæрæджы уасын у. Æвæццæгæн, сæ æгасæй ныу-уагътæй æмæ теуа дæр хъуамæ йæ цуры уа. Ныртæккæ сæ дыууæйы дæр ам куыд æрбалæууын кæнай, афтæ!

Уыцы рæстæг та хæрæджы уасын ногæй æрбайхъуыст. Чапар, уасын кæцæй фæцыд, уырдам фæцагайдта æмæ уайтагъд теуа æмæ хæрæджы цур балæууыд. Тыххæйты ма сæ базыдта, афтæ снард сты. Йæ разæй сыл ахъæр кодта æмæ сæ æлдары размæ батардта. Уæззаудæр цы уæргътæ уыд, уыдон сыл бавæрдтой æмæ сæ чырæйы разæй ауагъттой.

Цæуынц иу бон, цæуынц дыккаг бон. Æртыккаг бон сихормæ æввахс хæрæджы къæхтæ дыдæгътæ кæнын райдыдтой. Йæ уаргъ нæ, фæлæ йæхи хæссын дæр нал фæрæзта. Гæнæн нал уыд, æмæ йæ æдхæссинæгтæ теуайыл бавæрдтой.

Иу заман чырæдзаутæ стыр доны былмæ бахæццæ сты. Йæ сæргы уыд нарæг хид. Теуа æдуæргътæ хиды астæумæ куы бахæццæ, уæд æрлæууыд æмæ хæрæгмæ дзуры:

— Кафын мæм цæуы.

Дон ахæм уылæнтæ кодта, æмæ-иу йæ фæлхъæзæнтæ бын-нозæй хæрæджы цæсгоммæ дæр скалдысты.

— Фæлтау заргæ ныккæн, кафгæ мæ скæн, — лæгъстиаг хъæлæсæй йæм дзуры хæрæг.

— Нæ, мæнмæ кафын цæуы, — къахсæттæгау ныллæууыд теуа.

— Уæд та фаллаг фарс скафдзынæ, — лæгъстæ кæны хæрæг.

— Нæ, мæнмæ ам кафын цæуы! — загътæ теуа, йæхи ныу-уыгътæ, æмæ хæрæг æд уæргътæ гуылфæны смидæг...

Хæрæгмæ зарын цыд, теуамæ — кафын, мæнмæ та кæуын цæуы...

* * *

Æз дæ куы фæнæмон, уæд дæ райсом фæрсдзысты, цалæй дæ фæнадтой, зæгътæ.

* * *

Ме 'рдхорд мын ахæм хабар радзырдта.

«Денджызы былмæ мын путевкæ радтой, фæлæ мын иу уаты æнæзæрдæмæдзæугæ адæймагимæ цæргæ æрцыд. Иуæй дзы цыдæр æвзæр тæф калди, иннæмæй та хуыр-хуыр кодта. Æхсæв бонмæ, зæгъæн ис, æмæ мæ цæстытæ не 'рцъынд кодтон. Бон сауизæрмæ, цы бакæнон, ууыл фæхъуыды кодтон. Фæсахсæвæр æрбацыдтæн æмæ мæ сыхаджы уæлгоммæ хуысгæ баййæфтон. Агъуысты зæрдæхæццæгæнæн тæфæй бацæуæн нал уыд, фæлæ уæддæр мæ уаты даргæ дарæс скодтон æмæ æз дæр хуыссæны мæхи æруагътон. Иуцасдæр афтæ фæхуыссыдтæн, стæй мæхицæн дзурæгау бакодтон:

— Рудзгуытыл æфсæйнаг хуызæг бакæнын хъæудзæн...

— Лæбурджытæ нæм куы нæ цæуы, цæмæн дзы хъæуы æфсæйнаг хуызæг æварын?

— Æз цыппар хатты ахæстоны бадтæн æмæ, йæ рудзгуытыл хуызæг æвард кæмæн нæй, ахæм уаты æвзæр фынай кæнын.

Лæг, уыцы ныхæстæ айхъусгæйæ, сагъæссаг хъуыдыты ахæсты бахауд. Иуцасдæры фæстæ, æвæццæгæн, йæ уд йе 'муд куы 'рцыд, уæд, цас фæлмæндæр уæвæн ис, ахæм хъæлæсыуагæй бафарста:

— Æмæ уал хатты цæй тыххæй бадтæ ахæстоны?

— Æртæ хатты лæгмарды тыххæй, иу хатт та кардæй рæхуысты тыххæй.

Уый фæстæ мæ ницæмæйуал бафарста. Дыккаг æхсæв 'хуысæджы хъæстæ нæ уыдтæн æмæ, куыд афынай дæн, уый зонгæ дæр нæ бакодтон.

Æмбисæхсæв цæмæдæр гæсгæ райхъал дæн. Уаты бынтон талынг нæ уыди: кæрты цырагъ сыгъди æмæ йæ рухсæй уатмæ дæр цыдæртæ хæццæ кодта. Мæ сыхаджы сынтæгмæ бакастæн æмæ — афтид. Цырагъ ссыгътон, уаты къуымтыл мæ цæст ахастон æмæ йæ дзаумæттæй дæр уым ницуал. Дисы бацыдтæн, цы фæуыдаид, зæгъгæ. Иу бон нæ фæзынд, нæ фæзынд дыккаг бон дæр. Ноджы тынгдæр дис та фæкодтон, цалымæ уым уыдтæн, уæдмæ йыл мæ цæст æппындæр куынауал æрхæцыд, уæд».

* * *

Цына хицæуттæ бавзæрстам, ахæм нал баззад. Тæнæгсæр дзы кæмæн уыд, уый дæр йæ фæстæ бæзджын фæд ныууагъта.

Йæ сæртæг, уæлæнгай, æнæбындур митæ æмæ ныхæстæй. Се 'хсæн ахæм дæр разынд, Ирыстоны истори æвддæсæм азы размæ чи ныххахх кодта. Иу æмбырды йæ «арф хъуыды» æргомай загъта: «Ирыстоны истори райдыдта Октябры революцийæ фæстæмæ».

Ау, мæлдзыгæн дæр ма йæ истори мин нæ, фæлæ милуангай азтæй нымайгæ куы у, уæд мах истори æвддæсæм азы размæ мæйхортæ ахордтой æви йæ кæфхъуындар аныхъуырдат? Революцийæ иуæндæс азы размæ дæр ма йæ цæхæр зæрдæ кæмæн куыста, уыцы Къоста та цы 'рбаци? Ахæм фæрстытæ минтæ æмæ сæдæгай минтæ дæттæн дæр ис, фæлæ тæнæгсæрмæ иу дзуапп дæр нæ разындзæн.

Йæ иннæ зонды ныхас та ахæм уыди: «Сымах фæнда æви нæ фæнда, уæддæр уымæн адæмоны ном ратдзыстæм!» Уый иу фыссæгæй загъта, адæмоны аккагыл нымад чи нæ уыд, ахæмæй. Æмæ йын раттын кодта. Йæ фидар ныхасæн фидар хицау разынд.

Æмæ цынæ ногдзинад æрхъуыды кодта. Йæ хицауы цæстмæ ирон цыхт кæнын нал уагътой, кæд ма уагътой, уæддæр, адæмы цас хъуыд, уымæй бирæ къаддæр. Æмæ йын хуымæтæджы æфсон ссардта: сывæллæтты рæвдауæндæтты, дам, æхсыр нæ фаг кæны...

Науæд бирæуæладзыгон бæстыхæйтты цур цы хæдзæрттæ арæзтой, уыдон та? Хæлдтой сæ, расыггæнджытæ, дам, дзы æмбырд кæнынц...

* * *

Ацы æмдзæвгæ мын æрдæгфыстæй баззад:

Ныууагътай æвзæртæ, — æвзæртæн — бынтæ,

Æвзарæм æрвылбон мах уымæн зынтæ.

Ныппапылой кодтой нæ намыс — нæ ис,

Æнæниздзинадыл ыстыхджын и низ!

Сталинимæ ныхас кæнын райдайын мæ зæрды уыд...

* * *

Мæ фыны федтон, цыма мæ зонгæтæй иу афтæ загъта: «Безумное количество людей». Цæмæдæр гæсгæ мæм «узкий круг ограниченных людей»-ы хуызæн фæкаст.

* * *

Терчы былмæ байрæджы кодтон. Ме 'мбæлтты сæ тæккæ уæнгтæ ивазгæйæ ныййæфтон. Æрæджиауы хосдзауы кой сын скодтаин, фæлæ мæм уыцы æмбисонд æгæр иударон фæкаст æмæ мæхи æндæрхуызон сраст кодтон:

— Зындгонд францаг новеллист Проспал Меримейæ уæм салæмттæ!

Кæй бафынæй дæн, уый тыххæй байрæджы кодтон, фæлæ мæ йæ дзурыны сæр нал бахъуыд: иууылдæр мæ бамбæрстой.

* * *

Куывды кæстæртæй, нæ йын æмбæлдис, афтæмæй иу дзырды бар куы куырда, уæд ын хистæр афтæ:

— Цы зæгъынмæ хъавыс, уый дæ чалынмæ нæ фæрох, уæдмæ тæхгæ æмæ йæ уæхимæ зæгъдзынæ!

* * *

Æлгъыстытæ та куыnnæ фехъуыстон!

Иу та дзы ахæм уыд: «Хъазийы хъазт фæкæн!» Æрмæст цавæр Хъази уыд, стæй цавæр хъазтæй хъазыд, уый абон дæр нæма базыдтон.

Æвæццæгæн, хъæзтытæй кæцыдæртæ сæры цæфы хуызæн хъæзтытæ сты. Уыдонæн та хъазт рахонæн нал вæййы, æлгъысты тынгдæр кæй сфидауынц, уый тыххæй.

* * *

Цыфæндыйæ дæр мах æгæр æрæджиау райгуырдыстæм. Зондджын хъуыдыйæ цыдæриддæр зæгъæн уыдис, уыдон нæ размæ загъдæуыд. Мæнæ куыд фыста Мишель де Монтень: «Фондзыссæдз азы размæ кæй нæ цардыстæм, уый тыххæй кæуын, фондзыссæдз азы фæстæ кæй нал цæрдзыстæм, уый тыххæй кæуыны хуызæн æдылыдзинад у».

* * *

Иуай-иутæ æрыгæттæм кæсгæйæ афтæ фæзæгъынц:

— Тæхуды, сымах карæн ма чи у!..

Нæ мæ фæнды мæ бонтæй иу дæр фæстæмæ раздахын, цы фæндæгтыл рацыдтæн, уыдонæн канд сæ амондджындæртыл фæстæмæ ацырдæм рацауын нæ, фæлæ дзыххъынногæй цæрын

райдайын дэр. Цы фæцардтæн, уый мын кæд фаг нæу, уæддæр мæ нæ фæнды ногæй цæрын райдайын. Фыццаджыдæр ын уæвæн кæй нæй, уый тыххæй, дыккаджы та — уый куы хъуыдаид, уæд æй Хуыцау дæр зыдта.

* * *

Мæ бинойнаг телефонæй дзырдта, афтæмæй хæдзарæй растæввонг уыдтæн, фæлæ мæ кæсæнцæстытæ нал ардтон. Фатимæ мæ бамбæрста, кæимæ ныхас кодта, уымæй хатыр ракуырда æмæ мын мæ кæсæнцæстытæ уайтагъддæр райардта.

Мæ зæрдыл Чехов æрбалæууыд. Йæ иу писмойы йæ бинойнагмæ афтæ фыста: «Галиу къухæй рахиз къухы ныхтæ кæнынæй ме сæфт уынын. Æнæ усæй цæрын тынг зын у».

* * *

Иу фыссæджы «поэт года» схуыдтой æмæ йыл, чи зоны, цин кодта. Газет «Литературная Россия»-йы та ахæм иумæйаг сæргонд ис: «Писатель номера» (æз дзы мæхæдæг дæр бахаудтæн). Æвæццæгæн, уый «бын» чи фæвæййы, уый дæр дзы райгондæй баззайы.

Цымæ, Пушкин кæнæ Толстойы «поэт года» кæнæ «писатель номера» исчи куы рахуыдтаид, уæд æй йæхицæн кадыл банымадтаид?

* * *

Нæ дуджы «хъæбатырты» къух цæмæ нæ батасыд, ахæм нал баззад. Ныр цал азы тох кæнынц Ленины марды ныхмæ! Мавзолейæ, дам, æй рахæссын хъæуы. Уый тыххæй цынæ 'фсæнттæ 'рхъуыды кодтой! Чи зæгъы, чырыстон ныгæд æй бакæнæм, чи зæгъы, Сырх фæз уæлмæрдты бынат нæу, чи...

Адæймаг сыл худгæ дæр фæкæны. Куыд æнæбон, æдых æмæ тæнæг зонды хицæуттæ сты! Ацал-ауал азы куырыхон лæджы мард баныгæнын йæ бон кæмæн нæу, уыдон ын йæ цытджын хъуыдытæ куыд баныгæнынмæ хъавынц?

Мæ цæстыл «Нарты каджытæй», Сослан тыхагур куы ацыд, уыцы нывтæ ауадысты. Иудзонгон уæйыгмæ æртæ 'фсымæры бауырдыг сты, нæ хæххон дзиглойы нын æри, кæннод дæ дзæбæхæй нæ ауадздзыстæм, зæгъгæ. Иудзонгон æртæ 'фсымæрма фæлæбурдта, Сосланы йæ дæлæвзагæй раппæрста

æмæ йæм дзуры: «Мæ агъды фарсыл иу æрду ис æмæ йæ ратон». Уæйыг сæ уымæй бабæттынмæ хъавыд.

Сослан æрдуйæн цынæ фæкодта, марадз-зæгъай, кæд ын ратонын бакуымдта. Цирхъæй алыг кæныныл дæр æй афæлвардта, фæлæ йæ цирхъы ком йæ цæгаты хуызæн фæци, æрдуйылта фæд дæр нæ баззад. Иудзонгон уæйыг æртæ 'фсымæры йæ уæраджы бын нылхъывта, йе 'рду æнцонæн ратыдта, æртæ 'фсымæры сбаста, æмæ змæлгæ дæр нал скодтой.

Афтæ мæм кæсы, цыма Ленин цы паддзахад сарæзта, уый ныхмæ æрæджиау тохгæнджытæн дæр сæ фидæн хуыздæр нæ уыдзæн.

Ахæм бон ралæудзæн, æмæ змæлгæ дæр нал скæндзысты.

* * *

Йæ фыды чи баныгæдта, уый, арф ныуулафгæйæ, загъта: «Уый дæр та мын кæй фæхицæн!..»

* * *

Институты нын зæрондславяйнаг æвзаг амыдта Владимир Румянцев. Йæ предмет иттæг хорз зыдта, фæлæ йæм иу æнахуыр миниуæг уыдис: дзуапп æм чи лæвардта, уымæн-иу йæ цæсгоммæ нæ каст, фæлæ — йæ къæхтæм. Уымæй йын фæпайда кодтой, фæлварæн дæттынмæ йæ ныфс чи нæ хаста, уыдон. Сæ бæсты-иу барвыстой, æрмæг хорз чи зыдта, ахæмы.

Зæгъын ма хъæуы уый, æмæ Румянцев тынг зæронд уыди: хъусæй дæр дзæбæх нал хъуыста, æмæ йын цæстфæлдахæг студенттæ уымæй дæр пайда кодтой. Иу бон, æрмæг хорз чи зыдта, уый йе 'мбæлтты бæсты цалдæр хатты радта фæлварæн. Фæстаг хатт ма куы бацыд, уæд ын Владимир, йæ къæхтæм кæсгæйæ, афтæ:

— Ацы туфлитæ мæм абон фæндзæймаг хатт дзуапп дæттынц..

* * *

Гæнæн ын кæм вæййы, уым æппæт дæр саразы, цæмæй адæймагæн... ма баххуыс кæна.

* * *

Ахæм хъæутæ ис, чъынды йы ном кæуыл сбадт. Хъæуы æппæт адæмæн чъынды уæвæн нæй, се 'ппæтæн рæдау уæвæн куыд нæй, афтæ, фæлæ йын кад дæр иуæй-иутæ скæнынц, æгады ном дæр ыл иуæй-иуты аххосæй сбады.

Джимийæгты цы хонынц, уый алчидæр зоны, фæлæ дзы ахæм ми æрмæстдæр иу бакодта, фидисы азар та æппæт хъæуы дæр басыгъта.

Чъынды йы ном кæуыл сбадт, уыцы хъæуккаг — æгъдауджын æмæ йæ цæхх æмæ кæрдзын адæмимæ хæрынахуыр чи уыд, уымæн иу фынджы уæлхъус йæ хъæуы фыдгой куы ракодтой, уæд сæ бафарста, кæй дзы зонут чъынды йæ, зæгъгæ. Нымайын сæ райдыдтой, фæлæ сын фондзæй уæлдæр не схæццæ сты. Хадзырæт фынгæй сыстад æмæ буфетæй рахаста æхсæз авджы шампайнаг сæн æмæ сæ радыгай фынгыл æвæрын райдыдта:

— Ай уын Гæбæтийы тыххæй! Ай уын Дадыгайы тыххæй! Ай уын Дзæрæхмæты тыххæй! Ай уын Гæбæтджерийы тыххæй! Ай уын Дзидаханы тыххæй. Ай та уын, чъындытæй ма кæй ферох кодтат, уый тыххæй! — æмæ æхсæзæм авгæн дæр йæ тъæпп фынгыл фæцыд. — Уæддæр нæ чъынды йы кой мауал кæнут!..

* * *

Галазты Ёхсар ма президент куы уыди, уæд нæ цыдæр ахсдзиаг хъуыддаджы фæдыл æрæмбырд кодта æмæ Малиты Васойæ æппæлыди, йæ редакцийæн, дам, ын машинæ куы радтон, уæд, дам мын ахæм арфæтæ фæкодта æмæ дзы, зæгъæн куыд нæй, афтæ тынг фæбузныг дæн.

Мах редакци дæр машинæ хъуаг уыд, æмæ йæм мæ бынатæй дзурын: «Арфæтæ дын мах дæр бæргæ ракæниккам, машинæ нын куы раттис, уæд».

Зæгъут, æмæ нын нæ радта? Радта. Стæй йын мах Васойæ къаддæр арфæтæ нæ ракодтам.

* * *

Ирон адæмы цыфыддæр знæгтæй иу йæ паспорт ивынмæ бахаста æмæ, йæхæдæг, цы адæмышаттæй уыд, уый бæсты «ирон» ныффыссын кодта. Уырдыгæй рацыд, æмæ, уадз æмæ

ирон адæм иу къаддæр фæуой, зæгъгæ, йæхи агæрах кодта.

Рæстæг æвзæрырдæм ивы, зæгъгæ, дзæгъалы нæ фæзæгъын. Ныр паспорты адæмыхатт нал фыссынц, æмæ та уый дæр мах пайдайæн нæу. Не знæгтæй иу дæр йæхи «ирон» нал ныффысдзæн æмæ йæхимæ йæ къух нал сисдзæн.

* * *

Рæстæг æвзæрырдæм кæй аивта, уый нæ цардыл бирæ кæцырдыгæйдæрты фæзынд. Рæстæгимæ адæймагæн дæр æнаивгæ нæй...

Кæддæр-иу фыссæгæн центрон мыхуыры æмдзæвгæ кæнæ радзырд рауадзын бынæттон мыхуыры чиныг рауадзыны хуызæн æхсызгон уыд. Ме 'мдзæвгæтæ-иу «Юность», «Огонек», «Крокодил», «Наш современник» кæнæ æндæр журналты куы фæзындысты, уæд-иу зæрдæмæ хуры тынтæ ныккасти.

Ныр, куы зæгъын, рæстæджытæ аивтой, аивтой адæм сæхæдæг дæр. Уыдонимæ æз дæр, æндæр центрон мыхуыры мае уацмыс рауадзынмæ æцæгæлон цæстæй нæ акастайн.

Цæвиттон, журнал «Дружба народов»-ы номæй мæм мæ рагон хæлар, мæ тæлмацгæнæг Александр Медведев сдзырдта, дæлрæнхъон тæлмацтæ рарвит, кæд ис, уæд аивадонтæ дæр, æмæ сæ журнал «Дружба народов» ныммыхуыр кæндзæн, зæгъгæ. Раст зæгъын хъæуы, мæ зæрды уыдис арвитын, фæлæ хъуыддаг бонæй-бонмæ 'ргъæвтон. Зивæг кодтон, зæгъгæ, дæр нæ зæгъын, пъæззы дæр мыл нæ ныббадт. Мæ уыцы уавæрыл хъуыды кæнгæйæ мæ зæрдыл æрлæууыд Хъазыбег. «Рæстдзинад»-ы немæ куыста. Иу уаты кæимæ бадт, уый йын-иу исты хабæрттæ фæкодтаид. Хъазыбег-иу æм хъуыста, йæ ныхас ын-иу никуы бакъуылымпы кодта. Æрмæст-иу дзырд куы фæци, уæд ын-иу комкоммæ загъта: «Гъемæ, Бексолтан, уыдон мæн цæмæн хъæуынц?»

Уыйау æз дæр ахъуыды кодтон æмæ мæхинымæр скарстон: «Гъер æз уым ме 'мдзæвгæтæ куы ныммыхуыр кæнон, уæд уый мæн цæмæн хъæуы?» Æмæ иу дæлрæнхъон дæр нæ арвыстон, нæ арвыстон аивадон тæлмацтæ дæр. Фæлæ уæддæр мæ фыстытæ уыцы журналы рацыдысты. Куыд бамбæрстон, афтæмæй сæ, Мæскуыйы мын цы чингуйтæ рацыд, уыдонæй кæцыдæрæй систой.

Æндæр заман мæм, де 'мдзæвгæтæ мæскуыйаг журналы рацæу-дысты æмæ сæ рарвит, зæгъгæ, куы 'рхатыдаиккой, уæд æхсæв

дæр не схуыссыдаин, стæй мæ цинаен кæрон нал уыдаид, кæмдæр мæ æрымысыдысты, фæнды сæ, цæмæй Советон Цæдисы поэти-уарзджытæ ме сфæлдыстадимæ базонгæ уой. Фæлæ æндæр рæстæджытæ адæймагмæ æндæр зондахаст æвзæрын кæнынц...

* * *

Пьер Огюстен Карон Бомарше загъта: «Что слишком глупо, чтобы быть просто сказано, то поется». Ацы ныхæстæ хауынц, ныртæккæ цы зарджытæ зарынц — æз ирон зарджытæй зæгъын, кæд уырыссаг зарджытæ дæр хуыздæр не сты, уæддæр — уыдонæн сæ фылдæрмæ. Дæнцæгтæ хæссыныл куы фæуин, уæд мæ бирæ рæстæг бахъæуид, фæлтау та æххуысмæ æхсынцъымæ фæдзурон, цæттæ æхсынцъымæ нæ, фæлæ цъæх æхсынцъымæ. Цæмæй туаг у, уый базонай, уый тыххæй дзы голлаг хæрын ницæмæн хъæуы: æхсынцъытæй иу куы ахæрай, уæддæр, цы ад кæны, уый базондзынæ. Уæдæ нæ бирæ зарджыты тексттæ цы 'мвæзадыл сты, уымæн æвдисæн у æрмæстдæр иу рæнхъ: «Уарзын дæ, уарзын, мæ уарзон...»

Брытъиаты Елбыздыхъойы «Дыууæ хойы» ахæм ныв ис. Хансиатæн йе 'нæуынон усгур Касалы-фырт афтæ зæгъы: «Мæнæн мæ æрчты — мæ дарæс, мæ хъама (æвдисы йæ) — мæ ныфс». Хансиатын ахæм дзуапп радта: «Хъама къулыл ауыгъдæй рæсугъддæр фидауы. Æрчтыйæ раст зæгъыс, уый æцæг у дæ дарæс...»

Уыцы хъамайау бирæ зарджыты мелодитæ æнæ тексттæй цасты тынгдæр ахадицккой. Къоста «Булкъ æмæ мыд»-ы хуымæтæджы нæ фыста:

— *Оф, оф, уазæг, æз мыдимæ, —*

Загъта, — диссаг дæн, æрбалæуу... —

— Гъе смаггæнаг! — мыд фæмæсты. —

Ныр цы мæт кæныс мæ бæсты,

Æз хуыздæр куы дæн æнæ дæу!..

Æвæдза, зарджыты мелодитæ дзурын куы зониккой, уæд дзы мыдæй тынгдæр чи смæсты уайд æмæ тексттæн карздæр ныхæстæ чи зæгъид, ахæмтæ бирæ разынид.

* * *

«Рæстдзинад»-ы хъæуонхæдзарадон хайады иу уацхæссæг куыста æмæ йæм афтæ каст, цыма йæ Ирыстоны иууылдæр зонынц. Телефонæй-иу колхозтæ æмæ совхозтæм арæх дзырдта.

Йæ ном æмæ-иу йæ мыггаг куы загъта, уæд ма-иу, кæимæ дзырдта, уый афарста:

— Нæ мæ зоныс?

Нæ дæ зонын, зæгъгæ-иу ын куы загъдæуыд, уæд ын-иу сæрыстырхуызæй загъта:

— Ау, куыннæ мæ зоныс, мæн куыдзæй, хæрæгæй чи нæ зоны, ахæм куы нæ и?..

Афтæ бирæ рæстæг фæдзырдта, цалынмæ йын аккаг дзуапп нæ рардæуыд, уæдмæ. Фæстаг хатт ма, куыдзæй, хæрæгæй мæ чи нæ зоны, ахæм куы нæ и, зæгъгæ, кæмæн загъта, уый йын радта ахæм дзуапп:

— Омæ дæ чи зоны, уыдонмæ дзур, ардæм рæдыдæй æрбахаудтæ!

Уæдæй фæстæмæ уацхæссæг уыцы ныхæстæ дзурын ныу-уагъта.

* * *

Лæг æмæ ус иумæ цæргæйæ базæронд сты. Усы йæ зæрдæйы сусæгтæ раргом кæнын цæмæн бафæндыд — хæйрæг йæ зонæг, фæлæ йæ лæгæн куы рахабар кæнид:

— Æртиссæдз азы иумæ фæцардыстæм, фæлæ дæ зæрдæхудты никуы бацыдтæн... иу хатт йеддæмæ.

— Цавæр уыди уагæры?

— Иу хатт дæ аивтон...

Лæг уый фехъуыста, цы! Кæд æмбисæхсæв уыди, уæддæр æй феддæдуар кодта æмæ йæ хæдзармæ нал æрбауагъта.

* * *

Иу зонджын лæг афтæ загъта: «Крайнее соблюдение законности может оказаться крайним беззаконием».

Ацы ныхæсты рæстдзинадыл мæ Гугкаты Эльбрус баууæндын кодта. Радиойы шофырæй куыста. Искуыдæм-иу куы фæцæйцыдыстæм, уæлдайдæр, бирæ змæлд кæм уыд, ахæм уынгты, уæд Эльбрус æдзухдæр архайдта æгъдæуттæ иууылдæр æххæст кæныныл, йæ алыфарс чи уыд, уыдон та — амал æмæ гæнæнæй сæ фехалыныл, æмæ-иу æппынфæстаг афтæ рауад, цыма æгъдау иннæтæ нæ, фæлæ Эльбрус халы.

* * *

Кæддæр Зилгæ, Зæронд Бæтæхъойыхъæу æмæ Ног Бæтæхъойыхъæуæн колхозы сæрдарæй сыхаг хъæуккаг куыста. Рувын афон уыд, æмæ адæм куыстмæ бæргæ æмгуыппæй рацыдысты, фæлæ сихормæ 'ввахс уарын ныккалдта, æмæ бæтæхъойыхъæуккагтæ, сæ къæпитæ се 'ккой, афтæмæй хъæумæ рацæйцыдысты. Уыцы рæстæг сæрдар та йæ «Волгæ»-йы быдыртыл зылди. Йæ куыст чи ныууагъта æмæ сæхимæ чи рацæйцыд, уыдоны цурмæ куы 'рбахæццæ, уæд машинæ фæурæдта æмæ сæм дзуры:

— Гъе-уæууæй-гъе, ахæм чысыл къæвдайæ чи фæтарст! Уагæры хæсты рæстæг куы уайд!

Сылгоймæгты къæйныхдæр ын иннæты бæсты дæр дзуапп радта:

— Хæсты рæстæг куы уайд, уæд та дзы Советон Цæдисы — уæд ма нæ бæстæ Советон Цæдис хуынди — Хъæбатыры ном Бæтæхъойыхъæуæй æртæйæ райсиккой, сымах хъæуæй та иу дæр нæ!..

* * *

Камалæй йæ фехъуыстон. Дыууæ лæджы куы хицæн кодтой, уæд, дам, дзы, иу иннæмæн афтæ зæгъы:

— Цæй, хæрзбон рау, тæрсын, куынал фенæм, уымæй: кæнæ ды куы амæлай æмæ дæ æз куынал фенон, кæнæ куы бакуырм уай æмæ мæ ды куынал фенай!..

* * *

Нартæн сæ алы кадæг дæр адæймаджы дисы æфтауы. Цас сæ фылдæр кæсыс, уыйас дæм тынгдæр хъарынц, хионæй дын хиондæр кæнынц. Мæ кæуын мæ былалгъмæ схæццæ вæййы, мæ цæстысыг нал бауromын, Хæмыц æмæ Быценоны царды хабæрттæ куы фæкæсын, уæд. Зындгонд куыд у, афтæмæй Быценонæн бонæй хæфсы хуыз уыд, æхсæвыгон та-иу фестад, æмбал кæмæн нæ уыд, ахæм рæсугъд сылгоймаг. Хæмыц æй афтæ тынг уарзта, æмæ, æдзухдæр йемæ куы уыдаид, уый йæ фæндыд æмæ йæ иухатт, Ныхасмæ цæугæйæ, йæ дзыппы нывæрдта.

«Ус ын лæгъстæ кæнын байдыдта:

— Ма мæ ахæсс, кæннод дын мæнæй ницыуал пайда уыдзæн.

Нæй, нæ байхъуыста Хæмыц йæ усмæ æмæ йæ йæ дзыппы цæвæрдта, афтæмæй ацыд Ныхасмæ.

Сырдон рагæй дæр нартæн фыдбылыз кæм нæ уыди! Хæмыцæн

йæ ус йемæ кæй уыд, уый бамбæрста æмæ бавдæлд, æмæ фæсивæды йæхиуыл сардыдта, нæмут мæ, зæгъгæ. Фæсивæд дæр æй нæмын райдыттой. Уæд Сырдон ныхъхъæр кодта:

— Гъæ, уæ хуыздæр амæла, Нарт! — сæ кæстæртæ сæ хистæрты нæмынц, сæ хистæртæ та сæ устыты семæ хæссынц. Кæм бадæм, Нарты зæрæдтæ — ай лæгты Ныхас у, æви устыты Ныхас? Нæ цæстгом фæсæфтам, æгъдау нæм нал ис. Кæсут-ма Хæмыцмæ — кæд æрхаста Быценоны йемæ разагъды стыр Ныхасмæ...

Сæхима æрцыди мæстæйдзагæй Хæмыц, æмæ йæм Быценон дзуры:

— Бæргæ дын загътон, адæммæ мæ ма хæсс, зæгъгæ, æмæ мæм нæ байхъуыстай. Ныр дæхи дæр байсæфтай æмæ мæн дæр: уыцы уайдзæфы фæстæ мæнæн демæ цæрæн нал ис, æмæ бавдæл, æмæ мæ кæцæй æрхастай, уырдам мæ фæстæмæ фæхæсс.

Цы гæнæн ма уыд Хæмыцæн, æмæ йæ ахаста. Быценты дуармæ куы бахæццæ сты, уæд ын ус зæгъы:

— Æртæ хорздзинады дын бакæнинаг уыдтæн, фæлæ дзы ныр иу сæххæст кæнын йеддæмæ мæ къухы нал бафтдзæн; мæ тæригъæд дæр æмæ дæ тæригъæд дæр фæхæссæд, ацы ми нын чи бакодта, уый. Ныр ды мæнмæ хъус: дæуæй мæнмæ ис нæлгоймаджы гуырдж. Мæ дзидзийæ куы схъомыл уыдаид, уæд ын дунетыл æмбал нæ разындаид... Фæлæ ма цы, гъа! Æрбадар дæ уæнтæ æмæ дын гуырдж уырдам ныуулаæфон».

Æвæдза, æгæр диссаджы æнкъарæнтæ уыд Хæмыц æмæ Быценоны æхсæн. Нæртон лæг зыдта, Ныхасмæ сылгоймагимæ бацæуың, чи никуыма 'рцыд, ахæм хъуыддаг кæй у, уый, фæлæ йæ бинойнаг йемæ куы уыдаид, уый йæ афтæ тынг фæндыд, æмæ фыдæлты æгъдауы сæрты ахизынай нæ фæтарст, фыдбылызы Сырдон ын знаджы ми бакæндзæн, уый та йæ фæсонæрхæджы дæр нæ уыди. Быценоны æнкъарæнтæ дæр афтæ тыхджын уыдысты, æмæ, кæд Хæмыцы ныхасыл дыууæ зæгъыныл афæлвардта, уæддæр йæ ныхмæ цæхгæр æрлаууын нæ бафæрæзта.

«Ма мæ ахæсс, кæннод дын мæнай ницыуал пайда уыдзæн», — фæдисхъæры хуызæн хъуысынц уыцы ныхæстæ, фæлæ сæ уарзондзинад йæ быны фæкодта, æмæ Хæмыцы иу хъусы батахтысты æмæ иннæмæй атахтысты. Æрцыд, сбарæн кæмæн нæй, ахæм æвирхъау бæллæх: «дæхи дæр байсæфтай æмæ мæн

дæр», «мæ тæригъæд дæр æмæ дæ тæригъæд дæр фæхæссæд, ацы ми нын чи бакодта, уый».

Дыууæ уарзон уды кæрæдзийæ куы хицæн кодтой, уæд Быценон йæ зæрдæйы арфы æмбæхстæй цы сусæгдзинæдтæ дардта, уыдон рахъæр кодта: «Æртæ хорздзинады ракæнинаг дын уыдтæн..» Иуы кой дзы скодта, фæлæ иннæ дыууæйы тыххæй ницыуал загъта.

Цымæ, цавæр хорздзинæдтæ уыдысты уыдон та? Исты хуызы сæ куы базыдтаин, цæрæнбонты уымæ бæллыдтæн, фæлæ мын, æвæццæгæн, æнусон сусæгдзинадæй баззайдзысты, уымæн æмæ Нарты каджыты бирæтомонтæй дæр уыцы фарстæн дзуапп никæцыйы ссардтон.

Иннæ ахæм Батырадз! Кард дæр æй куы нæ карста, фат дæр дзы куы нæ хызти, уæм ма йæм йæ мад цавæр стырдæр лæгдзинæдтæм æнхъæлмæ каст? Мæхи дзидзийæ, дам, куы схъомыл уыдаид..

Йæ мад амæла мады æхсырæн, кæд дзы уымæн æмбал нæй!..

* * *

Нæ сыхæгты лæг джермецыккаг ус æрхаста. Уырыссаг уыди, фæлæ иронау ирæттæй æвзæрдæр нæ дзырдта. Уæдæ ирон æгъдæуттæм дæр тынг арæхст. Сыхы уымæй бæрзонддæр æмæ уыцы-иу рæстæг къæсхуырдæр нæ уыди. Йæ цот та сæ фыды хуызæн рæстæмбисас æмæ бæзæрхыгтæ рацыдысты. Йæ фыртæн дæр джермецыккаг чызджы æрхастой. Уый дæр йе 'фсины хуызæн — дæргъæй-дæргъмæ æмæ — къæсхуыр. Иу райсом ног чындзы хицау сæ мæллæг стурый рагъаумæ фæцæйыскъæрдта, æмæ йын сыхæгты лæг афтæ:

— Хуыцауы тыххæй, Дженалдыхъо, дæ хъуджы дæр Джермецыччы балхæдтай?..

* * *

Калачы уынджы ма куы цардыстæм, уæд федтон уыцы фыдфын. Цыма нæм фæсæмбисæхсæв чидæр æрбахоста. Дуар куыд дæр фегом кодтон, афтæ къæсæргæрон ауыдтон цыдæр хæйрæджджыны. Уыдис сау-сауид дарæсы, йæ сау сæрыхъуынтæ йæ цæсгомыл æркалдысты. Йæ цæстытæ сырххъулон æрттывд кодтой. Йæ гом цæнгтæ хъуынай нæ зындысты. Йæ къухыныхтæ — джебогъты хуызæн — цыргъ. Куы ма ауыдта, уæд йæ цæнгтæ фæйнардæм фæцыдысты æмæ мыл сæхи атухынмæ хъавыдысты. Ме 'сæфт кæй æрцыд, уый бамбæрстон æмæ ма ма хъæлæсыдзаг ныхъхъæр канын ма къухы бафтыд:

— Ве-рин-ка!!! — æмæ фехъал дæн.

Мæ армытæпаенæй мæ ныхы хид асæрфтон æмæ, мæ уд цытæ бавзæрста, уыдон фыны кæй уыдысты, ууыл куы баууæндыдтæн, мæ риуыззаг сулæфын мæ бон æрмæстдæр уæд бацц.

Æвæццæгæн ма мæ магуыр мадæн æгас æнхъæл уыдтæн, æви, хъæр мæрдтæм дæр кæй хъуысы, уый мæ фыны дæр æмбæрстон æмæ мæ æвирхъау цыдæры дзыхы бахауынай Веринка кæй фæрвæзын кæндзæн, уый æмбæрстон, æмæ йæм уымæн сидтæн... Нæ зонын... Нæ зонын...

Некрасовы рæнхъытæ мæм уæдæй тынгдæр никуы бахъардтой:

*Мы любим сестру и жену, и отца,
Но в муках мы мать вспоминаем!*

* * *

Дыууиссæдз азы размæ дæр ма Берлины уынгты хæлд хæдзæрттæ дзæвгар уыди. Горæты астæу цы цалдæр хæдзары хæлды уыдис, уыдон алыфарс æрæхгæдтой хъæзæй быруйæ. Сæрмагондæй уыцы ран мæ хуыз дæр систон. Мæ ныхæстыл мын чи не 'ууæнда, уыдонæн къам равдисдзынæн, зæгъгæ.

Бранденбургжы кулдæртты цурмæ куы бацыдыстæм, уæд мæ зæрдыл æрбалæууыдысты хæсты заманы зарæджы рæнхъытæ:

*Дысоны изæр дын Берлины стыр уынджы
Ирон симд æркодтам, гъей!*

Мæнæн «æркодтам» зæгъын мæ бон нæ уыд, уымæн æмæ, кæимæ асимдтаин, ахæм ирон чызг нæ, фæлæ лæппу дæр нæ къорды нæ бахауд, фæлæ уæддæр иунæгæй ирон симд æркодтон..

* * *

Нæ хъæу Урсдоны рахизфарс æрæнцад. Махæй Николаевскы станицæйы 'хсæн дон йеддæмæ æндæр арæн нæй. Бæрæгъуыны бынат ма тыгъд быдыр куы уыд, уæд йæ цæгатварс хъæдæй нæ зынд. Куыд дзурынц, афтæмæй дзы фылдæр уыди гæдыбæлæстæ. Сæхи сын нал æрæйæфтон, фæлæ ма сæ бындзæфхæдтæ мæ рæстæджы дæр зындысты. Ныр уыдонæн дæр сæ фæд фесæфт. Фæлæ ма, хъæд дæр чи хъуыды кæны, нæ хъæуы цалдæр ахæм адæймаджы ис.

Диссаг цы у: кæд уыдон мæнæй аст-дæс азы хистæр йеддæмæ не сты, уæддæр цыма бирæ фылдæр фæдтой, æз кæй нæ зонын,

ахæм цаутæн уыдысты æвдисæн, æз кæй никуы федтон, ахæм адæмимæ æмбæлдысты, æндæр уæлдæфæй уæфыдысты, ма къах кæм не 'рæвæрдтон, ахæм фæндæгтыл фæцыдысты, афтæ мæм кæсы. Цыбыр дзырдæй, цыма дыууæ дуджы хъомыл кодтам, дыууæ алыхуызон рæстæджы цардыстæм, ахæм хъуыдытæ мæм фæзыны. Стæй мæм уыдоны заман цæмæдæр гæстæ хъæздыгдæр æмæ мидисджындæр фæкæсы.

* * *

Мæ дыууæ сыхаджы лымæнæй цæрынц, афтæмæй сын, мæнмæ гæстæ, иумæйагæй ницы ис. Иу дзы у мæнгард æмæ æдзæстуарзон, чъынды æмæ кадбæллон. Исчи мын афтæ куы зæгъид, йæ хорзæх дæ уæд, зæгъгæ, уæд ын, Къоста Бибойæн куыд загъта, афтæ зæгъин: «Де 'лгъыст дæхиуыл æрцæуæд!»

Уататы Бибо æмæ Бирæгъты Къоста æрдхорд-æфсымæртæ кæй уыдысты, уый бирæтæ зонынц. Кæрæдзийæн хъазæн ныхæстæ кæнынай æхсызгондзинад истой. Иу хатт ын Бибо афтæ зæгъы: «Хуыцау дæ мæ хуызæн лæг скæнæд!» Къоста йын дзуапп радта: «Де 'лгъыст дæхиуыл æрцæуæд». Мæ сыхагæй та афтæ хъазгæйæ нæ, фæлæ æцæгæй зæгъæн ис, уымæн æмæ адæймагæн хорз ракæнын йæ зæрды кæрон дæр никуы 'рæфтыд. Йæ хъæуккагтæй дзы чидæр афтæ загъта: «Хур бон й' аууон макуы 'рлæуу, йæ аууонæй хуры тынтæй бамбæхстæ, уый куы базона, уæд йæхи фæтылиф кæндзæн».

О, æмæ ме 'ннæ сыхаджы кой рацæйкодтон. Уый бынтон æндæрхуызон адæймаг у. Парахатзæрдæ, æмгаруарзон, рæдау. Фæлæ, куы зæгъын, чъындыимæ лымæнæй цæрынц. Иумæ сæ арæх фенын. Иу хатт та сыл Терчы был амбæлдтæн æмæ мæнгарды фарсмæ цæуæгмæ дзурын:

— Ацы лæгимæ кæй цæуыс, уый дын дæ аиппытæй дæр æмæ дæ хорздзинæдтæй дæр фæйнæ раргом кодта.

Цавæртæ, зæгъгæ, мæ куы бафарста, уæд ын загътон:

— Дæ аипп у, йемæ кæй цæуыс, уый, дæ хорздзинад та, цы дзуры, ууыл кæй не 'ууæндыс, уый.

* * *

Не 'гъдæуттæм, мах куыд джигул кæнæм, афтæ — никацы адæм. Уымæ нæ алчидæр йæхи иннæмæй зондджындæр хоны. Кæд ма лæгмæ фынгыл æрбадын фæцæуы. Ныронг-иу дæле

уæлæмæ дзурын худинаг уыдис, ныр тæрсын райдыдтон, уæле дæлæмæ ма дзур, зæгъгæ, дзурын куы райдайой, уымæй.

Æппæт адæм иу æгъдау нæ фæкæнынц. Кæд хъæуæй хъæумæ дæр хицæн æгъдау ис, уæд комæй коммæ, Цæгатай Хуссармæ нæй хицæн æгъдау? Ис æмæ кæнгæ дæр хъуамæ алчи йæхи 'гъдау кæна. Аргъуан æмæ мæзджыты иу æгъдæуттæ нæй, фæлæ иу Хуыцаумæ кувынц æмæ сæ хъуамæ иу дæр уый кæна, кæрæдзийы ныхмæ ма дзурой фæлæ.

Фыдæлтæй нæм цы 'гъдæуттæ 'рхæццæ, уыдонæн йæхи хицау мачи кæнæд. Уыдон иумæйаг хæзна сты, æмæ сыл хъуамæ иугæйтты бон ма цæуа. Чи дзы нал бæззы, уый æвзарын дæр рæстæджы хъуыддаг у. Æгъдау йæ номы аккаг куынауал уа, уæд фæсвæд æрлæудзæн, адæмæй фæрох уыдзæн.

Уайсадын кæддæр æгъдау уыдис. Хъуыдис æви нæ, уымæй рæстæджы фæрсын хъæуы. Фæлæ рæстæг дзурын нæ зоны. Куы зонид, уæд зæгъид: «Хъуыдис!» Фыдæлты заман, бинонтæ бирæгæйттæй куы цардысты, дæсгай æмæ ссæдзгай сылгоймæгтæ кæм уыд, уым алчи хъæрæй куы дзырдтаид, уæд ма дзы цæвæг марæджы æмбæрстаид? Стæй уайсадгæ канд сылгоймæгтæ кодтой! Сæ дзыхæн уаг зыдтой кæстæртæ. Хистæрты цур, кæд дзырдтой, уæддæр, сæ ныхас куыд никæмæ хъуыстаид, афтæ — сабыргай, нывыл, уæзданæй.

Мах рæстæджы бинонтæ фыдæлтыккон бинонтимæ абарæн нæй. Сæ нымæц дзæвгар кæй фæкъаддæр, уымæ гæсгæ уайсадыны сæр нал хъæуы, йæ рæстæг фæци æмæ йæ бынат æндæр æгъдæуттæн радта, æмæ раст бакодта. Йæ хæстæ сæххæст кодта, йæ сæр нал хъæуы æмæ, цы рæстæгæн лæггад кодта, уыцы рæстæгимæ баззад.

Уæлдæр ма йæ куы загътон: иу нæ иннæмæй йæхи зонджындæр хоны. Æрмæстдæр иронау кæй дзуры, уымæ гæсгæ йæхи нымайы тæрхонгæнæгыл. Иу кæнæ иннæ ныхасы нысаниуæг æмбарын кæны йæхирдыгонау.

Иу газеты фыссы, мардæй, дам, зиан дзурæн нæй. Зиан, дам, бынтон æндæр ныхас у. Фæзæгъынц, дам, æй, исты дæ куы фесæфа, уæд. Ахæм фыстытæ чи фæкæны, уый хъуамæ йæ фæндоныл ныхасмæ рахæссыны размæ бæстондæр ахъуыды кæна, фарстмæ уæрæхдæр цæстæй акæса. Мардæй зианæй та кæцы ныхас кæм фидауы, уый æппæты ирддæрæй разындзæн Къостайы «Уæлмæрдтæ» бакæсгæйæ:

*Уыйбæрц æрцæугæ нæма фæдтон иу ранмæ,
Уыйбæрц æркæсгæ нæма фæдтон иу зианмæ
Хохæй, быдырæй.*

Уæдæ рæгъ æмæ гаджидауы тыххæй дæр бирæ дзурын ницæмæн хъæуы. Афтæ чи зæгъы, рæгъытæ зианы фынгыл фæуадзынц, гаджидæуттæ та — цины, уый дæр Къостайы кадæг «Хетæджы» ацы рæнхъытæ бакæсæд:

*— Адзурут Хетæгмæ! — радзырдта кæстæртæм
Зæронд Солтан хъæрæй иу рæгъы фæстæ, —
Бафсæстæн, срасыг дæн, афтæмæй лæппутæй
Ничима фæци мæ нуазæны хъæстæ...*

Уæдæ Нарты кадджыты дæр иу бадты Уырымæг, дæлæмæ — рæгъ, уæлæмæ — рæгъ, афтæмæй нызта.

Ныууадзын хъæуы не 'гъдæуттæ сæ уагыл. Хуыздæр уыздæн, иннæ адæмты куы бафæзмæм, уæд. Уыдонæй иу дæр йе 'гъдауы фыдгой нæ кæны. Æгъдæуттæн цы кæнгæ у, уый æгъдæуттæн сæхицæй хуыздæр ничи зоны.

* * *

Вахтанг Кикабидзейы райгуырдыл дæс æмæ 'ртиссæдз азы куы сæххæст, уæд ын Уæрæсейы президенты указмæ гæсгæ лæвæрд æрцыд «Хæлардзинад»-ы орден, фæлæ йæ нæ бакуымдта, Гуырдзыстон Хуссар Ирыстонмæ кæй балæбурдта, уый тыххæй. Орден ын лæвæрд æрцыд 2008 азы 19 августы, йе 'мбæстæгтæ Цхинвал æмæ йæ алыфарс хъæутæ куы ныппырх кодтой, уымæй иуæндæс боны фæстæдæр.

Иу цавæрдæр фосы мыггагæй фæзæгъынц, йæ сæр ын фынгмæ хастæуыд, уый та, дам, зæхмæ тылди.

Артист афтæ тынг смæсты, æмæ Мæскуыйы йæ гастрольтæ дæр аивта.

Мæ зæрдыл чырыстонхъæуккаг усы ныхæстæ æрбалæууыдысты, йæ лæг хæстмæ кæмæн цыди æмæ афтæ чи загъта: «Цы магуыр у уыцы Гитлер, нæ лæг йæ хотыхтæ кæмæ рабаста». Уыйау, цы ма фæуыздæн Мæскуы, куыд ма цæрдзæн Уæрæсе, Кикабидзе йæ гастрольтæ куы аива, уæд?!

Вахтанг йæхи ахæм «раст» лæгæй равдыста, æмæ хæсты тыххæй дзургæйæ йе 'мбæстæгтæ Хуссар Ирыстоны цы фыдмитæ бакодтой, уый тыххæй иу ныхас дæр не скодта, æрмæст

диссаджы ногдзинад раргом кодта, Хуссар Ирыстон, дам, Гуырдызстоны бәрæгастæу ис. Уыцы хуызæнæй Гуырдызстоны бәрæгастæу балæууынгæнæн ис Цæгат Ирыстоны дæр, уымæн æмæ Хуссаримæ æмарæн кæнынц.

* * *

Зонджын адамæй кæмæйдæр фехъуыстон, дæ сæрæй, дам, уæлдæфы дамгъуаты (алфавиты) æппæт дамгъæтæ дæр куы «ныффыссай», уæд, дам, уымæй хуыздæр змæлдтытæ нæй сæры тугдадзintæ æмæ нуæрттæ скусын кæнынæн. Æмæ, æцæгæйдæр, æз дæр ахæм змæлдтытыл фæцалх дæн. «Уырыссаг» «э»-мæ куы 'рхæццæ ваййын, уæд мæ зæрдыл æрбалæууы, чидæр, аспирантурæмæ цæугæйæ дамгъуат нымайтæйæ, куыд фæрæдыд, уыцы хабар. Чи зоны, исчи йæ æрымысыд, фæлæ йæ уæддæр радзурон.

Цæвиттон, иу лæппу сфæнд кодта ахуыргонд суæвын æмæ фæлварæнтæ куы лæвардта, уæд æй къахæгау дамгъуатæй бафарстой. Бафарстой нæ, фæлæ йын æй радзурын кодтой. Радзырдта йæ, æрмæст дзы «э» фæрох æмæ, фæлварæнтæ чи иста, уый йæм дзуры:

— «Э» дæ фæрох.

— Мæнæ цæфхады хуызæн цы дамгъæ у, уый?

Кæй зæгъын æй хъæуы, лæппуйæ аспирант нæ рауад, фæлæ йæ ном Цæфхадæй баззад.

* * *

Адæймаг цы у, уый, бæрзонд къæлæтджыны куы 'рбады, уæдæй тынгдæр никуы рабæрæг ваййы. Зонджын лæг хуымæтæджы нæ загъта: «Де 'рдхорд хицау куы суа, уæд æй æрдхордыл мауал нымай».

Иу мæ зонгæйæн ахæм дзæбæх лæппу æнхъæл уыдтæн, æмæ, стыр хицауы бынаты куы нæ 'рбадтаид, уæд ма йын абон дæр ахæм æнхъæл уаин. Фæлæ партийы обкомы секретарь куы сси — уый дæр æнæнхъæлæджы, раздæр æй хъавыдысты хайады хицауы бынатмæ равзарынмæ, фæлæ кæмæндæрты сæ зæрдæмæ афтæ тынг фæцыд, æмæ, йæхицæн æнхъæл кæм нæ уыд, ахæм бынаты балæууыд. Йæхи, æцæгæй цы уыд, ахæмæй дæр уым равдыста.

«Ногдзау»-ы кусын куы райдыдтон, уæд редакци уыдис Леоновы уынджы. Дыууæ азы бæрц дзы бакуыстаин, афтæ го-

рæты цæгатварс Мыхуыры хæдзар срæвдз, æмæ республикон газетты редакциятæ уырдаем аивтой. Сæ бынæттæ кæй суæгъд сты, уый зыдтон æмæ сфæнд кодтон, авд æмæ ссæдз азы размæ мæ фæллойдон фæндаг кæцæй райдыдта æмæ цыппæрдæс азы бæрц цы бæстыхайы бакуыстон, уырдаем раивын, фæлæ, партийы обкомы идеологон фарстатæ кæмæ хаудысты, уыцы секретаримæ уымæй размæ фæбыцау дæн æмæ йыл мæ зæрдæ дардтон, кæй мæ бахыгдардзæн, æрмæстдæр уымæй. Мæ курдиатимæ бацыдтæн дыккаг секретарьмæ, æмæ мæм дзæбæх цæстæй ракаст. Фæлæ ма Министрты Советы сæрдармæ дæр бацыдтæн. Уый дæр мæм байхъуыста æмæ мын баххуыс кæнынæй зæрдæ бавæрдта.

Обкомы дыккаг секретаримæ куы фембæлдтæн, уæд мæ бафарста: «Хъуыддæгтæ кæмæ хауынц, уыцы секретарæн дæ фæндон нæ бамбарын кодтай?»

Радзырдтон ын хабæрттæ. Йæ ныхмæ кæмдæр рæстдзинады сæрыл кæй сдзырдтон, уый тыххæй мæм тигъмæ кæй кæсы, уый дæр дзы нæ басусæг кодтон. Куыд бамбæрстон, афтæмæй мæ ныхæсты рæстдзинадыл баууæндыд æмæ йæм мæ цуры телефонæй бадзырдта. Уый цыдæр ракъуыр-бакъуыр кодта, фæлæ йæ дыккаг секретарь скæсын нæ бауагъта. Горæтимæ мæхæдæг баныхас кæндзынæн, зæгъгæ, куы загъта, уæд мæ бауырныдта, хъуыддаг кæй сырæздзæн, уый.

Горæт, горæххæстком кæй уыд, уый базыдтон, йæ сæрдармæ ацу, зæгъгæ, мын куы загъта, уæд.

Уырдыгæй комкоммæ горæххæсткомы сæрдармæ ссыдтæн, уымæн æмæ мæм, куыд рабæрæг, афтæмæй æнхæлмæ каст.

Цал кусæджы стæм, цал уаты нæ хъæуы, уыдæттæ йын радзырдтон æмæ сæ йæхимæ ныффыста. Мæ цуры телефонæй Министрты Советы сæрдармæ дæр бадзырдта, бадзырдта дыккаг секретарьмæ дæр, цы хъуыддаджы тыххæй мæм дзырдтат, уый лыггонд æрцыд, зæгъгæ.

Дыккаг бон, гæххæттытæ мæ къухы, афтæмæй 1960-æм азы кусын кæм райдыдтон, «Рæстдзинад»-ы редакцийы уыцы уæтгæй иуы æрбадтæн, мæ фарсмæ та — «Ногдзау»-ы иннæ кусджытæ. Табу Хуыцауæн, ныр дыууæ 'мæ ссæдзæймаг аз ме 'мбæлттимæ кусын, мæ зæрдæйæн афтæ адджын чи у, уыцы бæстыхайы. Хорз лæшпу æнхæл кæмæн уыдтæн, уымæ та хорздзинадæй уыцы азты дæргъы ницы раиртæстон. Фыдæнхæл дзы фесты, хицау

æй куы скодтой, уæд, æхсызгон кæмæн уыд æмæ дзы йæхицæн зæрдæтæ чи æвæрдта, уыдон, зæгъæн ис, æмæ иууылдæр.

* * *

Горæтгæрон районы администрацийы сæргълæууæг Джиоты Юрийы райгуырдыл æртиссæдз азы куы сæххæст, уæд мæм хуынды гæххæтт æрбарвыста. Фатимæ йæ куы федта, уæд афтæ:

— Æвæццæгæн дын, ус кæй ис, уый нæ зоны, æндæр мæ нæ фæрох кодтаид.

— Йæ бæрæгбон ресторан «Жемчужина»-йы кæны, уый бакастæ? — бафарстон мæ бинойнаджы.

— Бакастæн æмæ тынгдæр ууыл æрæнкъард дæн. «Владикавказ»-ы йæ куы кодтаид, уæд уый нæ фарсмæ ис, æмæ мæ ардыгæй ардæм цæй хонæг хъуыдаид? «Жемчужина»-мæ та мын цæуæн нæй. Исчи мæ хæддзу фæхондзæн.

* * *

Ацы хабар Пæхъæч дзырдта: «Мæ фæллад уадзынмæ денджызы былмæ ацыдтæн. Путевкæ мæм нæ уыд æмæ-иу куы кæм бахордтон, куы — кæм. Иу сихорафон, гом арвы бын цы хæрæндон уыд, уырдаæм мæхи байстон æмæ хæрисбæласы дæлбазыр аууон ран фынджы уæлхъус æрбадтæн æмæ сихормæ 'нхъæлмæ кастæн. Æрыгон лæггадгæнæг мын мæ разы æртæ айчы, нæлхæйы карст, дзул æмæ цайы агуывзæ æрæвæрдта. Куыддæр хæрынмæ æрæвнæлдтон, афтæ мæ фынгыл, иу ныхас дæр не скодта, афтæмæй, дыууиссæдз азмæ æввахс кæуыл цыдаид, ахæм лæг абадт. Йæ дзыппæй сæны авг фелвæста, фегом æй кодта æмæ йæ æнæруадзгæйæ цæсты фæныкъуылдмæ фæдæле кодта. Æвæццæгæн æм ахуыйæны фаг æхца нал уыд æмæ дын æнæдзургæйæ æйчытæй иу куы сисид. Æз дæр æнæдзургæйæ архайын сфæнд кодтон: йæ цонджы хъулыл ын фæхæцыдтæн, мæ тых-мæ бонæй йæ ныххъывтон, æмæ айчы къæрцц тæбæггъы фæцыд.

Лæппуйы къух куы суагътон, уæд фæгæпп ласта æмæ тагъд-гомау былгæрæтты уæлæмæ фæраст. Куыд бамбæрстон, афтæмæй мæ гоби фенхъæлдта æмæ, æвæццæгæн, йæхинымæр загъта, адон хъаруджынай фыд-зонд сты, æмæ мæ гуырыконд дзæбæхæй айсон, зæгъгæ. Ноджы ма йæ фæстæ «йæ-хы-хы!», зæгъгæ, куы ахъæр кодтон, уæд йæ цыдыл ноджыдæр бафтыд-

та. Цалынмæ йæ цæст уыдта, уæдмæ ма цалдæр касты фæкодта, стæй, денджызы был цы адæм уыд, уыдон æхсæн æрбайсæфт».

* * *

Цыппар чызджы фæстæ йæ сыхагæн лæппу райгуырды, уый æртæ чызджы æдзæстуарзон, хæлæггæнаг мад куы фехъуыста, уæд йæ цæсгом æрбатар, йæ дыууæ æрфыджы астæу цы æлхынцъ уыд, уый фæарфдæр, йæ армыгъæпæнтæ йæ рустыл авæрдта æмæ, йæ ныхæстæ даргъ айвазгæйæ, загъта:

— Мæнæ мын цы хъыг уыди!..

Æнæдзургæйæ æбæрæг кæдæмдæр нымдзаст, афтæмæй иуцасдæр фæлæууыны фæстæ, йæ ныхæстæ сфæлхат кодта:

— Мæнæ мын цы тынг хъыг уыди!.. — æмæ йæ къухтæ æнæбон уагъд æркодта.

Куыд бафиппайдтат, афтæмæй, дыккаг хатт цы дзырдтæ загъта, уыдоныл иу бафтыд: «тынг». Раздæр, цы хабар фехъуыста, уый йын хъыг уыди, фæлæ, бæстондæр куы ахъуыды кодта, уæд бамбæрста, хуымæтæджы хъыг ын кæй нæ уыд, фæлæ йын «тынг хъыг» кæй уыди.

Хуыцау ма зæгъæд, фæлæ, Дунескæнæг бындар кæмæн балæвар кодта, ууыл исты фыд куы 'рцыдаид, уæд та раздæр, авæццæгæн, загътаид: «Мæнæ мын цы 'хсызгон уыди», дыккаг хатт та — «Мæнæ мын цы «тынг æхсызгон» уыди!»

* * *

Габровогты чындыдзинады кой æппæт дунейы дæр хъуыстгонд у. Уыцы болгайраг горæты æз дæр уыдтæн. (Мæ фыст, радиойы чи кусы, мæ уыцы зонгæтæй иу куы кæса, уæд, йæ цуры исчи куы уа, уæд — хъæрæй, — куы нæ уа, уæд та йæхинымæр — зæгъдзæн: «Ай дæр кæм нæ уыд, ахæм ын нæй!»). Фæлæ сын сæ чындыдзинадæн ницы раиртæстон, уымæн æмæ дзы цыбыр рæстæг йеддæмæ нæ фестæм. Æрмæст федтон, сæ зындгонддæр лæгтæй иуæн цыртдзæвæн кæм савæрдтой, уый: горæты астæуты цы дон кæлы, Янтрæ, зæгъгæ, уым иу гыццыл сакъадахгонды. Сурзæххы йын бынат радих кæнын сæ цæст нæ бауарзта.

Кæддæры хабæрттæ мын мæ зæрдыл мæ иу зонгæ æрлæууын кодта. Кæд габровогтæн фæхъæр, уæддæр дзы уый иуæй дæр дæлдæр не 'рлæудзæн, уымæн æмæ йæ чындыдзинад хъуыстгонд у.

Ацы хъуыдытæ мæ сæры зилдух кодтой, Терчы былты тез-гъо кæнгæйæ. Мæ къабæзтæ кæм фæивазын, уырдаæм куы ныххæццæ дæн, уæд дзы мæ сыхаджы ныййæфтон. Зарядкæ кæм кодта, уым дысон чидæртæ, сæ судзгæ фыдтæ цæмæй фæрох кæной, ууыл кæй бацархайдтой, уый сæ «фынджы» уæлдæйттыл бæрæг уыди: афтид æвгтæ, дзулы къæбæртæ, иу хатт кæмæй фæпайда кæнынц, ахæм агуывзæтæ, цывзыйы цъæрттæ, цæххы кæлдгытæ... стæй цæмæдæр гæсгæ чъыл-дымсарфæн гæххæтты тыхтоны æрдæг.

Куыд рабæрæг, афтæмæй чысыл раздæр габровогтæ мæ зæрдыл дзæгъæлы не 'рлаууыдысты. Стæй сæ мæ зонгæйыл дæр дзæгъæлы нæ барстон: куыдзы кой скæн, æмæ лæдзæг райс, кæнæ кæй кой кæнай — къæсæрмаæ...

Габровойаджы, йод кæм уыд, ахæм афтид чысыл авг бахъуыд, фæлæ ма дзы бынæй цалдæр æртахы баззад æмæ сæ акалын йæ цæст нæ бауарзта. Йе 'нгуылдз алыг кодта, авджы бын ма цы йод баззад, уымæй йæ байсæрста æмæ уый фæстæ афтид авгæй, кæм æй хъуыд, уым спайда кодта.

Гæххæтты тыхтон куы ауыдтон, мæ чъынды зонгæйы дæр уæд æрбаймысыдтæн. Куы йыл, зæгъын, фæхæст уыдаид, уæд æй æнæмæнг систайд, æппындæр йæ зæрды куы ницы уыдаид, уæддæр, цæмæй гæххæттæй спайда кодтаид, ууыл бацархайдтаид...

* * *

Хъуылаты Хъазыбег амард. Дыууæ азæй фылдæры размæ. Æнæнхъæлæджы йæ зæрдæ йæ кусынæй банцад. Бирæ азты Мæскуыйы цард. Ахуыры бæрзæндтæм дæр уым схызт. Стыр ныхасы тыххæй не скодтон «ахуыры бæрзæндты» кой. Философон наукæты доктор куы суай, профессеры ном куы райсай, уæд уыцы бæрзæндтæ ахуырæн йæ дæлдæр къæпхæнмæ хауынц?! Хъазыбег доктор дæр уыдис, профессор дæр. Æппæты фыццаг та — ирон, йæ райгуырæн бæстæйыл — æнувыд, кæимæ ахуыр кодта, уыдоныл — иузæрдион.

Ахуыр та нæхимæ кодта. Каст фæци педагогон институт. Фондз азы дæргъы кæимæ ахуыр кодта, уыдонæй бирæтæ систы профессортæ æмæ доценттæ, доктортæ æмæ кандидаттæ, фысджытæ æмæ журналисттæ, ахуыргæнджытæ æмæ æхсæнадон кусджытæ, фæлæ уыдонæй Хъазыбеджы кой ничи скодта,

афтæмæй йæхæдæг та, кæй зыдта, кæимæ ахуыр кодта, уыдонæй алкауыл дæр æнувыд уыди. Ардæм-иу куы ссыди, уæд-иу æнæмæнг семæ фембæлынмæ тырныдта æмæ-иу æмбæлгæ дæр фæкодта.

Хъуылайы-фыртæн бастдзинæдтæ уыди Мæскуыйы рауагъдæдтæй бирæтимæ. Фыста сын рецензитæ. Уæлдай тынгдæр аудыдта ирон литературæйыл. Йæ къухмæ-иу ирыстойнаджы къухфыст куы бахауд, уæд-иу ын скодта аккаг аргъ, архайдта, цæмæй нæ фысджыты хуыздæр уацмыстæ фæхæццæ уой уырыссаг чыныгкæсæгмæ, базонгæ уой нæ ивгъуыд æмæ абонимæ.

Хъазыбеджы æз дæр хорз зыдтон. Зæгъæн ис, æмæ, институты кæимæ ахуыр кодта, уыдонæн се 'ппæтæй раздæрæй, уымæн æмæ иу районæй уыдыстæм. Фыста æмдзæвгæтæ. Цæмæдæр гæсгæ — уырыссагау, афтæмæй Ёрыдоны хъомыл кодта. Йе 'мдзæвгæтимæ дæр ын районы газет «Ленин»-ы фæрцы базонгæ дæн. Скъолайы ма куы ахуыр кодта, уæд фæзындысты йæ фыстытæ мыхуыры. Ёрмæст уæд йæ мыггаг Дзугатæй фыста. Кæд нæ рæдийын, уæд йæ ныййарджытæ, Хъазыбег ма гыццыл лæппу куы уыд, уæд ахицæн сты æмæ йæ мады мыггагыл йæхи кæнæ йæхæдæг ныффыста, кæнæ та мадырвадæлты афтæ бафæндыд. Куы рахъомыл, уæд, кæмæй уыд, уыдоныл йæхи ныффыста, фæлæ йæ мадырвадæлты бирæ уарзта. Мады хотæм-иу уазæгуаты арæх цыди. Ёрмæст йæхæдæг нæ, фæлæ йе 'мбæлттимæ, иу къорды кæимæ ахуыр кодта, уыдонимæ дæр. Цалдæр хатты дзы æз дæр бахаудтæн. Кадджындæр уазджытæм цы цæстæй ракæсынц, ахæм цæстæй-иу нæм ракастысты, цытджын адæмау-иу нæ сбуц кодтой.

Кæннод, йæ хъæубæстæ куыд уарзта, уый та! Афтæ тынг ын уарзтой йæхи дæр. Ёрыдоны горæты кадджын гражданины ном дæр ын уымæн радтой.

Хъазыбег мæнæй нæ ферох, нæ мæ ферох уыздæн амæй фæстæмæ дæр. Кæмæй «ферох», уымæн та зæгъын: иумæ кæимæ ахуыр кодтай, бирæ азты хæларæй кæимæ цардтæ, хорз йеддæмæ дын æвзæр чи никуы фæци, цæхх æмæ кæрдзын кæимæ бахордтай, уый хъуамæ афтæ æнцонæй рох кæнын ма кома. Алчидæр хъуамæ йæ зæрдыл дара, мæлын æй кæй хъæудзæн, æцæг дунемæ кæй цæудзæн, æмæ йæм уырæм, йæ ном ын æрбайрох кодтой, зæгъгæ, (куыд зонут, афтæмæй, къахы

уæлфадмæ цы нæ хъуысы, уый мæрдтæм хъуысы) куы байхъуыса, уæд ын зын уыдзæн...

* * *

Гагкайты Алиханы зарæг куы ныффыстон, ууыл цыппар æмæ дыууиссæдзæймаг азы цæуы. Адæмы зæрдæмæ фæцыд, Цорионты Резван ын цы музыкæ ныффыста, уый руаджы. Йæ ныхæстæй дæр кæцыдæртæ кæйдарты зæрдæмæ фæцыдысты. Уæлдай тынгдæр та мæнæ ацы рæнхъытæ:

Къæхтысæр фæндагыл сæгуыт дæр фæллайы,—

Æрхуыссы 'мæ фесты.

Гагкайты фæйнæгфарс йæ цæфтæ нымайы,—

Нымад ын нæ фесты.

Зарджытæ чи фыссы, уыдон дзы хуымæтæджы не спайда кодтой. Сæ иуы зарæджы кæсæм:

Хъылцыхъо бадзуры: Цард æмæ, дам, амонд

Сургæйæ не сты.

Сау хæсты цæхæры мæ цæфтæ нымадтон,—

Нымад нæ фесты.

Иннæ йын бахъырныдта:

Ой, Къозе йæ цæфтæ нымайы,

Гъей, æрмæст ын, оххай, нымад нæ фесты, ой.

Æртыккаг та мæ цыппаррæнхъоны фыццаг рæнхъмæ бахæлæг кодта æмæ йæ, йæ коймаджы ном цы зарæгæй ссардта, уым бавæрдта:

Къæхтысæр фæндагыл, сæгуыт кæм фæллайы, —

Йæ цыппæртыл кæмтты æххæлтыл хылдис.

Ацы зарджыты ныхæстæй фыццаг мыхуыргонд æрцыд дæс азы размæ, иннæ — фарагст, æртыккаг та ногы фæстæдæр. Æхсызгон мын у, Алиханы зарæгæн йæ мелодийæ уæлдай йæ ныхæстæй дæр кæцыдæртæ кæйдарты зæрдæмæ кæй цæуынц, уый.

* * *

Чехов йæ иу писмойы йæ бинойнаг Ольгæмæ фыссы: «Постарел твой муж, и если ты заведешь какого-нибудь воздыхателя, то уж я не имею права быть в претензии».

Нæ зонын, Антон ацы ныхæстæ æцæгæй фыста æви хъазгæйæ, уый, фæлæ сæ хъазгæйæ куы фыстаид, æмæ сæ Ольгæ дæр хъазынмæ куы бамбæрстаид, уый мæ фæнды.

* * *

Чындз йе 'фсинаен æвзæр уыд. Сыхæгтæй, чындзы хорздзинад кæй фæндыд, уый йын цæстуарзонæй дзырдта: «Ма кæн афтæ. Зæрондæн балæггад кæнын удыбæстæ у. Бирæ нал фæцæрдзæн æмæ йæм хуыздæр цæстæй кæсын райдай æмæ, куы амæла, уæд дын арфæгæнджытæ фæуа».

Нæ байхъуыста чындз йæ сыхаджы ныхæстæм. Нæ аивта йæ цæстæнгас æфсинмæ.

Ууыл бирæ рæстæг нæ рацыд, афтæ сæ фаллаг сыхæгты зæронд ус амард, æмæ сæ дыууæ дæр уыцы зианмæ ацыдысты. Сыхæгты номæй марды уæлхъус чи дзырдта, уый арфæйы ныхас загъта йæ чындзæн. Уыцы арфæйы ныхас фехъустæйæ, налат чындз йæ сыхаджы хъусы бадзырдта: «Уыцы дыууæ ныхасы тыххæй ме 'фсинæй мæхицæн хъуыргæгънæг куыnnæ сараздынæн!..»

* * *

Хъайтыхъты Геормæ рифматæй дзурынæй хуыздæр ницы каст. Иу хатт уынджы фæцæйцыдыстæм. Нæ размæ фæци тынг гуыбынджын лæг. Геор, йæ фæстæ акæсгæйæ, сдзырдта:

*Йæ гуыбын уæрагæй дæлдæр,
Фæхонынц ахæмы гæлдæр!*

Иннæ хатт та чындзæхсæвы фембæлдыстæм. Кафтмæ бакæсæм, зæгъгæ, хъазты кæрон æрлæууыдыстæм. Кафджытæ, раст зæгъын хъæуы, хорз кафыдысты, уæлдайдæр лæппу, фæлæ Геор цæмæдæр гæсгæ афтæ фæкодта:

*Дæхи кафаг ма хон,
Амбулдзæн дæ махон!*

* * *

Мамсыраты Мурат рауагъдады сæйраг редакторæй куыста æмæ, йæхи фыссæгыл чи нымайы, иу ахæм лæг, Мурат Ростовмæ майы 'мгъуыдмæ курсытæм цæуы, уый куы базыдта, уæд Беслæны станцæмæ йæ размæ ссыд æмæ йæ купейы къæсæрыл алæууыд. Мурат фенхæлдта, уый дæр Ростовмæ цæуы, ноджы уымæ иу купейы, æмæ бацин кодта:

— Ды дæр Ростовмæ цæуыс?

— Нæ-а. Афтæ фехъуыстон, нартхоры кæрдзын æмæ хъæбæр цыхт уарзыс, зæгъгæ, æмæ дын мæнæ фæндаггаг æрбахастон...

Уыцы фыссæг абоны онг дæр йæ фæндаггæгтæ хæссын нæ ныууагъта, æмæ, йæ хъуыддæгтæ кæмæй аразгæ сты, уыдонæй кæмæн цæхджынтæ хæссы, кæмæн — нас, кæмæн та — цымыны хуырх. Æвæццæгæн, Мураты хæрзгæнæг, ахæм митæ йæ сæрмæ чи фæхæссы, уымæн йæ цымыны хуырхæн цы ныхæстæ фæзæгъынц, уый нæ зоны.

* * *

Людвигимæ уыдыстæм зæрæдты хæдзары. Фембæлдыстæм æвæгæсæг адæмимæ. Кæрæдзийæн нæ хабæрттæ фæкодтам. Нæ фысымтæ нæ сæ аивадæй дæр бабуц кодтой. Чи дзы кафгæ кодта, чи — заргæ. Цæмæдæр гæсгæ Ярошенко Николайы ныв «Всюду жизнь», зæгъгæ, мæ цæстытыл ауад...

Фембæлды фæстæ ма хæдзары директор Закаты Ирæйы кусæн уаты иуцасдæр афæстиат стæм, æмæ нын ахæм хабæрттæ ракодта...

Иу рæстæджы æнæхъæн Ирыстоныл айхъуыст, дзæуджы-хъæуккаг сылгоймаджы хæдзары, дам, Уастырджи æрбадт. Адæм уырдаæм цыдысты æмæ цыдысты. Кæй зæгъын æй хъæуы, семæ хастой мысайнæгтæ дæр. Рæстæг куыд цыди, афтæ адæмы цымыдисдзинад къаддæрæй-къаддæр кодта. Ахæм рæстæг ралæууыд, æмæ йæ къæсæрæй иу адæймаг дæр куынæуал хызт. Сылгоймаг, цы мысайнæгтæ йæм æрæмбырд, уыдонæй цъолопи голлаг байдзаг кодта æмæ сæ зæрæдты хæдзармæ схаста.

— Цалдæрæй сæ бон-сауизæрмæ фæнымадтам, — дзырдта Ирæ. — Цæуыл сæ схардз кæнæм, зæгъгæ, нæ ууыл бирæ хъуыды кæнын нæ бахъуыд; нæ машинæ базæронд. Шофыры Ульяновскмæ арвыстам, æмæ уырдыгæй дзыхъхъынног «Уазик» стардта. Цы 'хца ма нæм баззад, уымæй гал балхæдтам æмæ хъæугуывд скодтам. Хъæугуывд уымæн зæгъын, æмæ йæм æрхуыдтам Ирыхъæуы лæгты дæр...

Ирæйы ныхæстæм хъусгæйæ мæхинымæр афтæ ахъуыды кодтон: «Уастырджи кæд уыцы сылгоймаджы хæдзары не 'рбадт, уæддæр йæ фарн магуыр адæмы зæрдæтыл кæй сæмбæлд, уый бæлвырд у».

— Уыцы хабæртты фæстæ, — дзырдта дарддæр Ирæ, — æрæйæфтой Джеоргуыбайы бонтæ. Æрбацыдысты нæм туркаг ирæттæ æмæ нын балхæдтой ссæдз фысы. Нæ уæ бауырндзæн: алы бон дæр нæм куывд уыди. Уæд дæр та нæ сыхæгты

нæ ферох кодтам: нæ алы куывды дæр уыдысты Ирыхъæуы лæгтæ.

Уый та — Уастырджийы бонты Лæгтыдзуар æмæ Хуыцауы уарзон адæмы дыккаг лæвар æххуысхъуаг адæмæн.

* * *

Худæджы хабарыл цасфæнды куы рацæуа, уæддæр зæронд нæ кæны. Кæцыфæнды рæстæджы дæр мидбылхудт æнæра-сайгæ нæ фæвæййы...

Ацы хабарыл бирæ азтæ рацыд, афтæ бирæ, æмæ, кæимæ баст у, уый æз не 'рæййæфтон. Хъусгæ та йæ хæрзæрæджы фæкодтон.

Нæ хъæуы фаллаг сыхы, соса фæндаг йæ цурты дæлæмæ кæмæн фæзилы, уыцы хæдзары царди, ныхас кæй тыххæй рай-дайынмæ хъавын, уыцы лæг. Æрыгон дæр, дам, ма куы уыди, уæд Даргъ Къохы базармæ фæцæйцыд æмæ йæм йæ гуыбынæй хабаргæнджытæ фæци. Хъæуы бынмæ нал ныххæццæ уызæн, уый куы бамбæрста, уæд хæстæгдæр хæдзары кæрты фæмидæг. Сæумæрайсом уыд, æмæ æнхъæлдта, ничима дзы уызæн, зæгъгæ. Æцæгæйдæр дзы никæй баййæфта, фæлæ, куыддæр фæтъæппæн, афтæ, бедра йæ къухы, афтæмæй тыргъы хæдзары æфсин фæзынд. Лæджы куы ауыдта, уæд ын алывыд калы. Уый йын йæ уайдзæфтæ ницæмæ даргæйæ йæхи куы фæаххосджын кæнид:

— Ардæм ма кæй æрхæццæ дæн, ууыл цин кæн!..

* * *

«Мах дуджы» фыццаг хатт ме 'мдзæвгæ фæзынд 1955 азы. Цæй æмдзæвгæ уыди, фæлæ мын уæддæр стыр циндзинад æрхаста, дунейы рухс кæй федта, уымæй. Афтæмæй та йын фыдызнаджы митæ бакодтой. Æмдзæвгæ уыди хъазы лæппыны тыххæй, æдæппæт дыууадæс рæнхъы, фæлæ дзы, зæгъæн ис, æмæ алы рæнхъмæ дæр фæныхылдæуыд. Æртыккаг цыппар-рæнхъон мæнмæ уыди афтæ:

Адынджыр бынтондæр,

Сæййæфта нæ хъазы.

Æмæ алы бон дæр

Доны былты хъазы.

Редакцийы кусæджы зæрдæмæ нæ фæцыд æмæ йæ «раца-рæзта» афтæ:

*О, мæ гыццыл биби,
Тынг бирæ дæ уарзын,
Донгæрæттæ хизыс,
Доны астæу уайыс.*

Диссаг цы у: мæ ныхæстæй дзы иунæг йеддæмæ («дон») нал баззад, нал дзы баззад рифмæ дæр. Уымæй бирæ къаддæр «ивд-дзинæдтæ» хаст не 'рцыд иннæ дыууæ куплетмæ дæр, фæлæ мын уæддæр æмдзæвгæйы фæзынд æхсызгон уыд. Æвæццæгæн, йæ сæрмæ мæ ном æмæ мыггаг фыст кæй уыд, стæй сæм иу ивддзинад дæр кæй нæ бахастæуыд, уый тыххæй.

* * *

Адæймаджы цъаммардзинадæн кæрон нæй...

Радиойы кусгæйæ мыл, кусын чи нæ зыдта æмæ уарзта, фæлæ куыст кæмæй домдтон, уыдон æрымысыдысты иу сылгоймаджы æмæ мæ алы хуызты архайдтой цæсты бафтауыныл. Иу чызг та мыл дзы йæхи æрымысыд. Сæ цъаммар митæй нысаныл куы никæцы æмбæлди, уæд æрхъуыды кодтой ног мадзал. Газетты редакцитæй иуы бухгалтериимæ баныхас кодтой æмæ мын, гонорар цы æрмæджы тыххæй рафыстой, уый, цы сылгоймаджы мыл æрымысыдысты, уыдоны хæдзармæ мæ номыл барвитын кодтой. Сылгоймаг æй йæхæдæг райста æмæ йæ диссаджы тыххæй бинонтæм дæр равдыста. Кæй зæгъын æй хъæуы, сæхи йыл худæгæй схастой æмæ мыл гæххæтт сæмбæлын кодтой.. Абон дæр ма, уырыссагау извещени кæй хонынц, уый мæхимæ ис, йæ рафыссæг чи уыд, уый йæ кзухфыстмæ гæсгæ æнцон сбæрæггæнæн уыд, стæй йын ныр дæр æрæджы нæма у, фæлæ мæ мæхи уыцы æнаггæгты æмвæзадмæ æруадзын нæ фæнды.

* * *

Быномæ хизын хæрдмæ хизынай зындæр у. Уæлдайдæр хохæй...

Ууыл бирæ азтæ рацыд. Мæ фæллад уагътон Цъæйы. Хæхты рæсугъддзинæдтæ фыццаг хатт нæ уыдтон, фæлæ уæддæр сæ уындай не 'фсæстæн. Иу бон сфæнд кодтон, уымæй размæ кæм нæма уыдтæн, ахæм къæдзæхмæ схизын. Цæуын æм дзæвгар хъуыд æмæ аходæны фæстæ мæ бæллиц æххæст кæнынмæ бавнæлдтон. Цалынмæ, къæдзæхмæ фæхæрдгæнæнмæ цыдтæн, уæдмæ уыйас нæ бафæлладтæн. Æмбисфæндагæй чы-

сыл куы фæуæлдæр дæн, уæд, иуæй, фæлмæцын райдыдтон, иннæмæй мын дзæвгар зындæр хизæн фæци, фæлæ фæстæмæ раздæхын мæ сæрмæ не 'рхастон æмæ бæрзондæй-бæрзонддæр хылдтæн. Æппынфæстаг хохы цъупмæ схæццæ дæн, æхсызгонæн сулæфыдтæн æмæ мæ алыфарс сæрыстырæй мæ цæстæнгас ахастон.

Мæ фæллад куы суагътон, уæд дæлæмæ хизын сфæнд кодтон, фæлæ, бынмæ куы 'ркастæн æмæ фыццаг къахдзæф куыд æркæндзынæн, ууыл куы ахъуыды кодтон, уæд ме уæнгты зыр-зыр ссæуынмæ бирæ нал бахъуыд. Хæрдмæ дæр зынтæй цæуылты схызтæн, уым бынмæ хизгæйæ, мæ къахæй кæуыл æрæнцадаин, иу ахæм тигъ нал ардтон, къæдзæхы сæр та куыд хъуамæ баззадаин, æмæ мæ алы къахдзæфæн дæр мæ уд мæ къухы хастон, афтæмæй зырзыргæнгæйæ тыххæй-фыдæй хохæй æрхызтæн. Абон дæр, куыннæ рахаудтæн, ууыл дис кæнын, уымæн æмæ алы къахдзæфæн дæр мæ фæстаг къахдзæф уæвынæй тынг тæссаг уыд. Стæй хизгæ дæр ахæм хъуыдыимæ кодтон, цы уа, уый уæд, зæгъгæ.

Хæрдмæ хизын, æвæццæгæн, алы хъуыддаджы дæр æнцондæр у. Æнæкæрон зындæр у бынмæ хизын. Уый бирæ азты размæ афтæ тынг банкъардтон, æмæ мын цæргæ-цæрæнбонты сенæн бæззы.

Фæлладуадзæн хæдзармæ куы 'рбацыдтæн, уæд мæ хабæрттæ мæ мады мадырвад Хлойты Хатуйæн — уый дæр уым улæфыди — ракодтон, æмæ мын хæрзцыбырæй загъта: «Иунæгæй хохмæ ма куы цу!..»

* * *

Заводы директор абадын уарзта. Хуыцаубоны чындзæхсæвы, иуæй, æнафонмæ фæбадти, иннæмæй, Чермены цæссыгæй йæхимæ æгæр фæкаст æмæ дыккаг бон йæ чемы нæ уыди, афтæмæй цехты разамонджытимæ ахсджиаг хъуыддаджы фæдыл æмбырд снысан кодта.

Æмбырд райдыдта. Йæхæдæг цы зæгъинаг уыд, уыдон цыбырæй загъта æмæ рохтæ иннæтæм радта. Иуы ныхасмæ байхъусын ма йæ бон бади, фæлæ, дыккаг дзурын куы райдыдта, уæд æрфынæй. Цехы разамонæгмæ, æвæццæгæн, бирæ дзуринагтæ уыд, æмæ йæ ныхас æгæр адаргъ. Иуафон, директор — йæ фыны цы уыдта, Хуыцау йæ зонæг — хъæрæй афтæ куы фæкæнид: «Бæркад зæгъ, бæркад!..»

* * *

Малиты Васо æмæ Хуыгаты Сергеимæ ресторанай рацы-
дыстæм æмæ нын уынджы ныхас бацайдагъ. Сергейы ма
кæдæмдæр цæуын хъуыд æмæ, æгæр бирæ кæй лæууыдыстæм,
уымæй тыхсти, фæлæ махмæ уыдæттæ нæ хъардтой. Иу заман
Васо æрымысыд, дыууæйæ дæр иу скъоламæ кæй цыдыстæм
æмæ сыхаг хъæуты кæй хъомыл кодтам, уый:

— Мах Музаферимæ Урсдоны был райгуырдыстæм. Уый —
йæ рахизфарс, æз — йæ галиу...

— Галиу зондыл хæст дæр уымæн дæ, — загъта Сергей, — коммæ
дæр уымæн нæ кæсыс, æндæр нæ афонмæ алчи йæ хæдзары уыдаид.

* * *

Мæрзойты Сергейы афоризмтæй иу ахæм уыд: «Ардасенты
Хадзыбатыр ахæм хорз адæймаг у, æмæ йæ суанг Б. Т. (уый
нæ фысджытæй иуы фæсномыг уыди) дæр уарзы».

* * *

Æмдзæвгæтæ бахъуыды кæнын, фæлæ сæ чи ныффыста, уый
мæ хатгай фæрох ваййы. Кæйдæрты фæрсгæ дæр бакæнын, фæлæ
мын уыдонæй дæр никуыма ничи баххуыс кодта. Сæ ныффыс-
джыты кæмæн нæ бахъуыды кодтон, уыцы рæнхъытæй цалдæр:

*Æнусон Хъазыбег сæр систа бæрзонд,
Цыма нæм фыццаг хатт æвдисы йæ конд.*

*Заремæ, Заремæ, цы фæдæ, кæм дæ?
Фæхастай мын демæ ды ме 'взонг зæрдæ.*

*Судьба — проказница, шалунья
Распределила так сама:
Всем глупым счастья от безумья,
Всем умным горе от ума.*

* * *

Иу лæджы марды уæлхъус дыууæ ныхасы чи загътаид, уый
нæ уыд, уымæн æмæ нæ хæстæгимæ цард, нæ — сыхагимæ.
Уæддæр лæджы æнæ иу ныхасæй мæрдтæм куыд арвыстаик-
кой æмæ хæстæгдæр сыхагмæ æрхатыдысты, адæмы 'фсæрмæй
дыууæ ныхасы уæддæр зæгъ, зæгъгæ. Уый рацыд, æмæ дыууæ
нæ, фæлæ æхсæз ныхасæй йæ хæс ахицæн кодта:

— Ацы лæг раджы амард! Ахæссут æй!

* * *

2008 азы 20 августы цалдæрæй бабæрæг кодтам Хуссар Ирыстон. Федтам, гуырдзиаг тыхгæнджытæ нæ хуссайраг æфсымæртæн цы æвирхæу митæ бакодтой, уый. Уырдем цæугæйæ машинæйы цыппар рæнхты æрхъуыды кодтон. Æмдзæвгæ кæронмæ фыст, æвæццæгæн, нукууал фæуыдзæн:

*Хуыцауæн уарзон зæхх — Ирыстон,
Хуыцауы уарзон адæм, ир,
Нæ туг, нæ къабæзтæ кæм ысты —
Æфтауæнт дидинаг, æфсир!*

* * *

Хъæуæй хъæумæ дæр хицæн æгъдау ис. Зæгъæм, Бæрæгъуыны зианы бæрзæй сæрæн æвæрынц йæ галиуфарс, цины та — йæ рахиз. Æртыккаг сидт фæкæнынц Бынатыхицауы тыххæй. Махмæ Хазби ничи зæгъдзæн, уымæн æмæ фæткыл нымад Хадзыби у. Цæрадзон йеддæмæ дзы йæ лæппумæ Цæразон ничи сдзурдзæн. Батырадзы Батыраз ничи схондзæн.

Всеволод Миллер йæ «Ирон-уырыссаг-немыцаг дзырдует» куы арæзта, уæд йе 'ххуысгæнджытæ уыдысты Ирыстоны алы кæмттæй рацæугæ зындгонддæр æмæ ахуыргонддæр адæм. Уым Хадзыби æмæ Цæрадзоны тыххæй ахæм дæнцæгтæ хастæуы: «Хъайтыхъойы-фырт Хадзби Уырысимæ куы схæцыд, уæдæй нырмæ баззад хъумбара Цъæхилтæм Хуссар Ламардоны»... «Цæрадзонтæ балцы куы цыдысты, уæд сæ тырысайыл хъуытаз уыди: никæмæй тарстысты».

* * *

Акушер-гинеколог поезды Мæскуымæ цыди æмæ йе 'мбæлццон æртæ сылгоймагæн, цы дæсныйад æм ис, уый не схæр кодта. Æвæццæгæн, тарсти, сæ низты кой кæнын куы райдайой æмæ сæ даргъ фæндагыл куы стыхса, уымæй, æмæ йæхи бухгалтер рахуыдта.

Поезд араст. Боны æмбисæй фылдæр фæцыдаиккой, афтæ поезды фехъусын кодтой, сылгоймаг арыныл ныллæууыд æмæ, кæд поезды дохтыр ис, уæд йе 'ххуыс хъæуы, зæгъгæ. Гинеколог тæрхæгæй уыциу гæпп раласта æмæ, æххуыс кæцы вагонæй агуырдауыд, уырдем атындыдта. Сылгоймагæн баххуыс кодта, фыццагдæр цы станцæмæ бахæццæ сты, уырдем телефонæй

тагъд æххуысы машинæмæ фæдзырдтой æмæ йæ цалынмæ уым сæвæрдтой, уæдмæ йæ цураей нæ рацыд.

Куы 'рбаздæхт, уæд æй йе 'мбæлцæттæй иу, кæм уыдтæ, зæгъгæ, куы бафарста, уæд ын загъта:

— Сылгоймаг сывæллон кæм ныййардта, уыцы вагоны.

— Æмæ афтæ куы загътай, бухгалтер дæн? — бафарста та йæ æрдæбоны сылгоймаг.

— Цымыдис дæн æмæ йæ фенынмæ ауадтæн...

* * *

Уæдæгонд лæппуйæн иу йæхи хуызæны ракуырдтой. Чындз-хæсджытæ дзаг фынджы уæлхъус фæбадтысты. Афон куы ралæу-уыд, уæд сæ чындзы рацæйхастой. Фысымтæй иу сæ фæстæ дзуры:

— Нæ фаджысы нын фæхæссынц!

Уазджытæ дæр дзыхъхъы лæуд нæ разындысты. Кæцыдæр дзы фæцарæхст æмæ йын дзуапп авæрдта:

— Мах дæр æй хъæумæ нæ ласæм, быдырмæ йæ ласæм!..

* * *

Жуковский уазæгуаты уыд Гётемæ. Уæдмæ Пушкины кад Европæйыл дæр ахæлиу. Гёте дæр ын стыр аргъ кодта. Уымæн хорз æвдисæн уыд, Жуковскийæн ын йæ фыссæн сис лæварæн кæй æрбарвыста, уый дæр.

Уымæй размæ уыдаид æви уый фæстæ, уый бæлвырд нæ зонын, фæлæ Гётейы Германы бабæрæг кодта Джордж Гордон Байрон.

Хæхты цъуппытæ кæрæдзимæ куыд зынынц æмæ кæрæдзийы дæр куыд уынынц, уый диссаг у!..

* * *

Болгарийы бабæрæг кодтон Казанлыкы горæт. Уардиты фæз кæй хонынц, уырдем тынг хæстæг у. Горæты уынгты сусхæд бæлæстæн ныккæнæн нæ уыд. Сæ тæккæ дидинæг калгæйæ уыдысты, æмæ сæ хæрздæф фындзыхуынчтытæ хъыдзы кодта. Афтæ мæм каст, цыма уынгты æнахуыр духи ныппырхчындæуыд.

Ныр сæрды райдайæны дидинагкалаг сусхæд бæласы рæзты куы фæцæйцæуын, уæд цæмæдæр гæстæ Казанлык мæ зæрдыл æрбалæууы...

* * *

Чъындыый ном кæуыл сбадт, ахæм хъæутæ кæй ис, уый тыххæй раздæр дзырдтон. «Рæстдзинад»-ы куы куыстон, уæд мын хистæртæ цалдæрæй кодтой иу ахæм хъæуы фыдгой. Сæ чъындыдзинад тынгдæр кæм æмæ цæмæй рабæрæг, уымæй сæ куы бафарстон, уæд мын загътой, командировкæйы, дам, сæм исчи куы бахауы, уæд, дам ын уæздан зæгъыны бæсты йæхи дзыппæ фæкæсынц, ницы, дам, зæгъыс дæ командировкæйы æхцатæй.

* * *

Абон ивгъуыд рафауын бирæтæ лæгдзинад хонынц æмæ йæ фауынц, уæдæ цы кæной! Хъæбатырдинад равдисын зын у, мæрдтимæ тох кæнын — æнцон. Уый та иуæй-иутæ лæгдзинадыл нымайынц æмæ сæхицæй тыхлæгтæ аразыныл нæ ауæрдынц... мæрдтимæ тох кæнгæйæ. Искуы-иу хатт сæ æнæнхъæлæджы, ивгъуыдыл дзургæйæ, иунæг раст ныхас дæр куы сирвæзы, уæд мæм афтæ фæкæсы, цыма рæстдзинады дунемæ рудзынг байтыгъдæуы æмæ мæм дзы удсыгъдæггæнæг уæлдæф æрбакæлы.

Уæрæсейы радио æнæнхъæлæджы баздыхтон, æмæ дзы Ворошиловы кой куы кодтой, уæд æм хъусыныл фæдæн. Бакаст кæронмæ фæцæйхæццæ кодта æмæ, раздæр цæуыл дзырдæуыд, уый, кæй зæгъын æй хъæуы, нæ базыдтон, фæлæ дзы кæронæй иу хабар мæ зæрдыл бадардтон.

Хæсты рæстæг уыдаид, æвæццæгæн, Ворошилов йе 'мбæлттимæ кæмдæр сихор скодтой. Куы сыстадысты, уæд, дам, Климент Ефремы фырт фынгæй кæрдзыны муртæ йæ армыгъæпæны тигъæй йæ къухмæ расæрфта æмæ сæ йæ дзыхы бакалдта...

Æрмæст уыцы иунæг цау дæр мæнæн бирæ цæуылдæрты дзыры.

* * *

Зонджын адæм куыд зæгъынц, афтæмæй æнæнхъæлæджы ницы 'рцæуы...

Уильям Шекспир, Анатоли Мариенгоф æмæ Цæрукъаты Алыксандр амардысты, цы бон æмæ мæй райгуырдысты, уыцы бон æмæ мæй. Цы бон райгуырды, уыцы 'хсæв амард Тарас Шевченко. Ацы номхыгъд ма адарддæргæнæн ис, фæлæ, цымæ, уыцы бонты байуы ницы сусæгдзинад æмбæхсы?..

* * *

Партийы обкомы раздæры секретарь æмæ хайады хицау ныхæй-ныхмæ цардысты. Фыццагæн йæ къæлæтджын бæрзонддæр ран æвæрд уыд, æмæ йæм дыргътæн сæ адджындæр æмæ рæгъæддæртæ хауди — йæ хæдзармæ йын ластой, хойрагæй йæ цы хъуыди, уыдон иууылдæр. Дыккагмæ хауди, бæласы ныллæгдæр къалиутыл чи зад, уыдон — цъæхдæртæ æмæ лыстæгдæртæ. Уый йæ бинойнагмæ, кæй зæгъын æй хъæуы, хардзау каст æмæ-иу йæ хъаст иуæй-иу хатт йæ лæгмæ бахаста, фæлæ уымæн ницы йæ бон уыд йæ бинойнаджы дæлджинаджы бынатæй фервæзын кæнынæн. Фæлæ цард, цирчы бирæ къоритæ хæрдмæ радыгай сæппар-сæппар чи фæкæны, уый хъазтæй уæлдай нæу: цыфæнды арæхстджын чи вæййы, уымæн дæр йæ къоритæн кæддæр кæрæдзийы æнæскъуыргæ нæ вæййы.

Скъуырдтой секретары къоритæ дæр кæрæдзийы, æмæ йæ куыстæй фæхауд. Ноджы йын йæ бæсты кæд сæвæрдтой йæ сыхаджы. Ныр хойрагласджытæ дыууæ дуары бæсты хойын райдыдтой иу дуар...

Мæ зæрдыл, «Рæстдзинад»-ы куы куыстон, уыцы рæстæг æрбалæууыд. Шахмæттæ æмæ шашкæтæй хъазынмæ ме 'мбæлттæн сæ фылдæр æмхиц уыдысты. Уыдонимæ æз дæр. Раздæр афæлвæрдтон шахмæттæй хъазыныл æмæ дыууæ хъуыдагæй мæ зæрдæмæ нæ фæцыд: æгæр бирæ рæстæг сыл хардз кæнын хъуыд, стæй арæх æмбылды кодтон æмæ уæд шашкæтæм рахызтæн. Уым мæ хъуыддæгтæ хуыздæр цыдысты æмæ сихоры улафты рæстæгæн йæ фылдæр хардз кодтон, шашкæтæй хъазыныл. Иу хатт, нæ профком редакцийы чемпионат куы сарæзта, уæд дзы фыццаг бынат дæр бацахстон.

Фылдæр ерыс кодтон Хъырымсолтанимæ. Æргом дзургæйæ, арæхдæр-иу æмбылды дæр уый кодта. Дыууæ, уæлдайдæр та-иу дзы иумæ æртæ шашкæйы куы рабылдтон, уæд-иу афтæ фæкодта:

— Æрдæбон æз фæцæйæмбылдтон æртæ шашкæйы, ныр та мæ ды æмбулынмæ хъавыс...

* * *

Æртæ хъуыддаджы мæ удаист фæкæнынц. Æртæ дæр — райсомæй.

Зымæгон Терчы былмæ, талынг ма вæййы, афтæ рацæуын. Алы райсом дæр уыциу адæмыл фембæлын, уымæн æмæ нæ уарзон

цæугæдоныл æмхуызон æнувыд стæм. Не 'ппæт кæрæдзийы мыпгагæй нæ зонæм, фæлæ алы бон кæй уынай, уымæн салам нæ дæттын аив схонæн нæй æмæ нæ чи кæуыл амбæлы, уымæн, цыма тынг хорз зонгæтæ сты, уый хуызæн зæрдиаг салам ратты.

Терчы хæларттæй иу цæугæ никуы фæкæны: æдзухдæр — тæхгæ. Уымæ, «дæ райсом хорз», зæгъгæ, афтæ хъæрæй фæзæгъы, æмæ адæймаг хæрдмæ фæхауы, уæлдайдæр дæ чылдымырдыгæй куы 'рбацæйтæхы, уæд. Дæ ныхмæ куы 'рбацæйтæха, уæд дæр уæлдай нæу, фылдæр хатт æй уынгæ дæр нæ фæкæндзынæ. Цыма зæххы бынæй фæвзæры, уый хуызæн йæ салам æрвнæрæгау райхъуысы. Афтæ вæййы, æмæ йæ федтай, рагацау дæхи цæттæ дарыс, куыд хъæрæй дын «дæ райсом хорз!» зæгъдзæн, уымæ, фæлæ æнæмæнг хæрдмæ фесхъиуыс, афтæ æнæнхæлæджы вæййы йæ саламы рард.

Иннæ æнæнхæлæджы хабар дæр мыл Терчы был æрцауы. Не 'мбæлттæй иу æдзухдæр йемæ лæдзæг рахæссы. Нæ фæндагыл дыууæ раны ис æфсæйнаг быцаутæ сагъд. Куыддæр уыдонны цурмæ бахæццæ вæййæм, афтæ сæ лæдзæгæй æнæ ныццæвгæ нæ ныуадзы. Уымæ йæ цæф ахæм зæланг ныккæны, æмæ адæймаджы уæнгты дыздызгæнгæ ацæуы. Уыцы цæфтæм дæр мæхи цæттæ фæдарын, фæлæ та мын алы хатт дæр æнæнхæлæджы рауайынц.

Æртыккаг хатт та хæрдмæ фæхауын, нæ кæртмæ æхсыр чи 'рбаласы, уыцы сылгоймаджы хъæрæй. Бирæуæладзыгон хæдзæрттæй, æхсыр кæй хъæуы, уыдон цæмæй æддæмæ ракасой, уый тыххæй рудзгуыты бын ахæм цъæхснаг хъæлæсæй, «мо-ло-ко!», зæгъгæ, ныйилæлæй кæны, æмæ Советон Цæдисы Хъæбатыры сызгъæрин стъалы дæ риуыл куы уа, уæддæр хæрдмæ фæхаудзынæ. Камал ма, фыццаг хатт æй куы фехъуыста, уæд афтæ дæр загъта, хæсты дæр, дам, афтæ никуы фæтарстæн...

Ныр рацæй-рабон, æмæ хъуыддæгтæ иннæрдæм ныззылдысты. Хъæрæй салам чи лæвардта, уый йæ фатер баивта, æмæ Терчы былмæ нал цæуы. Не 'мбал цыдæр æгъдауæй бамбæрста, йæ лæдзæгæй цæф мын æхсызгон кæй нæ вæййы, уый æмæ йæ лæдзæг нал рахæссы. Æртыккаг тасæй дæр фервæзтæн: нæ кæртмæ машинæйы æхсыр чи ласта, уыдон дæр, æвæццæгæн, сæ хъомтæ уæй акодтой кæнæ та æндæр кæртмæ фæцахуырсты, æмæ ныр дыккаг аз сæ кой, сæ хъæр нал райхъуыст.

Мæ тарстæй фервæзтæн, зæгъгæ, зæгъын, фæлæ мын цыма цыдæр нал фаг кæны, афтæ кæсын мæм райдыдта. Терчы был æнхъæлмæ фæкæсын, хъæрæй салам чи лæвæрдта, ууыл амбæлынмæ. Æфсæйнаг быцауты цур та ме 'мбалы лæдзæджы цæф æрбаймысын. Уæдæ «мо-ло-ко!» чи хъæр кодта, уый хъæлæс дæр мын нæ фаг кæны. Ноджы ма нæ æхсырмæ æндæр сыхмæ цæуын дæр бахъуыди.

Мæскуыйы куы ахуыр кодтон, уæд нæ иу заводмæ экскурсийы ахуыдтой æмæ нын фенын кодтой, сæдæгай адæймагтæ кæм куыстой, ахæм цех. Сæдæгай зырнты уынæр хъустæ къуырма кодта. Не 'мбалттæй чидæр цехы разамонæджы бафарста, цæмæй, дам, уынæр фæкъаддæр уа, уый тыххæй цех цалдæр дихы цæуыннæ фæкæнут.

— Фæдихтæ сæ кодтам, — йæхи растгæнæгау загъта куыстуаты разамонджытæй иу, — фæлæ, кусджытæ цы уынæрыл сахуыр сты, æнæ уымæй сæ цыдæр хъыгдарæг кæй уыди, уый фæзынди куысты æнтыссындзинадыл дæр æмæ та сæ сæхи фæндонмæ гæсгæ баиу кодтам.

* * *

Нæ сыхæгты ус хъазæн ныхæстæ кæнын уарзы æмæ иу хатт мæ цуры йæ лæгæн афтæ зæгъы: «Цæрæнбонты дæуимæ тæрсгæ 'мæ ризгæйæ фæцардтæн...» Уыцы ныхæстыл цалдæр боны рацыд, афтæ сæм къулхуынкъгæнæн электрон тыххæй кусгæ бырау курæг бауадтæн. Лæг йæ кусæнгарз агурынмæ фæци, фæлæ йæ нал æмæ нал ардта...

— Ацы сылгоймагимæ бæллæх у, — æнхъæлмæ кæсын мæ кæй бахъуыд, уый тыххæй хатыркурæгау загъта мæ сыхаг. — Дзаума иу ран нывæрын æмæ йæ иннæ ран агурын бахъæуы!.. Цы фæци нæ бырау? — сбустæ кодта йæ бинойнагыл. — Цал хатт дын загътон, мæ кусæн дзаумæттæм мын ма 'внал, зæгъгæ? Кæд сæ райсыс, уæд та-иу сæ сæ бынаты сæвæр...

Ус иннæ уатæй рауад æмæ, йæ худын тыххæй уромгæйæ, лæгмæ дзуры:

— Ма мыл хъæртæ кæн, кæннод та тæрсын æмæ ризын райдайдынæн...

* * *

Фараст сывæллоны кæмæн уыд, уый сæхимæ æнафоны, но-

джы къуымæлдзæфæй, æрбацыд. Йæ бинойнаджы æнкъардæй бадгæ æрбайæфта. Сывæллæттæй йæ цæст никауыл æрхæцыд, уымæн æмæ иууылдæр фынай кодтой. Лæг усы тарстхуызæй афарста:

— Кæм сты сывæллæттæ?

— Алчи дзы йæ фыды агурæг ацыд...

* * *

Дзаг фынджы уæлхъус бадтыстæм, афтæмæй сидты бар æрхауд дыккаг хистæрмæ. Куыд фехъуыстон, афтæмæй хистæрæн йæ цæрæнбоны тыххæй нæ фæкувынц, стæй, дам, фынджы хицауы ном ссарын фæхауы, йæ рахиз кæнæ йæ галиу фарс чи фæбады, уыдонæй искаемæ. Ирбег дæр бадти хистæры рахиз фарс æмæ ссардта фынджы хистæры ном:

— Кæддæр нæ хистæр мæн тыххæй афтæ загъта: «Ирбегмæ кæцыфæндырдыгæй куы бацæуай, уæддæр дзы лæджы тæф кæлы». Афтæ зæгъын æз дæр нæ хистæры тыххæй.

«Ныр цымæ Ирбегæн афтæ зæгъ, — бадзырдтон мæ сыхаджы хъусы, — ды хистæры тыххæй раст зæгъыс, фæлæ хистæр дæу тыххæй афтæ кæй загъта, уымæй рæдигæ кодта, зæгъгæ, уæд цымæ цы зæгъид?» «Нæ хъæуы, — мæ къухыл мын фæхæцыд мæ сыхаг. — Дæ хъазæн ныхас исчи æцæгмæ бамбардзæн...»

* * *

«Самая страшная трагедия для поэта — когда им восхищаются, потому что не понимают его». Ацы ныхæстæ францаг драматург Жан Кокто загъта, фæлæ, цымæ, Ирыстыны поэттæй никаемæ хауынц?

* * *

Камалимæ хъæуы уазæгуаты уыдыстæм нæ иумæйаг зонгæтæм. Хорз нæ куы фæдтой, уæд ма нын немæ хуынтæ дæр сæвардтой. Уыдонимæ уыдысты, горæты цæрагæн йæ зæрдæ тынгдæр цæмæй балхæнæн ис, ахæмтæ дæр: дыргътæ æмæ халсартæ. Хæдзары æфсин ма нын, сæхи цæхæрадоны кæй ратыдта, фæйна ахæм кæбæчкийы дæр авардта нæ машинайы. Куы рацæйцыдыстæм, уæд нæ фæстæ рахъæр кодта: «Камал, дынджырдар кæбæчки дæуæн нывæрдтон...»

Уымæй, Камал йæ зæрдæмæ хæстæгдæр кæй у, уый равдисынмæ хъавыди, фæлæ йæ ныхæсты пайда æз мæхинымæры махирдæм фæкодтон, уымæн æмæ, кабачкитæй къаддæр чивæййы, уымæй хæрзаддæр хæринаг скæнынц.

* * *

Чехойты Сæрæби-иу мын афтæ загъта: «Куы амæлон, уæд мæ фыстытæ бабæстон кæнын дæумæ 'нхæлмæ кæсы. Æндæр никæуыл мæ зæрдæ дарын». Бынтон фыдæнхъæл мæ нæ фæци мæ хъæуккаг. Йе 'мдзæвгæтæ йын бацæттæ кодтон, чиныгæн бæстон разыхас ныффыстон, афтæмæй цалдæр азы размæ мыхуырæй рацыд рауагъдад «Ир»-ы. Уырдам бахастон йе 'мдзæвгæтæй фыст роман «Цæр!»-ы æртæ хайæ иу. Йæ иннæ дыууæ хайы бонрухс нæма фæдтой. Романы аиппытæ ис, фæлæ мыхуыры рауадзыны аккаг у. Уый дунейы рухс куы фенид, уæд Сæрæбийы раз æрлæууин сыгъдæгцæсгомæй. Сæрыстырæй йын зæгъин: «Дæ зæрдæ мыл кæй дардтай, уымæй нæ фæрæдыдтæ!»

Сæрæбийы хуызæн мæ фыстыты сагъæс мæн дæр бацыд. Хаттæй-хатт мæхинымæр бахауын ахæм сагъæсты: «Мæ фыстытæй нырма бирæтæ дунейы рухс нæма фæдта. Йæ уацмыстæ дыгай-æртыгай хæттыты кæмæн рацыдысты, ахæмтæ дæр ис, æз та тæрсын, иу хатт рауадзын дæр сæ мæ къухы куынæуал бафта, уымæй, уымæн æмæ, цы фæцардтæн, уыцы азтыл æфтгæ цæуы, цас ма фæцæрдзынæн, уыдон та къаддæрæй-къаддæр кæнынц». Мæ мæлæтмæ куыд хæстæгдæр кæнын, афтæ мæ уыцы хъуыдытæ арæхдæр баййарынц.

Ныййарæджы мæлгæ-мæлын дæр йæ цоты сагъæс вæййы. Йæ фæстæ исты ныуадзынмæ чи хъавы, уый дæр ныййарæджы хуызæн у. Цы ныффыста, уыдон адæмы 'хсæнмæ куы нæ рацæуой, уæд сын тæссаг у дæлвæндагмæ ныххауынæй кæнæ та бынтон фесæфынæй.

* * *

Фæстаг заман рæстæгæн фылдæр аргъ кæнын райдыдтон. Æвæццæгæн, æрыгонæй ницытæ 'мæ мацытыл цы бирæ бонтæ бахардз кодтон, уыдоны зæрдæтахтæй.

Мæй мæ иу хатт мæ сæр æлвыныныл цы рæстæг хардз кæнын бахъæуы, уый дæр мæм æвгъау фæкæсы. Уыцы сахаты 'рдæгмæ

'ввахс цыма исты бакæсын кæнæ ныфффыссын мæ бон бауид, афтæ фенхъæлын.

Кæддæр, «Рæстдзинад»-ы ма куы куыстон — цал æмæ цал хатты æрымысын уыцы сызгъæрин бонтæ! — уæд нæ хуызисæг уыди æмбисонды уæздан æмæ хæларзæрдæ лæг. Ахæм хæларзæрдæ лæппу ма уыди газет «Социалистическая Осетия»-йы дæр (уæвгæ, ахæм лæппутæ дыууæ газеты дæр бирæ уыди), Виктор йæ ном. Нæ редакцитæ уæд иугонд уыдысты, кусгæ дæр иу уæладзыджы кодтам. Куысты кæронмæ æввахс-иу Виктор тыргъы не 'мбæлттæй кæуыл амбæлд, уымæн-иу — мæнмæ гæсгæ, йæхи æрхъуыдыгонд рæнхъытæ — бакаст:

*Время близится к шести,
Не пора ли принести,
Чем бы души отвести?*

Цы хуызисæджы кой ракодтон, уымæ та дынджыр пъарт-фел уыди, æмæ-иу Викторыл куы амбæлд, уæд-иу, йæ пъарт-фелы фарс бахойгæйæ афтæ фæкодта: «Ам цал портвейны (Виктор æрмæстдæр адджын сæн нызта) цæуы, уый зоны? Æмæ-иу йæхæдæг йæхицæн дзуапп радта: «Цыппæрдæс».

Уыйау æз дæр, мæ сæр æлвыныны рæстæг цыма цалдæр чысыл хорздзинады бакæнын мæ къухы бафтид, афтæ мæм фæкæсы.

* * *

Æз цы хойæ бавдæлон дæн, ахæм никæмæн уыди. Нæ фыдæлтæм, дам, æфсымæр-хотæ дæр уыдис. Мæнæн Дибæ ахæм хо уыди, мæхицæн æфсымæры ныфс кæмæй æвæрдтон. Куынауал ис, уæд мæ зæрдæйы йæ бынат стырæй-стырдæр кæны. Йæ мæлæты рынчын куы 'рци, уæд дзы иу зæрдæсæттæн ныхас дæр нæ фехъуыстон. Йæхи куыд дардта, уый мæ цæсты-тыл куы ауайы, уæд мæлæтæй нал фæтæрсын. Некрасовы загъ-дау, мæлын зын у, фæлæ амæлын хорз у. Дибæ мæлæтæй æппындæр нæ тарст. Ахæм тыхджын æмæ куырыхон зонды хицау кæй у, уый йæ рынчыны рæстæг тынгдæр рабæрæг. Цы диссаджы фæдзæхстытæ кодта, уыдон мын, цалынмæ цæрон, уæдмæ мæ хъарутыл æфтаудзысты, ныфс мын уыдзысты, кæд мæ бон бауа, уæд мæхи Дибæйы хуызæн дарыныл архайдзынæн.

Æгас мардæн æххуыс кæнынхъом нæу. Мард æгасæн баххуыс кæндзæн, загъгæ, хуымæтæджы нæ загъдæуыд. Афтæ мæм кæсы, цыма мын Дибæ мæрдтæй дæр æххуыс кæны. Стæй

мæм канд кæстæ нæ кæны, фæлæ мæ уыргæ дæр кæны...

Дибæйы цыртдзæвæнæн бындур куы 'вардтам, уæд, саби-бонтæй фæстæмæ иунæг хатт дæр мæ зæрдæхудты чи никуы бацыди, мæ уыцы иузæрдион æрдхорд Лолаты Хадзыби фæсивæды рамбырд кодта æмæ æмхуызонæй февнæлдтой.

Ахæм рæстæг зарæджы кой кæй рацыд, уый дæр мæм Дибæйы фарныл дзурæг кæсы. Цæвиттон, лæппутæ сæ фæллад уадзынмæ куы 'рбадтысты — бафæллайæн та уыди, уымæн æмæ чи зæхх къахта, чи цемент змæста, чи фæйнæджытимæ архайдта — уæд, бирæ азты размæ хъæуы бынæй нæ сыхмæ чи слыгъди, Дзитойты уыцы Алиханы фырт Феликс æфсæрмытæгæнгæ мæ цурмæ куы 'рбацауид æмæ дзурын куы райдаид:

— Музафер, алчи йæ хъæуыл зарджытæ кæны, уæд Бæрæгъуын кæмæй дзыхъхъылæуддæр у?

Дарддæр цы дзурдзæн, уый мын амонын нал хъуыд, фæлæ йæм уæддæр хъуыстон:

— Нæ хъæуыл нæй зарæг скæнæн?

Уыцы ныхæстæ мæ иннæрдæм ахызтысты. Кæд йæ фарст уайдзæфы хуызæн нæ уыд, уæддæр æй æз мæхицæн уайдзæфыл банымадтон. Ацал-ауал азы мæ адæм чингуытæ фыссæгæй зонынц, æмдзæвгæты бирæ чингуытæ рауагътон, уыдонимæ дæсгай зарджытæ, уыцы зарджытæй иу дæр Бæрæгъуыныл кæй нæ уыд, уымæй Феликс æмæ ме 'ппæт хъæубæсты раз дæр мæхи къæмдзæстыгыл банымадтон.

Раст зæгъын хъæуы, Бериты Алыбегимæ, «Райгуырæн хъæу», зæгъгæ, цы зарæг ныффыстон («Аззæдтæ кæмдæр фæсвæд, Ууыл нæу уæддæр мæ мæт. Зæрдæ дæр ваййы æмбæхст, Никуы йæ фæуыны цæст. Базард: Дугъы кæм уадтæн бæгъæввадæй, Уыцы зæлдаг фæзты Ногæй фæтæхын æвæлладæй Амондæй дзæг бæстæм. У дæ фенд мæнæн зынаргъ, Нæй дæ иунæг фендæн аргъ. Сты дæ цин æмæ дæ маст, Удыл тугдадзинтау баст. Кæд, мыййаг, нæ уарзы дæу Исчи а зæххыл, мæ хъæу, Уæд нæ уарзы — нæу дзырддаг — Мæн æнæмæнгæй фыццаг»), уый дæр нæ хъæуыл скодтон, фæлæ дзы йæ номы кой кæй нæ уыди, уымæ гæсгæ йæ «Бæрæгъуыны зарæг» никуы ничи схуыдта, кæд æй радиойæ дæсгай азты зарынц, уæддæр.

Нæхимæ, ома горæтмæ нæхицæй куы ссыдтæн, уæд æртæ бонмæ зарæджы ныхæстæ ныффыстон. Нæ хъæуы администрацийы уæды сæргълæууæг Цомайты Аликмæ фæхабар код-

тон, æмæ дыккаг бон мæ кусæнуаты къæсæрæй æрбахызт. Мæ фæндонмæ гæсгæ йæ Гæджынаы Русланмæ бахаста, æмæ йын уый ахæм мелоди æрхъуыды кодта, зæрдæйы уидæгтæ чи бацагайы. Зарæджы ныхæстæ кæй райгуырдысты æмæ йыл диссаджы аив мелоди кæй сфидыдта, уымæн цыма мæ мадызæнæг Дибæхан мæрдтæй æххуыс кодта, афтæ мæм фæкаст.

Бæрæгъуыныл зарæг скæныны кой йæ ингæны уæлхъус куы нæ рауадаид, уæд зарæг нæ райгуырдаид.

* * *

Мæ иузæрдион æмбал Петя мын дзырдта:

— Цыппар æфсымæрæй дæр бинонты хъуыддаг куы бакодтам, уæд сæ чындытимæ æрæмбырд кодтон æмæ сын загътон (куыд хистæр, афтæ сæрдариуæг мæхæдæг кодтон): «Гом партион æмбырд нымайын гомыл (æфсымæртæ æмæ чындытæ дыууæйæ фæстæмæ иууылдæр уыдысты коммунистæ). Боны фæткы ис иу фарст: «Бинонты æхсæн ахастдзинæдтæ». Доклад кæндзынæн мæхæдæг. Доклады фæдыл ныхастæнджытæ нæ уызæн. Мæ раныхас уызæн æрмæстдæр иу хъуыдыйадæй: «Не 'хсæн хæрамдзинадыл архайын кæй зæрды 'рæфта, уый уызæн нæ бинонтæй алкæй знаг дæр». Ууыл æмбырд нымайын æхгæдыл».

* * *

Хуытиты Таймураз Кисловодскы йæ фæллад уагъта. Куы ссыди, уæд нын йæ хабæртæ кодта:

— Горæты астæу, нывгæнджытæ сæ куыстытæ кæм фæуæй кæнынц, уым иу ныв фæдтон, æмæ дзы мæ уд баззад.

Уагæры цавæр ныв уыди, зæгъгæ, йæ куы бафарстам, уæд загъта:

— Бæхы ныв! Ахæм цæстытæ йын уыди, æмæ адæймагæй атонын нæ куымдтой. Кæцырдыгæйфæнды йæм куы бакастаис, уæддæр-иу дæ йæ цæстытæ ацахстайккой. Нывгæнæг æй дæс мины кодта, мæнмæ та авд мины йеддæмæ нал баззад. Мæ фæстаг капечытæ дæр нæ бавгъау кодтаин, мæхæдæг фистæгæй ссыдаин, уæддæр æй балхæдтаин!

Æз æмæ йын Камал æмдзыхæй афтæ куы фæкæниккам:

— Фистæгæй цæмæн? Бæхыл сбадтаис æмæ афтæмæй ссыдаис. Исчи бæх фистæгæй цæуыны тыххæй æлхæны?!

* * *

— Уалæ Хъулаты Русланы къурткæйы фæсонтыл цы зиллакк ис, уый мысаны хуызæн у, — загъта Терчы был тезгъо кæнгæйæ не 'мбæлттæй иу.

— Тæхуды, уыцы къурткæ Николай Свинидзейыл скæн, — ныхас йæхимæ айста Камал, — æмæ, дунейы топпæхсджытæй æппæты рæстдзæвиндæр чи у, уыдоны йæм радыгай æхсыныл бафтау, уæд, нæ бæстæйы ивгъуыдыл æппæты тынгдæр цъыф чи калы, уыдонæй иуæй фервæзиккам.

* * *

«Æнæтæригъæд адæймаг, æвæццæгæн, зын ссарæн у, — йæ зæрдæйы сусæгдзинадтæ æргом кæнынмæ фæци ма хæлар. — Уæд профцæдисты куыстон. Ме 'мкусæгимæ рагæй зулдзых уыдыстæм, афтæмæй иу хъæуы, иу сыхы хъомыл кодтам. Цалдæр азы нын ме 'намондæн иу ран кусгæ дæр æрцыди. Адæм зыдтой, иу хъæуккагтæ кæй стæм, уый æмæ, куыд ма бон уыд, афтæ архайдтон, цæмæй, не 'хсæн цы изгарддзинад ис, уый æддæмæ ма разына. Мæ хъæуккаг хъæуы дæр æмæ горæты дæр зындзæрин адæймагыл нымад уыд. Нæ фидыдта суанг йæхи бинонтимæ дæр. Йæ кæстæр æфсымæр бинонты хъуыддаг куы бакодта, уæд фыццаг бонтæй фæстæмæ кæрæдзийы нæ бамбæрстой. Чындз нæ фæцыд ме 'мкусæджы зæрдæмæ дæр. Ноджы сын иумæйаг хæдзар уыди æмæ, куы ахицæн уыдаиккой — хицæн кæй кæндзысты, уый та йæ уырныдта, стæй ууыл архайгæ дæр кодта, — уæд дзы цæмæй чындзмæ къаддæр хай æрхаудаид, уый тыххæй, дам-иу æй нæмгæ дæр фæкодта. Фæкодта, зæгъгæ, йыл чындз нæ куыстмæ хъаст æрбарвыста, афтæ æмæ афтæ, сывæрджын дæн æмæ мын мæ сывæллоны мæ гуыбынмæ мары, зæгъгæ.

Цыма мын фыдæнæн ми бакодтой, уый хуызæн хъаст æвзарын мæнæн бабар кодтой, иу хъæуккагтæ стут æмæ ды хабæрттæ бæлвырддæр зонys æмæ дзы раст æмæ зылын чи у, уый æнцондæрæй раиртасдзынæ, зæгъгæ. Зын уавæры бахаудтæн, уый æмбæрстон æмæ дзы куыд фервæзон, ууыл бирæ фæхъуыды кæныны фæстæ, æрæджиау куыд рабæрæг, афтæмæй æрцыдтæн æппæты æвзæрдæр уынаффæмæ. Цыфæнды раст куы равзæрстаин хъуыддаг, уæддæр мæ сыхаджы зæрдæмæ кæй нæ фæцыдаид, уый æмбæрстон æмæ йын загътон: «Ацу æмæ

хъастæн дзуапп дæхæдæг ныффысс, æрмæст дæ уый курæг дæн, æмæ рæстдзинад зæгъыныл бацархай».

Йæ цæст дæр не 'рныкъуылдта, афтæмæй мæ хъуыдыйыл сразы. Дыккаг бон мæм йæ фыст æрбахаста. Æз æй кæсгæ дæр нæ бакодтон, афтæмæй дзы мæ къух бавæрдтон.

Уæд æз тæригъæджын нæ дæн?! Уæдæй абонмæ мæхи 'фхæрын. Афтæ кæй бакодтон, уый мæхицæн никуы ныббардзынæн. Хуыцауæй хатыр курдзынæн, цæмæй мын уыцы мæгуыр сылгоймаджы тæригъæд ныббара...»

Фæци йæ ныхас мæ хæлар. Йæ уд ын цы судзгæ маст æууылдта, уый мын дзуары нывы раз дзурæгау куы радзырдта, уæд ын цыма фенцондæр, афтæ мæм фæкаст. Чи зоны, йæ зæрдæйы арфæй дæр уымæн ныуулафæйд.

* * *

Маяковский Есенины мардыл цы 'мдзæвгæ ныффыста, уым ис ахæм рæнхъытæ: «Вы бы в день писали строк по сто, Утомительно и длинно, как Доронин». Ам Маяковскиимæ зынай сразы уæвæн ис, уымæн æмæ Есенин кæд даргъ æмдзæвгæтæ дæр фыста, уæддæр зын кæсæн, ома адæймаг кæмæй стыхса, ахæмтæ нæ уыдысты. Уыцы æмдзæвгæйы ма ис ахæм рæнхъытæ дæр: «Надо жизнь сначала переделать, Переделав, можно воспевать». Æмæ ма ноджыдæр: «Вены резать не было причины».

Есенинæн уайдзæф кодта, афтæмæй йæхæдæг дæр амонджындæр фæндагыл нæ ацыд. Ацы хъуыдытæ мæм æнæнхъæлæджы февзæрдысты. Мæнæн, фыццаг рæнхъыты цы Доронины кой ис, уый тыххæй цалдæр ныхасы зæгъын ис мæ зæрдæ.

Иван Доронин бирæ фæцарди. Дзæвгар азтæ фæкуыста газет «Сельская жизнь»-ы редакцийы. Арæх-иу фæзынд йæ мыггаг газеты. Бæлвырддæр дзургæйæ, Иван мыхуырма цæттæ кодта, хъæутæй газетмæ цы æмдзæвгæтæ цыдис, уыдон. Радта-иу сын иумæйаг сæргонд «Родники народные». Бирæ азты уыцы сæргонд газеты фæрстæй не сцух. Æмæ цы зæгъынмæ хъавыдтæн?

Мæскуымæ хæстæг, хæстæг, зæгъгæ, фондзыссæдз километры дарддæр, уыди фысджыты сфæлдыстадон хæдзар, æмæ иу уырдам арæх цыдтæн. Иу сæрд та абалц кодтон «Малеевка»-мæ — афтæ хуынди сфæлдыстадон хæдзар. Уым иу фынды уæлхъус бадт фæдæн, Доронинимæ чи куыста, ахæм

лагимæ. Хъыгагæн ын йæ мыггаг нал хъуыды кæнын. Стæй канд иумæ нæ куыстой, фæлæ бадтысты иу уаты. Йæ хабæрттæй мын бирæ цыдæртæ фæдзырдта. Нæ ма фæрох уыдзысты, зæгъгæ, мæхиуыл ма зæрдæ дардтон, фæлæ дзы, ногæй та, стыр хъыгагæн, æппындæр ницуал хъуыды кæнын.

* * *

Зындгонд тæлмацгæнæг Яков Козловскиимæ дæр «Малеев-ка»-йы базонгæ дæн. Ме 'мдзæвгæтæ ратæлмац кæнын æй бафæндыд, æмæ йын дæлрæнхъонтæ арвыстон. Цалдæр хатты. Хорз сæ ратæлмац кодта, фæлæ-иу мæм цыдæр фиппаинагтæ дæр уыдис. Кæцыдæртæм дзы йæ хъус æрдардта, кæцыдæртæм — нæ. Уыдон бахынцынæй, дам, æмдзæвгæ ногæй ратæлмац кæнын æнцондæр у.

Æмæ уымæй раст загъта. Иуæй-иу хатт иунæг дзырд аивыны бæсты фæлтау æмдзæвгæ ногæй ратæлмац кæн.

* * *

«Цæвæджы дзаг кæм ракæрдон, уый нæй». Диссаджы ахадгæ ныхæстæ. Хъæдгæройнаг усæй сæ фехъуыстон. Цы уавæрты, кæд æмæ кæм, уый нал хъуыды кæнын. Мæ фыссæн чиныджы сыл æнæнхъæладжы фембæлдтæн.

* * *

Гыццылæй ме 'мбæлттæй бирæ кæмæдæрты хæлæг кодтон. Чи æппæлыди йæ хистæр æфсымæрæй, денджызон афицер, дам, у. Æмæ уыди. Отпуск-иу куы 'рбацыд, уæд-иу æрттывдтытæ калгæ йæ денджызон дарæсы нæ рæзты æрцæйцыд.

Иннæ-иу загъта: «Мæ фыды æфсымæр тæхæг у». Ууыл-иу цæмæдæр гæсгæ не 'ууæндыдтæн, уымæн æмæ йæ нукуы фæдтон, фæлæ иу хатт Астæуккаг Азийæ йæ ус æмæ йæ дыууæ чызгимæ, йæ уæлæ афицеры дарæс, афтæмæй куы ссыди, уæд ма йыл æнæбаууæндгæ цы уыди! Иннæ-иу загъта, ма фыд цуанон у. Уый мын дзурын дæр нæ хъуыди, уымæн æмæ-иу цуаны дæр æмæ цуанæй здæхгæйæ дæр нæ рæзты цыди æмæ-иу бабызтæ, уæрццытæ кæнæ тæрхъус куы амардта, уæд-иу сæ мæхæдæг фæдтон. Чи-иу загъта, дысон мын ма фыды мад дзаджджын гуыл скодта. Чи — ма фыды фыд мын дзаныгъ балхæдта. Чи та-иу йæ мады фыдæй раппæлыд. Æз та кæмæй раппæлыдаин, æфсымæр

дæр мын куы нæ уыд, фыды 'фсымæр дæр куы нæ зыдтон, мæ фыд хæстæй куы нæма ссыд, мæ фыды мад æмæ мæ фыды фыд та мæ райгуырды размæ куы амардысты, уæд?

Мæ зæрдыл Фазиль Искандеры радзырдтæй иу æрлæууыд. Йæ чысыл хъæбатыртæ-иу ме 'мгæртты хуызæн сæ хæстæджытæй куы 'ппæлыдысты, уæд-иу уый та йæ фыды 'фсымæры радафта æмæ-иу се 'ппæтыл дæр фæуæлахиз, уымæн æмæ уый зондхъуаг уыд. Ахæм хæстæгæй раппæлын та дзы иуы бон дæр нæ уыд.

* * *

Хæсты фæстæ радиокомитеты хицауæй куыста Бесæ. Хорз ирон лæг уыди, фæлæ — æнахуыргонд. Уыцы бынаты чи сфидыдтаид, уыдон хæсты быдыры баззæдысты. Чи ма дзы ссыд, уыдон та æппæтыл не 'ххæссыдысты. Бесæ дæр ахæм бæрзонд бынатмæ уымæн бахауд.

Иу рæстæджы радиойы ахæм уавæр сæвзæрд, æмæ рæдыд рæдыды фæдыл уагътой. Кæм-иу нымæцтæ сæмхæццæ кодтой, кæм-иу мыггæгтæ æмæ нæмттæ сæмгъеры сты, кæм та æнаххосы аххосджыны бынаты æвæрдтой. Ахæм рæстæг уæлдай зæрдиагдæрæй фæархайынц дзырдхæсджытæ æмæ уыцы хабæрттæ уæлдæр хицауадмæ хъусын кодтой. Бесæмæ фæдзырдтой æмæ йын алывыд калыңц.

Уæ кусæндонæ æгъдау нæй, зæгъгæ, йын загътой. Кæй цы фæнды, уый цæмæн фыссы æмæ дзуры, уымæй йæ фарстой. Æппæты тынгдæр та йæ базылынджын кодтой, адæмы кæй сыйынц, уымæй.

Обкомы секретарь-иу тынг куы смæсты, уæд-иу фæстагмæ уырыссаг æвзагыл дзурынмæ рахызт æмæ та ам дæр йæ уыцы 'гъдау нæ фехæлдта:

— Почему дезинформируете население республики, почему вы путаете все и вся? Почему вы врете?

— Нас врут, и мы врём! — цыбыр дзуапп ын радта Бесæ.

* * *

Цард диссæгтæ æмæ ныхмæвæрддзинæдтæй арæзт у.

Фашистон Германыл фæуæлахизы æртиссæдз азы бæрæгбон кадджынай сбæрæг кæныны тыххæй хицауадон къамис куы сарæзтой, уæд дзы уæнгæй бакодтой, йæ фыд хæстæй кæмæн бамбæхст, уый фырты, йæ фыд хæсты кæмæн фæмард, уый та рохуаты баззад, афтæмæй, хæстæй бамбæхсæджы фыртæй Ирыстонæн бирæ

фылдæр хæрзты бацыд, стæй йæ бынат дæр уый бынатæй дæлдæр нæ уыди.

* * *

Иуæй-иу хабæрттæ мæм æрæджиау бахъарынц. «Бахъарынц», зæгъгæ, съл дис кæнын æрæджиау райдайын, афтæмæй та съл дис кæнын, куы 'рцæуынц, уæд дæр фæхъæуы...

Уæд ма нæ Цæдисы аивадон литературæ парахат кæныны бюро йæ тæккæ тыхы уыди. Арæх æмбæлдыстæм чиныгкæсджытимæ. Фылдæр хæттыты мын-иу ме 'мбæлттæ фембæлдæн разамынд дæттын мæ бар бакодтой æмæ-иу дзы, кæй зæгъын æй хъæуы, алкæй тыххæй дæр цæстуарзон ныхæстæ загътон.

Иу ахæм фембæлды рæстæджы хæдразмæ Мæскуыйы мыхуырай рацыд ме 'мдзæвгæты чиныг. Ме 'мбæлцæттæй алчидæр куы раныхас кодта, уæд мæнæн дæр цы 'нæрадзургæ уыд. Æмдзæвгæтæ кæсыны онг куы 'рхæццæ дæн, уæд фембæлды архайджытæн загътон, хæрзæрæджы мæ чиныг Мæскуыйы рауагъдæдтæй иуы рацыд æмæ уын уырдыгæй цалдæр æмдзæвгæйы бакæсдзынæн, зæгъгæ. Адæм уыцы ныхæстæ фехъусгæйæ æмхуызонæй дæр нымдзæгъд кодтой.

Æмдзæвгæтæ каст куы фæдæн, уæд мæ чиныг стъолыл æрæвердтон æмæ нæ фембæлдæн кæронбæттæн сарæзтон. Уыцы рæстæг иуцалдæр минуты ахаста, фæлæ ме 'мсис адæмæй иу дæр чиныг йæ къухмæ исгæ дæр нæ ракодта, цæсты зулæй дæр æм нæ бакаст. Уыйбæрц «фæразондзинад» сæ иумæ куы разындаид, уæд афтæ диссаг нæ уыдаид, фæлæ мæ хорздзинад сæ тъæнгтæ се 'ппæтæн дæр ацагъта...

Цыфæндыйæ дæр Цицерон дыууæ минæй фылдæр азы размæ раст фыста: «Иннæ поэты йæхицæй уæлдæр чи 'вæры, ахæм поэт нæма уыди».

* * *

Тотратæй мын йæхи бацамыдта, Азæ, дам, мæ ном. Телефонæй мæм æрбадзырдта, де 'мдзæвгæ, дам, дын «Рæстдзинад»-ы бакастæн æмæ, дам, мæ цæссыг нæма басур. Ноджыдæр ма загъта: «Кæд æй дæ фыды тыххæй фыссыс, уæддæр мæм афтæ фæкаст, цыма ме 'фсымæр æмæ мæ фыдмæ дзурыс.

Цопанты Солтаны (нæ хъæуы Цопантæй иу хæдзар йеддæмæ нæ цард) ус мæ хæстæг уыди æмæ уымæй, дæ мад куыд æвир-

хъауæй фæмард, уыцы хабæрттæ фехъуыстон. Куы-иу сæ дзырдта, уæд-иу мæ кæуын нæ уæдтон».

Азæ мæм куы 'рбадзырдта, уый 2006 азы 11-æм майы уыд. Уæлахизы бон, ома уымæй дыууæ боны раздæр, ныффыстон ацы æмдзæвгæ æмæ мыхуыры рацыд «Рæстдзинады»:

* * *

Хъæр мæрдтæм дæр хъуысы...

Къоста

*Æртиссæдз æмæ иу аз рацыд,
Куы банцад тохы хъæр, уæдæй,
Фæлæ нæма фæзынд йæ балцæй
Мæ фыд, хабархæссæг дзы нæй.*

*Дибæйæ смæгуыр и нæ хъæстæ,
Æллæх, нæ зыныс ды уæддæр,
Кæцы ран дæ нырмæ, цы бæсты?
Дæ кой кæм бамыр и, дæ хъæр?*

*Æви кæд сау зæххы хъæбысы
Æнусмæ у дæ гобан мæр,
Æмæ хъæр уырдыгæй нæ хъуысы,
Æрмæстдæр уырдаæм хъуысы хъæр?*

* * *

«Ныр, мæ хъæуккагтæ æфсæрмы нæ кæнынц, зæгъгæ, куы фæдзурт, уæд уæхицæй æфсæрмы нæ фæкæнут?!» — загъта иуахæмы ме 'рдхорд, афтæмæй дзы уый размæ та æндæр ныхæстæ фехъуыстон: «Бæрæгъуыны, чи нæ фефсæрмы уыдзæн, ахæм адæймаг куыд зын ссарæн у, мæ хъæуы та, чи фефсæрмы уыдзæн, ахæм...»

Иу зонджын лæг афтæ загъта: «Йæхиуыл худын йæ бон кæмæн у, уыдон тыхджын адæм сты!»

Æмæ раст загъта.

* * *

Сафирæт партийы райкомы куыста. Дзурынмæ дæсны уыд, фæлæ-иу арæх йæ ныхас æгæр дæргъæвæтин рауад. Ныхас-иу куы фæци, уæд-иу æй йæхæдæг дæр бæргæ бамбæрста, фæлæ ма-иу хылы фæстæ тымбыл къухæй æвзидынæй цы пайда уыд!

Йе 'мбэлттæ дæр ын-иу дзырдтой, алы ран дæр бæрц зонин хъæуы, зæгъгæ. Семæ-иу сразы, фæлæ та-иу, трибунæмæ куы рацыд, уæд-иу дзы уыцы ныхæстæ ферох сты æмæ-иу, цалынмæ йæ мондæгтæ суагъта, уæдмæ не 'рхызт. Уыцы уавæрæй куыд фервæза, уый куынауал зыдта, уæд йе 'мбал чызджытæн бафæдзæхста, фæуын афон куы уа, уæд-иу уæ исчи схуыфæд, зæгъгæ.

Радон æмбырды та йæм ныхасы бар куы 'рхауд, уæд йе 'мбэлттæй иу схуыфыд, фæлæ Сафирæт йæ дзурынæй нæ банцад. Кæнæ йæм хъуысгæ нæ фæкодта, кæнæ та йæ ницæмæ 'рдардта. Уæд хуыфын дыккаг райдыдта. Ницы æргом та йæм аздæхта. Ёртыккаг ноджы бæзджындæр хъаласæй схуыфыд, стæй — цыппæрæм, фæндзæм. Сæрдариуæггæнæг сæ уайдзæфты бын фæкодта, уæ хуыфын ардæм цы 'рхастат, адæймаджы дзурын бауадзут, зæгъгæ.

Сафирæтмæ афтæ фæкаст, йæ раныхас нырæй тынгдæр адæмы зæрдæмæ никуыма фæцыд, зæгъгæ, æмæ фæдзырдта, уымæй размæ йæм æмбырдты ныхасы бар кæм æрхаудта, уыдонæй се 'ппæтæй фылдæр.

* * *

Алчи алцы нæ зоны. Уымæ цыфæнды тынг куы тырна, уæддæр ын нæ бантысдзæн. Алцыдæр зонин, зæгъгæ, чи 'нхъæлы, уымæн та бантысдзæн бирæ æнæзонд митæ бакæнын...

Партийы обкомы секретарьтæ куыnnæ федтон, фæлæ дзы, алцæмæ дæр йæ ныфс чи хаста, ахæм Биттайы хуызæн нæ уыд. Кæй цы кæнын хъæуы, стæй йæ куыд кæнын хъæуы, уый, йæхимæ гæсгæ, алкæмæйдæр хуыздæр зыдта æмæ йæ цыбыр зондæй, кæуылдæриддæр æмбæлд, уымæн хай кодта. Фысджытæн фыссын амыдта, нывгæнджытæн — ныв кæнын, композиторæн — мелодитæ хъуыды кæнын æмæ афтæ дарддæр.

Уæвгæ, фысджыты фылдæр уарзта æмæ сын йæ зондæй дæр стырдæр къæрттытæ лæвардта. Уыдонæн канд фыссын нæ амыдта, фæлæ ма сæ ахуыр кодта, сæ уацмысты хъайтартæн цавæр нæмттæ дæттын хъæуы, ууыл дæр. Фысджыты иу æмбырды уыцы ахсджиаг хъуыddaгмæ аздæхта сæрмагонд æргом. Уый тыххæй уырда æрбацæуын кодта рауагъдады сæйраг редакторы æмæ йын бардзырд дæттæгау загъта:

— Ардыгæй фæстæмæ, фысджытæй, йæ уацмысы хъæбатыртæн рауагъдады зæрдæмæ чи нæ цæуы, ахæм нæмттæ чи дæтта, уыдоны къухфыстытæ фæстæмæ здахут!

Уыцы зын ныхъуырæн, фæлæ æдылы ныхæстæ æмбырды иуы хъуыры дæр нæ ныссагъдысты. Сæдзгæ нæ, фæлæ сойæвдылдау уым дæләмæ афардæг сты. Йæ дзыхыл чи ныххæцыд, уыдоны 'хсæн уыдтæн æз дæр.

* * *

Веринкæ куы фæмард, уæд мæ фыды хо Оля йæ рустæ тонгæ æрбацыд. Йæ чындз уымæй тынгдæр искæмæй фæрыстаид, уый мæ нæ уырны. Йæ рустæ мæ мадыл ныттыдта, кæугæ та, æвæццæгæн, махыл кодта, уымæн æмæ цыппар фæндаджы астæу бынтон æнахъомтæй баззадыстæм.

Оля бирæ фæцард, мæ мад (48 азы) æмæ мæ фыд (37) иумæ цæйбæрц фæцардысты, уымæй фылдæр. Хорз цот схъомыл кодта. Дзæбæхæй ныууагъта йæ цоты цоты нæ, фæлæ уыдоны цоты цоты дæр. Йе 'нусон фæндагыл æй афæндараст кодтам Джеоргуыбайы майы 27-æм бон, мæ мадыл йæ рустæ куы ныттыдта, уыцы мæй æмæ уыцы бон.

Цавæр, уый нæ зонын, фæлæ цыма уыцы дыууæ мæлæты байуы дæр цыдæр сусæгдзинад æмбæхсы, афтæ мæм кæсы...

* * *

Мурат мын сæ мыггаджы мәсыгæй æппæлыди, Ирыстоны, дам, уымæй бæрзонддæр гæнах нæй. Фидисы хуызæн ма мын афтæ дæр загъта: «Дзасохты фыдæлтæ уымæн йе 'мбисы йас мәсыг дæр нæ самадтой».

Афоныл ын дзуапп раттын нæ бафæрæзтон, фæлæ Муратæн æрæджиау зæгъын: «Мамсыратæн иу мәсыг ис, Дзасохтæн та — дыууæ. Иу, Бадыхъæуæн Дæләци йæ кæцы хай хонынц, уым, иннæ та — Хуссар Ирыстоны, Тылийы. Куыд дзурынц, афтæмæй Мамсыраты мәсыгæй бæрзонддæр у.

Ныр дæу дæр æмæ мæхи дæр бафæрсон: «Уæ мәсыджы бæрзондæй ды дæр цы зæгъынмæ хъавыдтæ æмæ дзы æз дæр цы зæгъынмæ хъавын?»

* * *

Уый раджы уыд, фæлæ æцæг уыд, æцæгдзинад та, цалфæнды азы фæстæ куы зæгъай, уæддæр æцæгдзинадæй баззайы...

Скъолайы директоры бынат суæгъд, æмæ рухсады Министраны сагъæсы бацыдысты, кæй дзы сæвæрой, ууыл. Фарста алыг кæныны тыххæй бæрнон кусджытæ æрæмбырд сты министрмæ.

Цалдæры йын ранымадтой æмæ дзы æппæты тынгдæр йæ зæрдæмæ фæцыд Хъантемыр. Куыддæр ын йæ ном сдзырдтой, афтæ министр ныхасгæнæджы дарддæр дзурын нал бауагъта:

— Хъантемырæй хуыздæр уым ничи сарæхсдзæн: зонды къуыбар, философ. Гæххæттйтæ барæвдз кæнут, тагъд рæстæджы кусын райдайæд!..

Бацæттæ кодтой, кæй зæгъын æй хъæуы, гæххæттйтæ, стæй кусын дæр райдыдта, фæлæ цыбыр рæстæгмæ ахуыргæнджытæ æддæг-мидæг ауадысты, цæвæг дзы марæджы нал æмбæрста, районы адæмон ахуырады хайадмæ хъæстытæ сарæх сты. Схæццæ сты министрадмæ дæр. Хицауæн хабæрттæ куы радзырдауыд, уæд йæ кусджыты хъæры бын фæкодта:

— Нæ уын дзырдтон, æнтъæрын æй хъæуы, зæгъгæ?..

* * *

Камал зымæгон бон Терчы былмæ рацыд æмæ, ардæм чи фæцæуы, уыдонæй йыл сæ тæккæ дзурагдæр амбæлд æмæ йæ ныхæстыл ныддардта. Басыдысты йæ къæхтæ, йæ цæсгом ныццъæх, уæддæр лæг дзуры, Камал хъусы. Дыккаг бон мын йæ хабæрттæ куы радзырдта, уæд ын загътон:

— Нæ сарæхстæ, æндæр ын афтæ зæгъын хъуыд: «Бæтæхъойы-хъæуккагæй бирæгъ куы 'фсæрмы кæны, уæд мæ ды куыннæ 'фсæрмы кæныс? Æз ардæм тæгъо кæнынмæ рацыдтæн, мæхи сийын кæнынмæ нæ фæлæ».

— Бæргæ-иу æм мæхи рарæвдз кодтон, — йæхи растгæнагау загъта Камал, — фæлæ мæ бирæ хистæр кæй у, уый хъуыды кæнгæйæ мæхиуыл ныххæцыдтæн, мæхиуыл нæ, фæлæ мæ зæнджы хæцъæфыл, мацы йæм сдзурон, зæгъгæ. Иу хатт мæ бынатæй фезмæлынын дæр ацархайдтон, фæлæ мын-иу мæ цонджы хъул ацахста, мæ ныхасмæ кæронмæ байхъус, зæгъгæ.

Камал дзы уæддæр йæ маст систа: бирæдзураг кæм фæтæзгъо кæны, доны уыцы былгæронæн йæ тæфты дæр никуыуал ауад.

* * *

Артаг кæм уæй кæнынц, уырдаæм шофыр йæ машинæ базылдта æмæ æнхъæлмæ каст, кæд æй хъуыдыгæнæг фæуид, зæгъгæ. Æмæ йæ хъуыдыгæнæг фæци. Фæрссагæй йæм уырыссагау рахъæрчынд: «Бензина нет!» — «Вообще нет?» Нæй, зæгъгæ, йын дыккаг хатт загътой.

Шофыр дарддæр ацыд, фæлæ йæ фæстæ æндæр алаууыд. Уымæн дæр та загътой, бензин нæй, зæгъгæ. Уый дæр та сæ раст фыццаджы хуызæн бафарста: «Вообще нет?» Бензины хицау дæр та йæ дзуапп сфæлхат кодта.

Æртыккаг æмæ ма йæм цыппæрæм дæр ахæм фарст куы радтой, уæд йæ дуары сæрмæ дынджыр дамгъæтæй ныфффыста: «Бензина вообще нет!»

* * *

Нæ сыхæгты чызг тынг къуылых уыд. Цудыдта йæ дыууæ къыхæй дæр. Мæнæй афæдз хистæр йеддæмæ нæ уыд, фæлæ мæм цæмæдæр гæстæ бирæ хистæр каст. Йæ мад махимæ хорз цард æмæ-иу нæм арæх æрбауад. Иу-аст-фараст азы мыл цыдаид, афтæ йæ иу хатт бафарстон, Заремæ цæмæй фæкъуылых ис, зæгъгæ, æмæ мын ахæм дзуапп радта:

— Гыццылæй йæхи дынджыр æфсæйнаг тасы надта æмæ сапондоны йæ къах фæбырыд, тасы тигъыл йæ астæуыстæг ныццавта æмæ къуылыхæй баззад.

Уыцы ныхæстæ мын куы загъта, уæдæй нырмæ æртиссæдз азæй фылдæр рацыд, фæлæ ма сыл абон дæр кæмдæр æууæндын, афтæмæй бæлвырд зонын, чызг къуылыхæй кæй райгуырды. Чысылæй мæ цæстыты цы ныв баззад, уый фæрох кæнын мæ бон нæу. Ваннæйы мæхи куы фæнайын, уæд мæ иу къахыл растрæвджы никуыма слæууыдтæн. Æнæмæнг ын йæ сапонæйдзæгтæ æрæхсын, куйнна фæбырон, афтæ, стæй æнæмæнг мæ цæстытыл ауайы, Заремæ тасы куыд фæбырыдаид, уыцы ныв.

Æвæдза, ныхасæн стыр тых ис, кæуыл æууæндыс, ахæмæй йæ куы фехъусай, уæлдайдæр сабийæ, уæд.

* * *

Мæ кæддæры боныгæй цалдæр скъуыддзадджы.

1978 азы 2 марты. Бæстыл миты цъупп нал аздад. Къæвда не 'руарыд, афтæмæй бæласæй, кæрдæджы фæлхорæй, зæххæй — иууылдæр уыцы донласт сты. Уæлдай тардæр сты, проспект æмæ мæм паркæй (уæд куыстон политикон Рухсады Хæдзары, бадтæн, ныртæккæ культурæйы Министрад кæм ис, уыцы бæстыхайы) цы бæлæстæ зыны, уыдон. Цыма, зымæг кæй амард, ууыл сау дарынц, уый хуызæн.

Бæлæсты къалиутæй иу дæр не змæлы. Дымгæ кæмдæр ныф-

фынæй. Абон райсомæй Хъулаты Болаты митмитгæнджытæ (фаронæй фæстæмæ сæ афтæ хонын, уымæн æмæ мæм уæд Болат хæрзæггураггаг фæцис, уæлæ, дам-ма бæласмæ скæс сырхгуыбын митмитгæнджытæм) фæзындысты. Ацы аз цыма фæстæдæр æртахтысты, афтæ мæм фæкаст. Уыцы æнæмæт бадт кодтой. Æвæццæгæн, сæ сагъæстæ фæсте кæй аздадысты, уымæн.

Зымæг хъуамæ мауал раздæха. Уæвгæ, рæстæгыл æууæнк нæй. Абон Беджызаты Амилбар газеты куыд фыссы, афтæмæй Цæгат Ирыстоны мартъийы уæлдæфы температура рæстæмбис нымадæй ваййы дыууæ градусы хъарм. Фæстаг 50 азы дæргъы æппæты хъармдæр — 28—30 градусы — уыд 1952 азы, тæккæ уазалдæр та — 1956 азы — 17—20 градусы.

Диссаджы тыххæй Амилбармæ сдзырдтон æмæ мын афтæ зæгъы, абон, дам, нæ горæты сихорыл уæлдæфы температура уыд 3 градусы хъарм. Зæрдæ мын бавæрдта мит рауарынай дæр.

Æвæццæгæн, митмитгæнджытæ æнæмæтæй дзæгъæлы бад-тысты.

3 мартъи. Райсомæй мигъ бадти. Ныр дæр нæма сыстад, фæлæ дзæвгар фæрухсдæр. Хур кæмдæр арвыл кæй ис, уый бæрæг у. Сылыйы астæуæй гуымбыл куыд зына, афтæ мынæгæй йæхи æвдисы. Арв, урс хъæццул иудзæвгар æнæхсадай куы фæлæууа, уый хуызæн счъизихуыз. Хур тарбын мигъты æхсæнæй тынгдæр разынд. Йæ тымбылæг — абазийы хуызæн. Йæ алыфарс мигътæ æвзистæй сахуырстæуыд. Хуры рухс кæдæм æххæссы, уым иууылдæр æрттивы.

Парчы бæлæстæ уыцы тарæй лæууынц. Æрмæст бæрзыты урс хуыз æнæивдæй баззад. Цавæрдæр цъиу йæ зарынай нал æнцайы. Æвæццæгæн, уый иннæтæй цардбæллондæр у, йе та, чи зоны, дарддæрмæ уыны, кæнæ та тæккæ бæрзонддæр къалиуыл бады, æмæ йæм уалдзæг æрбазынд.

Абон фæхъармдæр. Мæ рудзынг уæрæхдæр байтыгътон, уæддæр мын уазал нæу. Знон та-иу æй иуцасдæры фæстæ æхгæнын бахъуыд. Фынндæс минуты фæстæ суыздзæн фондз сахаты. Цъиу йæ зарыны куыст кæны, цыма йе 'мбæлттæм афтæ дзуры: «Мемæ цæуыннæ зарут, уалдзæг куы ралæууыди, уæд? Æви цæстæй дæр нал уынут, хъусæй дæр нал хъусут?»

4 мартъи. Абондæргъы хур йæ кæсынæй нæ банцад. Райсомæй Аланимæ (уый нæ гыццыл лæппу у, æртæ майы фæстæ йыл сæххæст уыздæн дыууæ азы) тезгъо кæнынмæ рацыдыстæм.

Йæ уæрдон ласгæйæ ма мын размæ дæр бахауд. Мæ урс къухмæрзæнæй йын йæ дзаумæттæ ныссæрфтон, æмæ саучыillonæй агæпп ласта. Сахат æмæ 'рдæджы бæрц фæтезгъо кодтам. Фæстæмæ Терчы фаллаг фæрсты нæхимæ ссыдыстæм. Аланæн Терк йæ зæрдæмæ тынг цæуы. «Терк»-ма зæгъ, зæгъгæйу ын куы загътон, уæд-иу сдзырдта: «Детт!..»

4 апрель. Нæ кæрты цы курага бæлас уыд, уый дидинаг акалдта. Загътон, уалдзæг ралæууыд, фæлæ фæрæдыдтæн. Уæвгæ, цалдæр хурбоны скодта. Æхсынцъы бæлæстæ дæр дидинаг фестадысты. Бал бæлæсты къуыбæрттæ сæ урс цæстытæй ракастысты. Ныххудынмæ сæ бирæ нал хъуыд, афтæ дын куы ныффуттытæ кæнид. Дымгæ бæлæсты къалиутæ рæдывтæ, хæдзæртты мæнгæфсон сæртæм дæр баххæст. Сæ рудзгуытæ гомæй кæмæн баззадысты, уыдон сын се 'вгтæ лыстæг цæххæй æрбайæфтой. Дымгæ куы фæсабырдæр, уæд æваст фæуазал кодта. Уæлдæфы урс гæлæбутæ фæзынд, æмæ мит уарын райдыдта. Зæхх — кæрдæгæй цъæх, бæлæстæй дæр бирæтыл чысыл сыфтæ фæзынд, афтæмæй урс мит уары..

* * *

Нæ хæрæфырт Уырымты Мишкайы бинойнаг Нутæйæн йæ мады фыд афтæ загъта:

— Мæнæ мæ цæуаг зæнгтæ куыд æнцад бадынц!..

* * *

Ме 'рыдойнаг зонгæ Годжиты Сосланы фыд Дзæдзейæ, дам-иу афтæ дзырдтой: «Йæ кæрцы къæрид дæр кæмæ баныдзæвы, уымæн лæппу райгуыры».

Сослан мын дзырдта: «Дуканийы дзулмæ рады лæууыдтæн æмæ мын уыцы ныхæстæ, йæ чызгæн æнæ лæгæй сывæллон кæмæн райгуырды, уый мад куы рафæзмид. Æз æм нал фæлæуыдтæн æмæ йын куы бакъæрцц кæнин: «Дæ чызгыл дæр Дзæдзейы кæрцы фæдджи амбæлд?..»

Дзæдзейыл ма ахæм рæнхъытæ дæр баззад:

Дзæдзейы куырдадз — дзæбуджы зæронд.

Раласут-ма йын йæ хъуджы зæронд.

* * *

1993 азы 21 февралы мæ фыссæн чиныджы фыстон: «Абон иу зарæг фехъуыстон æмæ дзы ахæм рæнхъытæ бахъуыды кодтон:

Потому что рано или поздно

Пепел остается от костра».

Цæмæдæр гæсгæ мæ цæстытыл дæ сурæт ауад. Ды дæр, чи зоны, иу уысм ссыгъдтæ — уæвгæ, кæд уыцы уысм уæвгæ дæр нæ уыди, уæддæр цы бæрæг и! — æмæ цыбыр рæстæджы фæстæ дæ арт фæнык фестад. Уæлдæр цы рæнхъыты кой кодтон, уыдоны хъуыды мæхинымæр иронмæ тæлмац дæр ракодтон:

Ахæм зарæг фехъуыстон кæддæр:

«Уарзт фæуыдзæн, бауырнад дæу дæр,

Уымæн æмæ — раджы уа æрæджы —

Арты фæстæ баззайы фæнык».

2009 аз, тæргæйтты мæй — хуымгæнæны мæй,
Кисловодск

КЪУДУХТЫ Маринæ

МÆ УДЛАУУÆН

КУЫ НÆ МÆ ФÆСАИД МÆ ФЫН

Дæ бакаст мын суры мæ удæй мæ сагъæс,
Мæ фæндты бæлонау тæхыс.
Дæ цæстыты ферттывд — мæ уды рухс дарæс,
Хæссы мæ уæлæрвты дæ хуыз.

Дæ фендæй ыссудзы мæ зæрдæйы ардзæст,
Мæ зарæг дæ уындæй фыссын.
Мæ рухс уарзон, зæрдæ дæ бакастæй бафсæст —
Мæ бæллицтæ ссардтой фысым.

Фæлыгъди бынтондæр мæ зæрдæйы сагъæс,
Дæ уындæй уæлæрвты тæхын.
Тæхуды, куы зæгъин æз рæстæгæн: «Багъæп»,
Куы нæ мæ фæсаид мæ фын!

Чындздзон чызгау уалдзæг ыскодта йæ дарæс,
Фæлыгъди мæ уæнгтæй фæллад.
Тæхуды, дæ зæрдæмæ уалдзæгау бакæс,
Бæлонау дæ разы æрбад!..

* * *

Дæ рухс цæсгомыл æз мæ сурæт ахстон,
Æрцу, æрбалæуу, ма мæ фæлидз дард, —
Нæ сыгъдæг уарзт мæ сонт зæрдæйы хастон,
Æнæ дæу цард æрхæндæг у, æнкъард.

Мæ буц уарзон, дæу сусæг уарзтæй уарзтон,
Мæ бон æй никæд равдисын нæ уыд.
Мæхи-иу дыл æз барджынау фæдзæхстон, —
Кæд дæ, мыййаг, мæ сыгъдæг уарзт нæ хъуыд.

Кæсын дæм æз æмæ дæ уындæй райын,
 Мæ риуы арфы уарзты зынг ыссыгъд.
 Дæ къахвæдтыл дын ног митау фæтайын,
 Дæ иу уындæй мæ уды рыст фæлыгъд.

ЦÆМÆН ЗÆГЪЫС?

Цæмæ срæдыдтæ, нал уарзын æз дæу?!
 Фæдывар и мæ утæхсæн, мæ сагъæс.
 Уæддæр, тæхуды де ‘мгæрон æрлæуу,
 Дæ хъынцъымтæн сæ уæззаудæр хай ахæсс.

Мæ зæрдæйы цы уарзт æмбæхсти рагæй,
 Æваст мæ риуы акалдта цæхæр...
 Мæ фæндыр дæр та сæндидзыдта ногæй,
 Йæ минмыронæй разылди мæ сæр.

Нæ уарзты зарæг айхъуысдзæни дардмæ,
 Мыгтагмæ дæр нæ бауыдзæн мынæг.
 Нæ фидæны фæлм раивдзæни цардмæ...
 Нæ удтæ та кæрæдзимæ тырнæнт!..

ÆНÆ ДÆУÆЙ

Фæцæуыс ды... Хæрзбон дæр мын нæ загътай,
 Дæ цæстытæй мæм нал бахудти уарзт.
 Тæхуды, охх, мæ зæрдæйы пырхæнтæй
 Дæуæн ныр æз куы фæсурин дæ маст.

Цæмæн æрбынат зæрдæйы дæ сурæт?
 Æнæ дæуæй мын сæнад и мæ цард.
 Дæ уарзты зынг — мæ сагъæстæн сæ сурæг...
 Фæлæ дæуæн дæ цæстæнгас æнкъард.

Мæн дæр, мæ хур, нæ уарзты хур нæ тавы,
 Хъæддаг маргъау ысдзæгъæл и мæ сæр.
 Цъæх арвыл мæй ыстъалыты рæвдауы,
 Сæууон æртæхау акалынц цæхæр...

НÆ УАРЗТ

Кæлæн мын счындæуыд дæ уындæй,
Дæ иу дзырд — цас æрхæссы цин!
Æдзух мæ цъæх æрвгъуыз цæстытæй
Дæумæ æнæсымæй кæсин.

Ныффыссин æз цъæх-цъæхид арвыл,
Бæрзонд ыстъалытыл дæ ном —
Æнус-æнус æрттива дардыл,
Нæ уарзтæн макуы уа кæрон.

Цы зæд нæ бахъахъхæдта, уастæн!..
Нæ удтæ фаззæттау — æнгом.
Нæ зæрдæты сыгъзæрин тавсæй
Сæумæ куы райхъал ваййы бон.

Куы ваййыс ды хæстæг мæ пуры,
Фæкæсы мæм: уынын æз хуры.

* * *

Уалдзæг у фынддæс минуты цух,
Фæлæ сæмбæлд зæрдæйыл йæ рухс.
Æмæ ног ныфс базмæлыд æрсдонæй,
Æмæ ног цин ферттыфта æхсонæй,
Æмæ нал аздад æртау фæсмонæй.

Æмæ катæй ихфæзгъæрау атад
Æмæ зæрдæ урс бæлонау атахт...

Уалдзæг у фынддæс минуты цух,
Фæлæ ивылы фæрнæй йæ рухс.

* * *

Æз Ирыстон никуы кодтон дихтæ, —
Афтæ дæр æй дихгæнджытæ — бирæ.
Ирæттæ сты иу фаты æрттигътау,
Иу тигъ дæр дзы нæу уæлдайæг Ирæн.

* * *

Куыд дыл сивон, фыдæлты ‘взаг, мæ зæрдæ, —
Мæ зæрдæйæн йæ уадындз дæ, йæ зæл дæ!

ФЫРНЫМД РУХС

Уыдон сойдырæгътæ не сты минтæй,
Уыдон — к’æппа-к’ууппатæ фæлмæн!
Дымгæ, дымгæ, бахиз сæ дæ цинтæй —
У æвг’æу сæ уайсадгæ тæмæн...

ФÆЗЗЫГОН ХЪРИХЪУППЫТÆ

Цыма æвæндонæй тæхынц,
Цыма æнæбары — сæ фæндаг,
Цыма сæ базыртыл хæссынц
Нæ быгъдæг быдырты æрхæндæг...

* * *

Бæласы хуызæн чи зоны йæ хæс?!
Бæлас дыууæрдæм хæссы рæз.

ДÆ ФÆСТÆ

Баззад хур-æртхурон хомæй.
Баззад зæрдæйы дуар гомæй...

* * *

Дон, бæлæстæ, хæхтæ, стъалытæ...
О, мæ цинты цинтæ цал ысты!
Рæз дæттынц мæ удæн афтæ,
Æмæ арвæй дæр фæарфдæр.

ИРОН ЛÆГ

Ирыстоны тохы арт судзы, —
Нæртон хъуытаз додой кæны.
Йæ уындæй мæ зæрдæ рæмудзы,
Мæ риуы мæ рагныфс мæлы.

Æрхæндæг, лæпгъа мигътæ — арвыл,
Ам туг та кæд нæ уарыд, кæд?!
Нæ хæхтæм Мамай дæр куы хъавыд,
Уæддæр сæ нæ ахаудта къæртт.

Ирон лæг фыдызнаджы кардæй
Фæдисы кæд фæтарсти, зæгъ?!
Нæ ныуадздæн никуы æгадæй
Йæ рагон, йæ фыдæлты зæхх!

1990 аз.

МÆ АДÆМ

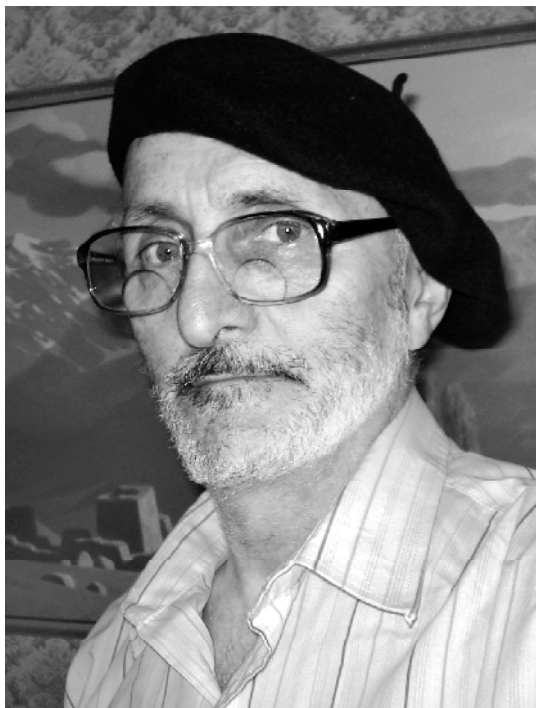
Фæуæнт æлгъыст æнусбонтæм мæ адæм,
Куы фæрох кæнæм кæстæртæн сæ ном,
Йæ рæзгæ уд нæ нæргæ Иры кадæн,
Нывонд чи скодта, чи басгуыхт нæртон!

Фæуæнт æлгъыст æнусбонтæм мæ адæм,
Нæ иудзинад куы нал кома рæхсын.
Куы ныппырх уæм ызнæгты фæндæй дардмæ,
Æгъдауæн нын куы баззайа тæрсын!

Фæуæнт æлгъыст æнусбонтæм мæ адæм,
Куы смамм нын уа бæсты сæрыл мæлын,
Æппæт хæрзтæй куы нын баззайа радæй
Мæрдон æхсæвы хур бонмæ бæллын!

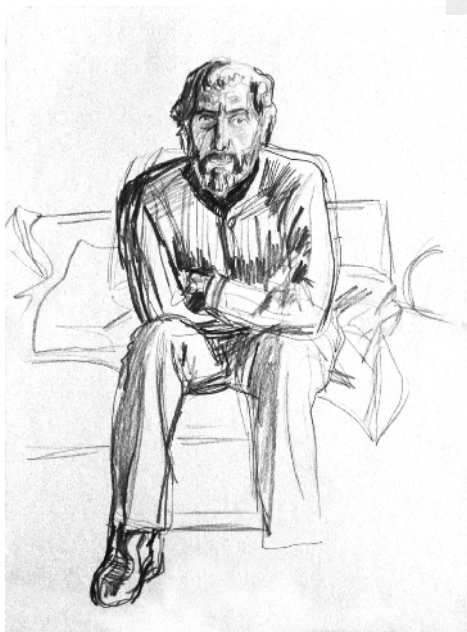

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

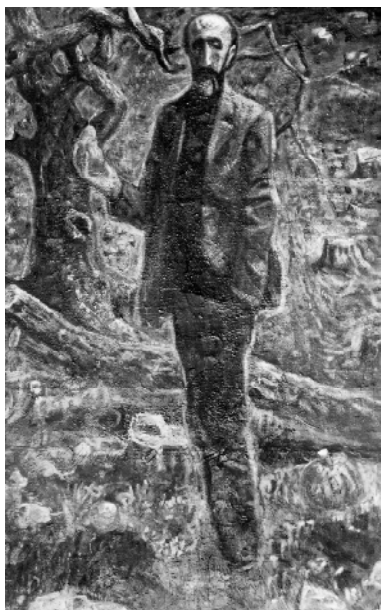
*Нæ равдысты – Цæгат Ирыстон-
ны-Аланийы сгуыхт нывгæнæг,
Уæрæсейы Аивæдты академийы
дипломант Харбаты Аланы
куыстытæ.*

Мæлтъызты Ольгæ.

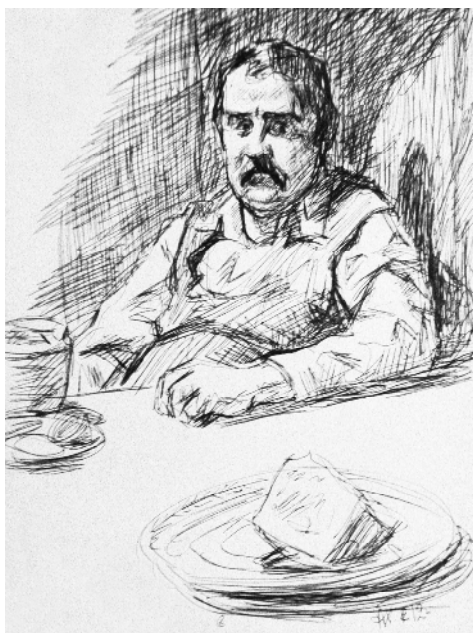
Гадати Лазæр.

Автопортрет Нинæимæ.

Автосурæт кæрдоимæ.

Биазырты Кромвел.

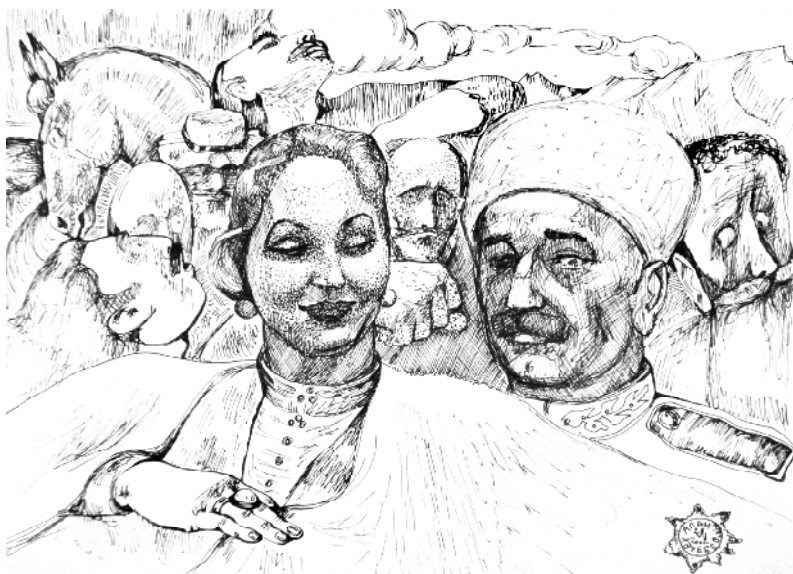
Гаглойты Славик.

Зелінє.*Таболты Серги.*

Томаты Димæ.

Чочиты Мæхæмæт.

Виндоус Экспр.*Арсимæм.*

АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД

АРГЪÆУТТАЕ

Ирон адæмы сфæлдыстад биноныг кæныны æмæ джиппы уадзыны куыстмæ йе ‘ргом тынг здахы Цæгат Ирыстоны гуманитарон æмæ социалон иртасæнты институт. Чиныгкæсджытæ фæстаг азты базонгæ сты «Нарты каджыты» цыппар томимæ, «Ирæтты адæмон сфæлдыстады хæзнатæ», зæгъгæ, уыцы серийæ цалдæр чиныгимæ. Рæхджы та рухс фендзæни новеллистон аргъæутты æмбырдгонд. Институты кусджытæ нын зæрдæхæларæй радтой уыцы аргъæутты иу хай æмæ сæ мыхуыр кæндзыстæм нæ журналы. Бузныг зæгъæм институты разамонджытæн. Сæрмагонд арфæ Хæмыцаты Тамарæйæн.

ÆНÆИВГÆ СОМ

Иу заманы иу бæсты цардис иу хъæздыг лæг. Йæ зæххы кæроныл цæст нæ æххæстис, уæдæ йæ фосы нымæцæн дæр бæрц ничи зыдта. Йæ хъæздыгдзинад айхъуыст æнæхъæн бæстыл, афтæмæй та уымæй зыддæр æмæ чъындыдæр адæймаг нæ уыди. Йæ алыфарс цы адæм цардис, уыдоны туг æхсныфæй нуæзта, фосы дзæбæх никæмæ уагъта, зæххы хорз кæмæ зыдта, уыдон йæхи кодта. Цыбыр дзырдæй, адæм дзынал фæрæзтой, фæлæ сын æндæр гæнæн нæ уыдис æмæ фæрæзтой. Бинонтæ та йын уыдис ус æмæ иунæг чызг, раст зæгъын хъæуы, йæ чызг уыди фыдрæсугъд. Бирæ курджытæ йæ уыдаид, фæлæ чи хаста йæ ныфс ахæм хъæздыг, зыд лæгмæ, æмæ уымæ гæстæг хæстæг ничи цыдис уыцы чызджы ракурынмæ.

Уыди ма уыцы бæстæйы хъæздыг адæм, фæлæ уыдон дæрд ластой сæхи. Лæг æмбæрста адæмы зæрдæйы уаг æмæ сæм тынгдæр мæсты кодта, иннæмæй та йæхицæй сæрыстыр уыди, дзæбæх мæм куы ничи уæнды, зæгъгæ. Цы кусджытæ йæм уыдис, уыдоныл дæр хуыздæр бон нæ уыд æмæ бар-æнæба-

ры фæрæзтой. Иу дзырдæй, гæды мысты мардæй куыд хъаза, афтæ хъазыдис адæмæй.

Фæстагмæ уыцы фыд-зæрдæ адæймаг æрхъуыды кодта лæджы цармæй архъан саразын. Искæмæ-иу куы фæмæсты, уæд-иу ын йæ рагъæй гæрзытæ рауагъта. Лæг-иу гуыбыр-гуыбыр куы фæцæйцыдис, уæд-иу уый та худæгæй мардис æмæ-иу æм сдзырдта:

— Цыма дæ сызгъæрин æрхауд, уый каст цы кæныс зæхмæ? Гъе ахæм лæджы фыдхор адæймаг уыдис.

Хъахъхъæдта йæ чызджы, æмæ-иу искацы рæсугъд, хæрзконд лæппумæ куы фæкаст, уæд-иу уыцы лæппуйæн йæ рагъæй гæрзытæ рауагъта æмæ-иу йæ чызгмæ бадзырдта, кæсыс, чызг, цы хæрзконд лæппу у, зæгъгæ. Чызг дæр-иу йæ цæсты-сыг калгæ бацыдис йæ уатмæ æмæ-иу уым кæуынаы йæхи бафсæста. Мад-иу æй бæргæ бамбæрста, йæ цуры-иу æрбадтис æмæ йын-иу мады зæрдæйы тæригъæдтæ кодта.

— Цы бачындæуа, дæ фыд бирæгъы цармы балæст æмæ адæмæй нæ, фæлæ Хуыцауæй дæр нал тæрсы.

Ус йæ лæгæн иухатт афтæ зæгъы:

— Дæхи бынтондæр бирæгъы хуызы æвдисын байдыдтай, нæ лæг. Иунæг чызг дын ис, æмæ йæм дæу тыххæй хæстæг ничи уæнды, æмæ дæ чызджы сæраппонд дæр ахъуыды кæн.

Лæг фыццаг йæ цæстытæ туджы разылдта, стæй иу къорд минуты фæстæ сдзырдта:

— Æмæ кæд дæ чызг нæ бæззы æмæ йæ ничи куры, уæд æз искауыл тыххæй ныххæцон, мæ чызджы мын ракур, зæгъгæ? Ссарæд йæхицæн мойаг æмæ фæндараст фæуæд, кæдæм æй фæнды, уырдаем.

Ус хъæддыхæй сдзурын нæ бауæндыди, зыдта йæ лæджы æгъдау. Иучысыл фæсабырдæр и лæг æмæ уæд адæмыл ахабар кодта: «Мæ чызджы моймæ дæттын æмæ, мæ дзырд чи сæххæст кæна, уымæн æй ратдзынæн».

Адæм уый куы фехъуыстой, уæд бирæ хорз хъаруджын лæппутæ бæргæ уыдис, фæлæ йæ ныфс ничи хаста. Уæд иу магуыр лæджы фырт суынаффæ кодта: «Цон-ма бавзарон, кæддæра цавæр дзырд агуры».

Лæппуйыл чи худгæ кодта, цæрын æй нал фæнды, чи та дзырдта, йæ рагъы царм æй нал хъæуы, зæгъгæ. Фæлæ сæм лæппу нæ байхъуыста æмæ бацыди лæджы хæдзары дуармæ

æмæ хъуыды кæны: «Ацы царды бæсты мын цыдæриддæр кæнæд». Хæдзары дуармæ цы кусæг лæууыд, уый йæ фæрсы:

— Цы дæ хъæуы, лæппу?

— Дæ хицауæн бамбарын кæн, дæ чызгмæ дын курæг æрбацыди, зæгъгæ.

Лæг æм бакасти цавæрдæр цæстæнгасæй æмæ йæм дзуры:

— Лæппу, дæ сæр дæ нал хъæуы, цы суынаффæ кодтай? Дæуæй хъæздыгдæр æмæ хъаруджындæртæй куы ничи хæссы йæ ныфс?

Лæппу йæм бакаст æмæ загъта:

— Ау, æмæ ма мын нырæй зындæр уыдзæни, кæд мын ракæна мæ сæр, æмæ ныр дæр дæуæн дæр æмæ мæнæн дæр, не ‘гасæн дæр нæ сæртæ лыггонд куы сты, нæ хотæй æмæ нын нæ чындытæй хынджылаггаг куы сарæзта нæ цæстыты цур. Марадз æмæ йын зæгъ!

Дуаргæс бацыдис. Уыцы ныхæстæ куыд кодта, афтæ сæм чызг дæр хъуыста æмæ иуæй цин кодта, иннæмæй та йæ зæрдæ рысти, лæппуйæн исты кæндзæни, зæгъгæ. Рацыди дуаргæс æмæ йæм дзуры:

— Рацу, лæппу, уæдæ мидæмæ.

Бараст и лæппу æмæ фыдлæджы раз æрлæууыд æмæ йæм æнхæлмæ кæсы: хъуамæ хистæр сдзура раздæр. Лæг æм бакасти, ракæс-бакæс æм кæны, цыма йæ баргæ кодта йæ къæхтæй йæ сæрмæ:

— Æгас цæуай, ныфсджын лæппу! Чи дæ? Цы агурыс мæнæй?

Лæппу сабыргай загъта:

— Æз фехъуыстон, дæ чызджы моймæ дæттыс, æмæ кæд дæ фæндондзинад уа, уæд табуафси.

Лæг йæ цæстытæ уæлтгыфæлттыл фелхынцъ кодта æмæ загъта:

— Æмæ мæ дзырд сæххæст кæнынмæ дæ ныфс хæссыс?

— Æз æрбацыдтæн, æвæццæгæн æмæ хæссын.

— Хорз уæдæ. Нæ дзырд афтæ. Мæнæ дын иу сом æхца. Райсом базармæ ацу æмæ балхæн сомы аргъ хæринаг æртæ адæймагæн æмæ-иу сомы æрдæг фæстæмæ æрбахæсс. Кæд афтæ бакæнай иу мæйы дæргъы, уæд мæ чызг дæу, кæд æмæ мæ дзырд нæ сæххæст кæнай мæймæ, уæд дын дæ сæр куыд ралыг кæнон мæ хъамайæ, афтæ.

Лæппу ахъуыды кодта æмæ йæм дзуры:

— Ау, иу сомы аргъ дын хæринаг балхæнон, стæй ма дын дæ сомæй сомы ‘рдæг фæстæмæ æрхæссон, уый та куыд?

— Уый та дæ бар дæхи, куыд дæ фæнды, афтæ.

Лæппу ахъуыды кодта æмæ иуфарсмæ акасти, чызг фæрссаджы хуынчътæй кæсы æмæ йæм йæ сæр батылдта, сразы у, зæгъгæ. Чызг рагæй хъуыста йæ фыды ныхас æмæ бацин кодта, æндæр дзырд ын кæй нæ дæтты, ууыл.

— Хорз, — загъта лæппу, — разы дæн.

Лæг та йæм бадзырдта:

— Ёрмæст дæм алы бон дæр джигул кæндзынæн, иу сом йеддæмæ дæм куыnnæ уа, афтæ.

— Разы, разы, — сдзырдта лæппу.

Хицæн уаты йæ бакодта æмæ йæм цæуын дæр нæ уагъта, æрмæст ын уырдаем хæринаг хæссын кодта.

Чызг уыцы хабар куы бамбæрста, уæд йæ уæлæ лæппуйы дзаумæттæ акодта æмæ базары балæууыдис. Иу дуканийы фæмидæг ис æмæ фæрсы:

— Ам дуканийы хицау чи у?

— Æз дæн, — загъта иу лæг.

— Мæн фæнды уæдæ демæ баныхас кæнын. Æз дæуæй алы бон дæр æлхæндзынæн хæринаг иу сомы аргъ, дæтдзынæн дын сом, æмæ-иу мын фæстæмæ сомы ‘рдæг дæтт.

— Уый та куыд? Ды мæнæй æлхæндзынæ сомы аргъ хæринаг, æмæ ма дын фæстæмæ сомы æрдæг. Алы бон дæр сомы æрдæджы аргъ та лæвар?

— Нæ-æ, афтæ нæ, мæнæ уал дын æз ныртæккæ дæттын дæс туманы æнæ уыцы сом, æрмæст макæмæн ской кæн нæ ныхас. Чи зоны, райсом дæ куы нæуал базонон, уæд-иу дуармæ лæуу æмæ мæм-иу фæдзур, рацу, лæппу, æз дын сомы аргъ ауæй кæнон æмæ ма дын сомы æрдæг фæстæмæ раттон, бамбæрстай?

Дуканийы хицау ахъуыды кодта æмæ йæ цæстытæ цæхæр акалдтой: алы бон дæр сомы æрдæг, уый дын фынддæс сомы, стæй ма дæс туманы, хорз пайда у мæнæн.

— Хорз, лæппу, рацу-иу.

Чызг та йæм дзуры:

— Чи зоны, ма мæ базонай, фæлæ мæ карзинкæйыл баст уыдзæн урс хæцъил, æмæ-иу мæ уымæй базон.

— Хорз, хорз.

Чызг раздæхт йæ хæдзармæ, йæ дзаумæттæ акалдта, йæ уæлæ йæхи дзаумæттæ скодта, йæ мадмæ бацыдис æмæ æрбадт йæ цуры:

— Гыцци, ныр баба баххуырста хæринагхæссæг, фæлæ нæ карзинкæ, куыд æмбæлы, афтæ куына у, уæд бабайæн худинаг нæ уыдзæн?

— Æмæ цы кæны нæ карзинкæ уæд?

— Чъизи у, æндæр цы кæны. Рахæсс-ма йæ æмæ йæ фен.

Мад фестадис æмæ карзинкæ рахаста.

— Цы кæны нæ карзинкæ, цæмæй чъизи у?

— Гыцци, æмæ сыгъдæгхуыз куы уайд, уæд хуыздæр уайд, чи йæ фена, уый уадз æмæ зона, уый бабайы хæринагхæссæг у, зæгъгæ.

— Омæ дæ куыд фæнды, афтæ йæ срæсугъд кæн.

Чызг фестади, бауади йæ уатмæ æмæ рахаста урс кæрдæйнаг æмæ йын йæ æрдæгæй карзинкæйы хуылф бахуыдта, йæ иннæ æрдæг та йын зæбулæй ныууагъта.

— Гъеныр хуыздæр нæу, гыцци?

Мады зæрдæмæ дæр бацыд æмæ чызджы уынаффæйыл сразы.

Æхсæвы ныххуыссыдысты, фæлæ лæппуйы хуыссæг кæм ахсы, æмæ йæхицæн загъта: «Мæнæ мæм æртæ сомы ис æмæ сæ искуыд бамбæхсдзынæн, æмæ уал уыдонæй архайдзынæн, фæлæ мын уыдон куы фæуой, уæд та?»

Бафынæй æрæджиау. Райсомæй раджы хицау хъæр кæны:

— Кæм и нæ хæринагхæссæг?

Лæппу йæ дзаумæттæ акодта, æртæ сомы йæ къахы быныл аныхæста æмæ рацыдис æддæмæ. Лæг æм баджигул кодта, ницы йæм ссардта æмæ йæм радта иу сом.

— Цу, æмæ дын куыд загътон, афтæ бакæн, æрмæст тагъд у.

Лæппу фæраст ис, уæд æм лæг дзуры:

— Уый та цы æрзæбул кодтай дæ карзинкæйæ?

Йæ ус йæ разы фæцис æмæ загъта:

Уадз æмæ адæм зоной, дæ хæринагхæссæг у, уый, хъуамæ сыгъдæг карзинкæйы хæсса хæринаг.

— Цу, уæдæ.

Лæппу фæраст и, фæлæ чызг йæхинымæр тыхсы, куы нæ базона дуканийы хицау лæппуйы, уæд мæ зæрдæ фæйнардæм атондзæн, зæгъгæ.

Лæппу базары фæмидæг, æмæ йæ размæ иу лæг фæцис æмæ йæм дзуры:

— Рацу, лæппу, æз дын сомы аргъ хæринаг ауæй кæнон æмæ дын сомы ‘рдæг фæстæмæ раттон.

Лæппу йæм бакаст æмæ йæ фæдыл фæраст ис æмæ ахъуыды кодта: «Æвæццæгæн, мæ Хуыцауы хай у, уыййеддæмæ, цæмæй зоны, мæн афтæ æлхæнын хъæуы, уый?»

Лæг ын радта сомы аргъ алы хæринаг, радта йын гæххæтт, чи сæ цасы аргъ у, уый æмæ ма йын сомы æрдæг радта фæстæмæ æмæ йын загъта:

— Ныр зоныс, кæдæм дæ цæуын хъæуы, уый æмæ-иу дæхæдæг комкоммæ æрбацу, райсом дæ размæ нал рацæудзынæн.

Хорз, зæгъгæ, загъта лæппу æмæ хъæлдзæгæй ссыдис йæ хицаумæ. Йæ хицауæн сомы ‘рдæг радта, стæй кусæгмæ та карзинкæ. Лæг ахæм хабармæ æнхъæлмæ нæ кастис æмæ ахъуыды кодта: «Æвæццæгæн æм хорз нæ баджигул кодтон. Райсом æй раджы бæгънæгæй куыд баййафон, æмæ йын йæ дзаумæттæ хуыздæр куыд басгарон, афтæ бакæнын хъæуы».

Дыккаг бон æй йæ хуыссæнæй йæхæдæг сыстын кодта, йæ дзаумæттæ йын бæлвырд басгæрста æмæ йæ арвыста базармæ иу сомимæ. Лæппу та комкоммæ бацыди дуканимæ, райста сомы аргъ, æмæ та йын сомы ‘рдæг радта фæстæмæ. Ёрхаста та хæринаг дæр æмæ сомы ‘рдæг дæр. Лæг тынгдæр мæсты кæнын байдыдта, фæлæ йæ дзырд фидаргонд уыдис, æмæ цы кодтаид, уый нал зыдта.

Ёртыккаг бон дæр та афтæ.

Уæд иу бон куы уыдис, уæд лæг карзинкæйæн йæ кæрдæйнаг атыдта, кæд кæрдæйнаджы мидæг исты хин ис, зæгъгæ, фæлæ уый дæр ницы бауырæдта. Чызджы цинæн нал уыди кæрон, æрмæст æнхъæлмæ касти мæйы кæрон æрцæуынмæ. Йæ фыд та мæстæй мардис æмæ алы хъуыдыйы бацыди, куыд æгъдауæй фæхицæн уа ацы мæгуыр лæппуйæ.

Иу бон ын йæ фæстæ арвыста иу кусæджы.

— Цу æмæ базон, бæлвырд афтæ æлхæны, æви нæ?

Кусæг ацыди йæ фæстæ æмæ æдзынæг кæсы. Фæстæмæ сыздæхти кусæг æмæ йын загъта:

— Стыр диссаг у: бацыди дуканимæ, раст иу сомы аргъ райста, сом ын радта, æмæ йын уый сомы ‘рдæг фæстæмæ радта.

Лæг тынгдæр тыхсын байдыдта, цы хуызы дзы фæцух кæнон мæ чызджы, зæгъгæ. Уæд сфæнд кодта чызджы сардауын:

— Магуыр ләппу у, әнәсәрән, цәмәй цәрдына? — дзуры чызгән.

Йә чызг әм бакаст әмә йын афтә зәгъы:

— Баба, ахәм хъару кәмә ис, әмә сомы аргъ әлхәнгә чи кәны, сомы ‘рдәг та ма фәстәмә чи хәссы, уый әвзәр әмә дәуән әнә пайда ләппу нә уыздәни. Кәд магуыр у, зәгъыс, уәд дә фосы нымәц куы нә зоныс, уәд ма уый мулкәй та цы кәныс? Кәд дә дзырдән хицау нә дә, уый нә зонын, фәлә йәм әз кәсын, әмә мән әндәр хъәздыгдәр нә хъәуы, әз дын әрәджиау бамбәрстон дә хабар, цәмән әй баххуырстай, уый. Мәнән әй гыцци дзырдта.

Ләг йә сәр әруагъта, мәсты кәны, хъуыдыты аныгъуылдис әмә сфәнд кодта йә амарын. Чызг бамбәрста йә фыды зәрдәйы уаг әмә уәд ләппуйән загъта:

— Ләппу, кәд мә хъысмәт дәуән саккаг кодта, уәд ныр лидзәм ардыгәй, кәннәуәд мә фыд фыдми кәнынмә хъавы дәуән.

Ләппу нә фәтарсти, фәлә йәм дзуры:

— Әмә кәдәм фәлидзәм, иууылдәр йә зәхх куы у, уәд?

— Ссардыстәм бынат, әрмәст лидзәм ахсәв. Уәлә уал фыййәуттәм цом әмә уал уым цәрдыстәм. Мә фыд уәддәр нә зоны йә фыййәутты. Әз дәм ахсәв дуар дыууә хатты куы бахойон, уәд-иу дуары әдде фәу, стәй фендзыстәм, чи тыхджындәр уыздәнис.

Әмбисәхсәв чызг ләппуйы дзаумәттә скодта әмә ләппуйы дуар дыууә хатты бахоста. Ләппу дәр йә дзаумәттә акодта тагъд, әмә дуары әдде фесты. Куы бамбәрстой, сәхи йеддәмә сә ничи уыны, уый, уәд кәрәдзийы хъәбысы аныгъуылдысты. Бацыдысты фыййәуттәм дыууә ләппуйы хуызән әмә иу къорд рәстәджы фосимә цыдысты.

Иу бон ләг йә фыййәуттыл әрцыдис йә чызджы алыгъды фәстә әмә сыл йә цәст ахаста, стәй сә афарста йә чызджы тыххәй. Уыдон загътой, ницы федтам, зәгъгә. Ләг йә чызджы бәргә федта, фәлә йә нә базыдта, афтә ләппухуыз йәхи скодта.

Бонтә цыдысты, ләппу әмә чызг дәр сә иумәйаг цард кодтой, ничи сә әмбәрста, афтәмәй.

Бирә бонты әмбәхстәй фәцыди чызг. Уалынмә йә мад амарди йә ләджы мәстәй, чызг әй зонгә дәр нә бакодта, афтәмәй.

Фыййæуттæ сусу-бусу кæнын райдыдтой, æмæ хъуыддаг лæджы хъустыл æрцыдис. Лæг бынтон сæрра æмæ йæ бæхыл саргъ авæрдта æмæ фыййæуттæм фæраст и. Лæппу йæ дардæй базыдта æмæ, йæ усмæ хæстæг, фосы раз лæууыди. Лæг рахызт йæ бæхæй æмæ фыййæутты бынаты фæмидæг ис æмæ йæ хъæр райхъуыст.

Лæппу дзæгъæлы нæ фæтарсти, базгъордта æмæ æцæг ауыдта, лæг чызджы йæ быны куыд акодта æмæ йын хъамайæ йæ къубал ахауын кæна, зæгъгæ, афтæ йын лæппу йæ къоболæ лæдзæгæй йæ сæр ныххафт ласта, æмæ лæг иуварс афæлдæхти, сыбыртт дæр нал скодта.

Чызг фестад æмæ лæппуы йæ хъæбысы ныккодта, йæ фыдмæ кæстæ дæр не ‘ркодта. Лæджы мард уыцы ран баныгæдтой, хъæумæ дæр æй нал æрластой. Лæппу æмæ чызг æрцыдысты хъæумæ æмæ адæмы æрæмбырд кодтой æмæ сын загътой:

— Хорз адæм, залиаг калм амарди. Зæххытæ æмæ фосæй цы æмбæлы, уыдон сыхах. Абонæй фæстæмæ уе рæгътæ æнæ гæрзытæ уагъдæй базадысты, æмæ уæхуыдтæг уæ царды кой кæнут ныр.

Адæмы цинæн кæрон нал уыди. Лæппу æмæ чызгæн стыр арфæтæ фæкодтой, æмæ сын лæппу райгуырди. Стыр куывдтæ фæкодтой адæм. Сæ минас æмбисондæн фæци.

УСГУР

Иу мæгуыр лæджы фырт быдырмæ йæ хуыммæ рацæйцыди, фæндагыл ссардта чиныг æмæ дзы афтæ фыст: «Лæг зæрдиагæй цы хъуыддаг кæна, уый баххæст кæндзæн». Лæппу цалдæр касты бакодта уыцы ныхæстæ æмæ загъта: «Уæдæ æз зæрдиагæй курын паддзахы чызджы».

Йæ куыстæй изæры æрбацыд æмæ йæ фыдæн загъта:

— Дада! Райсом бацу паддзахмæ æмæ йын зæгъ, мæ фырт дын дæ чызджы куры, æмæ мын исты дзуапп ратт.

Зæронд лæг ныджджих и, стæй дзуры йæ фыртмæ:

— Лæппу, æрра дæ, æви дæ сайгæ фæчынд?

— Ницы дæн æрра, сайгæ дæр мæ нæ фæчынд, бацу паддзахмæ æмæ йын зæгъ, мæ фырт дын зæрдиагæй дæ чызджы куры, зæгъгæ.

Райсом зæронд лæг бацыди паддзахмæ æмæ йын загъта:

— Мæ фырт мæ рарвыста дæумæ, дæ чызджы дын куры, æмæ мын исты зæгъ.

Паддзах бахудти, стæй загъта:

— Ацу дæ хæдзармæ æмæ мæм ахæм хъуыддаджы тыххæй мауал æрбацу.

Зæронд лæг рацыди, загъта йæ фыртæн:

— Ныууадз, лæппу, ницы рацæудзæн дæ хъуыддагæй.

Лæппу та дыккаг бон йæ фыды ноджыдæр арвыста паддзахмæ. Паддзах æй ратардта, кæртмæ дæр æй нæ бауагъта. Æртыккаг хатт та лæппу арвыста йæ фыды паддзахмæ. Паддзах загъта йæ кусæгæн:

— Марадз, куйты йыл сардаут!

Уæд æм йæ чызг дзуры:

— Куйтæ йæ аргæвдзысты, фæлтау ын зæгъ бирæ ирæд, æмæ банцайдзæн.

Паддзах байхъуыста йæ чызджы ныхасмæ æмæ загъта зæронд лæгæн:

— Ацу æмæ дæ фыртæн зæгъ, фараствуайы уаргъы æрбахæссæд алы зынаргъ дур æмæ сызгъæринтæ. Кæд æрбатæра мæнæ мæ кæртмæ фараствуайы уæргътимæ, уæд ын мæ чызджы ратдзынæн.

Зæронд лæг рацыд æмæ загъта йæ фыртæн:

— Паддзах агуры ирæд, фараствуайы кæй бахæссой зынаргъ дурæй æмæ сызгъæринæй, уый.

— Хорз, — загъта лæппу.

Йæ къухты дæс æнгуылдзтыл дæс къæртайы айста, денджызмæ бацыд æмæ зæрдиагæй ралæууыди денджызы дон æвдæлон кæныныл. Уæд æрбацыд иу цъынайыйас барæг æмæ фæрсы лæппуйы, цы ми кæныс, лæппу, зæгъгæ.

Уый загъта:

— Мæнæ денджыз æвдæлон кæнын.

Барæг æм дзуры:

— Æз ныртæккæ бацæудзынæн денджызы, ахус æй кæндзынæн, æмæ уæд — дæ хъару æмæ дæхæдæг.

Барæг бацыди денджызы, æмæ дон цыдæр фæци, алы зынаргъ дурæй бынæй йæ тæккæ дзаг æмæ алы æрттывд кæнынц. Лæппу фæлæбурдта æмæ денджызы былыл стыр кæритæ акодта. Æрбацыд æмæ йæ фыды арвыста хъахъхъæнынмæ. Йæхæдæг

ацыд æмæ дыууадæс теуайы балхæдта, стæй, уыдоны цы хъуыди голлагæй æмæ бæндæнæй, уый дæр. Æрбатардта теуаты æмæ сыл сæвæрдта уæргътæ, уыдон уал йæ хæдзары равдæлон кодта, дыккаг хатт та бавæрдта теуатыл ноджыдæр фылдæр æмæ сæ батардта паддзахы кæртмæ.

Паддзах куы федта дыууадæс теуайы уæргътимæ, уæд загъта йæ кусджытæн:

— Фенут-ма, уыцы уæргъты цы ис!

Уыдон бастæрстой æмæ загътой паддзахæн:

— Нæ хорз паддзах, дæумæ æнæхъæн паддзахады уыйбæрц мулк нæй, ацы теуатыл цас ис.

Паддзах райсын кодта теуаты уæргътæ æмæ загъта йæ чызгæн:

— Дзырд загътон дæ уынаффæйæ æмæ йын ныр фæсайæн нал ис, æз загътон фæраст теуайы уаргъы, уый æрбатардта дыууадæс теуайы, æмæ чындзæхсæвмæ цæттæ кæнын хъæуы.

Чындзæхсæв ахицæн, фæлæ паддзахы чызг йæ цардæй разы нæу. Лæппуйæн йæ фыд раздæр бамбарын кодта афтæ: «Цалынмæ дын дæ ус йæ хæлаф дæ нывæрзæн бакæна, уалынмæ дæхи лæгæй ма равдис».

Чызг фехъусын кодта йæ фыдæн, мæ цардæй мæ зæрдæ рухс нæу, уымæн æмæ мæ моймæ лæджы митæй ницы ис. Паддзах æрбарвыста фæстæмæ йæ чызгмæ: «Тагъд сæмбæл, ис дæ курæг, нæ сыхаг паддзахы фырт, принц».

Чызг загъта йæ лæгæн:

— Мæ мад рынчын у, æмæ йæ бабæрæг кæнæм.

Лæппу загъта:

— Райсом раджы ацæудзыстæм.

Хорз, райсом дыууæ бæхы сифтыгъта лæппу, æмæ ацыдысты. Сæ фæндаг уыди хъæдыл, иу ран хъæдбын лæппу ауыдта лæгтæ. Уæд йæ бæхтæ баурæдта æмæ загъта:

— Иучысыл уал бæхтæ баулæфой, æз ныртæккæ фездæхдзынæн.

Топп райста æмæ размæ ацыди. Чызг рахызти æмæ йæм кæсы, цымæ, цы ми кæны, зæгъгæ. Уалынмæ топпы гæрæхтæ цæуы. Чызг федта, йæ лæг сæ размæбадджыты куыд ныццагъта, уый. Лæппу æрбацыди, чызг æй фæрсы, уыдон цы топпы гæрæхтæ уыдысты, зæгъгæ.

— Ницы, уæлæ бæласыл цæргæс бадт, æмæ уый æхстон тошæй.

Бахæццæ сты паддзахы хæдзармæ, æмæ лæппу чызджы нал федта, фæхицæн сæ кодтой кæрæдзийæ. Чызг æмæ принц иумæ ныхас кæнынц. Лæппуйæ паддзах загъта:

— Арвитут æй, дæлæ калм цы агъуысты ис, уырдаем, æмæ йæ аныхъуыра.

Лæппуйæн бацамыдтой, дæлæ уыцы агъуыстмæ цæугæ, зæгъгæ. Бацыд агъуыстмæ. Уæд иу къуымæй рабырыди дынджыр залиаг калм æмæ лæппумæ йæ дзых фæхæлиу кодта. Лæппу кард фелвæста, æмæ хæст самадтой. Лæппу уыцы стыр залиаг калмы кардæй нылыгтæ кодта, агъуыст тугæй байдзаг и. Лæппу тынг бафæллад, агъуысты уыди æфсæйнаг сынтæг æнæ гобанæй, лæппу æркъул кодта æмæ бафынæй.

Лæппу калмимæ куы хæцыди, уыцы рæстæг принц æмæ паддзахы чызг уарзон ныхæстæ кодтой кæрæдзийæн. Уæд кæцæйдæр иу мыст рауади. Принц фестад æмæ уаты къуымты мысты расур-басур кæны, цалынмæ йæ æрцахста, уалынмæ йæ нæ ныуагъта. Стæй йæ ныцъцъист кодта æмæ йæ амардта. Йæхæдæг чызгмæ дзуры:

— Кæсыс, куыд æй амардтон, — стауы йæхи, — æз афтæ кæнын, дзæбæх æй куы ныцъцъист кодтон!

Чызг æм фæхъуыста æмæ йæхинымæр загъта, мæ лæг фондз абырæг лæджы амардта, æмæ дзы иу ныхас нæ фехъуыстон, ай мыст амардта, æмæ йæхицæй хъæбатырдæр нал и зæххыл. Цон æмæ, мæ лæджы цы калм бахордта, уый мæн дæр бахæрæд.

Чызг ныццыд æмæ дуар бакодта. Кæсы æмæ агъуыст тугæй йедзаг, калм — цалдæр лыджы, лæппу йæ сæр афтид æфсæйнагыл сæвæрдта æмæ бафынæй. Чызг рудзынгыл бахызт æмæ хъуыды кæны, ныр ын йæ нывæрзæн цы бакæнон, мæ кæлмæрзæн сисин, æмæ мæ сæр гом уызæн, мæ къаба раласин, æмæ бынтондæр хорз нæу. Цæй æмæ мæ хæлаф раласон. Чызг йæ хæлаф раласта æмæ йæ лæппуйы сæры бын бакодта. Уæдæй фæстæмæ чызг базыдта, йæ мой æцæг лæг кæй у, уый.

Паддзах куы фехъуыста калмы марды хабар, уæд лæппумæ арвыста, йæхимæ йæ æрбакодта æмæ йын загъта:

— Стыр хорз куыст бакодтай, æмæ дæ æз бузныг дæн, ныронг æз нæ уыдтæн паддзах, фæлæ уыцы калм уыди паддзах. Ныр абонæй фæстæмæ дæумæ дæттын ахæм царды æгъдау.

ПАДДЗАХЫ ХУЫГÆС

Иунæг мадæн иунæг лæппу уыдис æмæ куыста паддзахы хуыгæсæй. Паддзахæн та иунæг чызг уыд — ахæм рæсугъд, æмæ йæ дзыккутæ дыууæ быдæй рæтæнæгъдтау зындысты, йе ‘рфгуытæ — сынты базыртау сау, цæсгом — мæйæнгæс, йæ дæллагхъуыртæ — хурæнгæс, йæ риутæ — хъыбылты хуызæн, йæ астæу — æхсæры уисау тасаг, йæ дзыхы ныхас — мырмырагау, йæ иу баузæлд дæр — мыдау адджын.

Паддзах зыдта, йæ чызг ахæм рæсугъд кæй у, хицæн уаты йæ бакодта, æмæ йæм уырдаæм лæггадгæнæг цыди. Чызг адæмæй никæй уыдта, никæй хъæр хъуыста.

Иу бон хуыгæс йæ хуыты æртардта, паддзахы чызг рудзынгæй кæсы, æмæ йæ рудзынгæй хуыгæс ауыдта. Чызг дæр æм фæкомкоммæ. Фыруарзондзинадæй хуыгæс фæуадзыг ис æмæ зæххыл æрхаудта. Чызг æм æрцыди, сыстын æй кодта, стæй кæрæдзи бауарзтой. Ацыди чызг йæ бынатмæ, хуыгæс та — йæ хуыты фæдыл.

Паддзах сфæнд кодта йæ чызджы искæцы паддзахы фыртæн раттын. Иу бон балцы фæцыдис, æмæ йыл базаргæнæг амбæлдис. Йæхи паддзахæн схæлар кодта, æмæ йæ паддзах дæр бауарзта. Паддзах зæгъы базаргæнæгæн:

— Мæнæн ис чындздзон чызг, фен æй, кæд дæ зæрдæмæ фæцæуа, уæд дæ мæ сияхс бакæндзынæн.

Базаргæнæг сразы æмæ паддзахимæ рацыди. Паддзах базаргæнæджы хорз суазæг кодта, стæй йæ чызгмæ фæсидтис æмæ йын загъта:

— О мæ чызг! Æз базæронд дæн. Мæн фæнды мæ удæгасæй ма чындзæхсæв куы скæнин, цæмæй дæм мæ зæрдæ ма æхсайа.

— Ахъуыды уал кæнон.

— Цы ма хъуыды кæныс, мæнæ дын æрбакодтон мойаг, йæ базар кæнынай йæхи сфæлыста, арæхсы алцæмæ, ничи йæ фæсайдзæн, базарæй алкæуылдæр фæтых вæййы, æмæ мæ фæнды, куы сразы уаис.

— Мæ фыд, къуыри æмгъуыд мын ратт мæ фæндон зæгъынæн.

Паддзах сразы и. Базаргæнæг ацыди, чызг хъуыды байдыдта æмæ дыккаг бон йæхи ирхæфсыны æфсон хуыгæсмæ фæцыди. Ракодта хуыгæсæн паддзахы фæндон. Хуыгæс зæгъы чызгæн:

— Тæрсгæ ма кæн, фæлæ дæм базаргæнæг куы æрцæуа, уæд ын зæгъ, нæ дæ фæнды уымæн, уый.

Рацыди кѳуыри. Базаргәнәг паддзахмә угсур әрцыди. Паддзах фәсидтис йә чызгмә әмә йә фәрсы:

— Цы ахѳуыды кодтай, мә чызг?

— Ницы, мә фыд, нә мә фәнды базаргәнәгәй смой кәнын.

— Уәдә кәмәй?

— Әз бауарзтон дә хуыгәсы.

— Уый та куыд, әз — паддзах, әмә мә чызджы хуыгәсән куыд радтон?

— Кәнә дә хуыгәс, кәнә әппындәр мой никәмәй скәндзынән.

Паддзах смәсты әмә йә чызгыл дуәрттә сәхгәнын кодта, стәй базаргәнәджимә бафидыдтой, чындзәхсәвы бон дәрснысан кодтой.

Чызг йә ләггадгәнәгән зәгъы:

— Изәры хуыгәс куыддәр әрцәуа, афтә йын зәгъ мәнәй: абон мә куы нә акәна, уәд йә кѳухы нал бафтдзынән.

Ләггадгәнәг хуыгәсән хѳуыддаг бамбарын кодта.

Уыдис әмбисәхсәв, афтә хуыгәс паддзахы чызгмә бацыд әмә йә ракодта. Паддзах райсом йә чызджы нал ссардта. Хуыгәс йә мад әмә чызджы фәкодта иу ләгәтмә әмә уым әрцардысты. Бирә мадәлтә нә фәуарзынц сә чындзыты, бирә чындзытә та се ‘фсинты, фәлә ләппуйы мад әмә паддзахы чызгән се ‘хсән ахәмәй ницы уыди. Цардысты, Хуыцауы фәрцы, кәрәдзи цәрәйә.

Фехѳуыста базаргәнәг хабар. Тынг смәсты, фәлә нә зыдта, хуыгәс кәм цардис, уый.

Иу бон хуыгәс йә усән зәгъы:

— Мах афтәмәй цард не ссардзыстәм, фәлә әз цәуын куыстагур әмә исты әфтиаг әркәнон.

Сразы ис. Хуыгәс ацыд иу стыр хәәумә. Амбәлд ыл әлдар әмә йә фәрсы:

— Кәдәм цәуыс, хуыгәс?

— Куыстагур цәуын.

— Мәнмә бакус уәйгәнәгәй.

Хуыгәс сразы ис. Әлдар әй акодта, әмә хуыгәс райдыдта кусын. Базаргәнәг иу бон рацәуы әндәр хәәумә, ауыдта хуыгәсы. Йә дарәс, йә хуыз аивта әмә фәрсы хуыгәсы:

— Рагәй кусыс әлдармә?

— Иу мәй әрмәст.

- Пайда дæм исты хауы?
- Мæ бинонты фаг сты.
- Цас стут бинонтæ?
- Мæ мад, мæхæдæг æмæ мæ бинойнаг.
- Демæ сты уыдон дæр?
- Нæ, паддзахы бæстыл сты.

Базаргæнæг рацыд æмæ къулбадæг усы бафарста. Къулбадæг ус зæгъы:

- Уый цæры лæгæты.

Базаргæнæг араст и лæгæт агурæг æмæ йæ ссардта. Йæхиуыл ахæм мæгуыр дарæс скодта, æмæ йæ паддзахы чызг нал базыдта. Бадзырдта сæм:

- Уазæг нæ уадзут хæдзармæ?
- Хъæрмæ чындз рауад æмæ зæгъы:
- Мидæмæ рацу.

Бакодта базаргæнæджы, хорз фысым ын фесты. Стæй схуыссыдысты. Базаргæнæг æхсæвы сыстад æмæ чындзы уатмæ бацыди. Йæ хъæбысы йæ сцæйиста. Чындз дурын фелвæста æмæ базаргæнæджы сæр ныццафта. Базаргæнæг фестад æмæ йæ туг калгæ лæппуйы мадмæ бацыди, зæгъы йын:

— Уыныс, æз дæ лæппуйæ æрвыст дæн дæумæ, дæ чындз та мын мæ сæр афаста.

- Уый та куыд, мæ бындур разила?

— Дæ лæппу мын загъта: паддзахы чызджы дæхицæй фæсур, сæфтмæ нæ æркæндзæн. Паддзахы чызг афтидармæй æрцыди, мæнæн та фыргуыстæй мæ уд мæ хъуырма у. Йæ фыды, дам, чи ныуагъта, уый махæн хур нæ фенын кæндзæни.

— Цытæ дзурыс, уазæг?! Мæ чындзаг кæйфæнды чызг уæд, мæнæн дæр хорз æмæ лæппуйæн дæр.

- Уæдæ мын мæ сæр хуыссæнмæ цæмæн ныццафта?

Уыцы ныхæстæ фехъуыста паддзахы чызг. Бахæццæ ис æртæ фæндаджы æхсæнмæ. Дардæй йæм æрбазынди мæсыджы калд. Уырæм бацыдис æмæ федта: йæ разы суадон. Банызта дзы, стæй æрфынай ис иу къæйыл. Къæй бынмæ абырыдис æмæ чызджы дæр йемæ нылласта. Уым цардысты æртæ зæды. Æртæ зæдæн иунæг хо уыдис. Иу чызг лæппуимæ марды чырыны хуыссыди. Паддзахы чызг фæрсы æртæ зæды:

- Чи амардта ацы чызг æмæ лæппуйы?
- Æртæ зæды зæгъынц:

— Чызг нæ хо у. Бауарзта, мæнæ йæ фарсмæ цы лæппу хуыссы, уый. Райдыдтой цæрын иумæ. Махæн дæр æхсызгон уыдис, афтæ адджынай кæй цардысты, уый. Сæ цардмæ сын чидæр бахæлæг кодта. Æвзаг бахаста нæ сияхсмæ. Сиахсы бауырныдтой мæнг ныхæстæ æмæ сæ нæ хойæн дзырдта. Нæ хо худинаг йæ сæрмæ никуы хаста: дзырдта, уыцы ныхæстæ мæнг сты, уый, фæлæ сиахсы нæ уырныдтой. Уæд нæ хо йæхи амардта. Нæ сиахсы куы бауырныдта, нæ хо раст у, уæд уый дæр йæхи амардта. Чи зоны, нæ амардтаид, фæлæ уарзондзинад тыхджын у, дур фæнык фес-тын кæндзæн, денджызтæ та сур скæндзæн, бауромæн ын нæй.

Уыцы ныхæстæ чызджы зæрдæмæ арф бахызтысты, æмæ сæ фæрсы:

— Ницы хуызы райгас уаиккой?

— Райгас уаиккой, æрмæст нæ хойау растзæрдæ æмæ рыстзæрдæ адæймаджы судзгæ цæссыгтæ куы ‘рхауиккой сæ дыууæйы цæсгомыл, уæд, фæлæ кæм ис ахæм адæймаг?

Паддзахи чызг йæ цæссыгтæ æркалдта дыууæйы цæсгомыл дæр, æмæ зæдты хо йæ лæджимæ райхæл сты. Фæцин кодтой се ‘ппæт дæр, паддзахи чызгæй сæхицæн хо загътой. Уыдонимæ цæргæйæ баззади паддзахи чызг.

Хуыгæсы мад зæгъы базаргæнæгæн:

— Кæд мæ чындз ахæм у, уæд æй мæхæдæг бафæрсон.

Мад бацыдис йæ чындзы уынæг, фæлæ йæ уым нал баййæфта. Ныккуыдта, стæй зæгъы базаргæнæгæн:

— Фæцу, мæ хъæбулы мæм æрæрвит, мæ чындз ам нал и, цыдæр фæци.

Базаргæнæг ацыдис æлдары хъæумæ. Бафарста къулбадæг усы, кæдæм фæцыдаид паддзахи чызг. Къулбадæг ус зæгъы:

— Паддзахи чызг цæры, æртæ фæндаджы цур цы мæсыг ис, уый мидæг æртæ зæдимæ.

Базаргæнæг бацыди хуыгæсмæ æмæ йын зæгъы:

— Дæ мад уæззау рынчын у, кæнæ ма фервæздзæн, кæнæ нæ. Уый фæстæ базаргæнæг араст ис æртæ зæдмæ.

Хуыгæс æлдармæ бацыдис æмæ йын зæгъы:

— О ме ‘лдар! Мæ мад уæззау рынчын у æмæ ма йæ фенон, ауадз мæ цыбыр æмгъуыдмæ.

Æлдар сразы. Хуыгæс æрцыдис йæ мадмæ. Æрæййæфта йæ кæугæйæ, стæй йæ фæрсы:

— Цы кæныс, мæ мад?

— Цы ма кæнон, чындз мын уыдис, æмæ йæ фæсурын кодтай. Лæг мæм æрæрвыстай.

— Чи уыд уыцы лæг?

— Базаргæнæджы хуызæн мæм фæкасти.

Бамбæрста хуыгæс, базаргæнæг уыдис, уый æмæ зæгъы йæ мадæн:

— Мауал ку, æз æй æркæндзынæн, уый дæу чидæр сайгæ акодта.

Хуыгæс ацыди паддзахы чызгмæ агурæг. Баййæфта фæндагыл базаргæнæджы. Салам сæ кæрæдзийæн загътой. Хуыгæс уыди фистæг, базаргæнæг та бæхыл. Хуыгæс сдойны ис æмæ фездæхтис иу стыр æрхмæ. Æрхы бын доны хъæр цыди, ныххызтис æмæ дзы ныххаудта. Базаргæнæг дарддæр араст ис. Бахæццæ æртæ фæндаджы онг. Суыдта мæсыг дæр, фæлæ тынг сфæлмæцыдис æмæ-иу æрулæфыди, фæстæзадæй дурæнцой æрбадтис.

Æртæ зæды арæзтой куывд сæ хо æмæ се сиахсы фервæзтыл. Фæцух сты донæй. Паддзахы чызг дурынимæ суадонмæ æрцыдис, ауыдта йæ базаргæнæг æмæ йæм дзурь:

— О мæ май, о мæ хур! Æз дæу агурынæй хæдзарсæфт куы кæнын, уæд мæ дард цæмæн лидзыс?

— Æз дæ май дæр нæ дæн æмæ дæ хур дæр, фæлæ мæм æввахс ма цу!

Базаргæнæг уæддæр æввахс æрбацыди. Паддзахы чызг дурынæй ныххафт лафта базаргæнæджы сæр æмæ йæ амардта. Йæ уæлхъус лæугæйæ аздади паддзахы чызг.

Уæд æртæ зæды зæгъынц:

— Уæдæ нæ кæнгæ хо куыд æрæгмæ цæуы?

Рацыдысты йæ фæстæ æмæ йæ æнкъардæй æрбаййæфтой. Бафарстой йæ, цы кодта, уымæй. Паддзахы чызг сын йæ хабæрттæ фæкодта. Уыцы ныхæстæ фехъуыстысты хуыгæсмæ æмæ ныхъхъæр кодта:

— Чи стут, баххуыс мын кæнут!

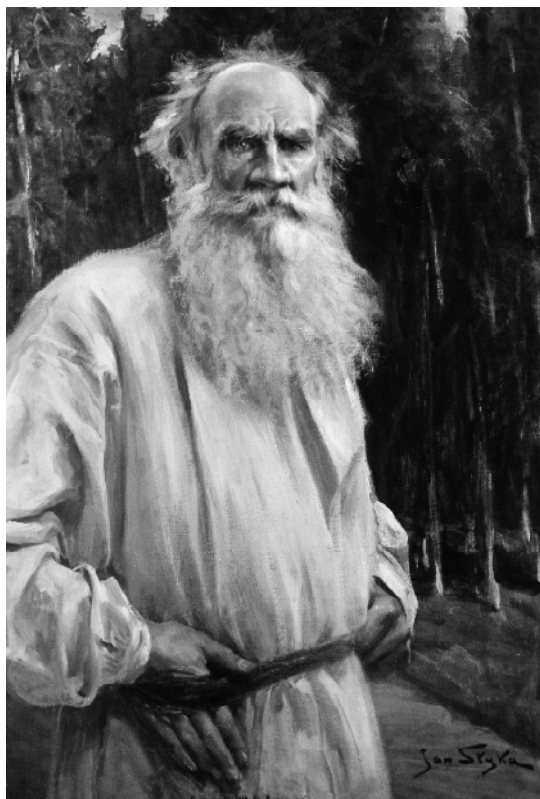
Æртæ зæды æмæ паддзахы чызг азгъордтой хъæры фæстæ. Иу стыр æрхы былæй сластой хуыгæсы. Фæцин кодтой, стæй сын паддзахы чызг зæгъы хуыгæсæй:

— Ай у мæ уарзон!

Сæхимæ йæ зæдтæ æрбахуыдтой, скуывд сын кодтой, стæй сæ лæвæрттимæ рауагътой, æмæ хуыгæс паддзахы чызгимæ сæхимæ æрцыди. Мады дæр æндæр цы хъуыди, фæцин сыл кодта, æмæ баззадысты цæргæйæ.

ТЯМАЦТА

Йæ бинойнаг Софья Андреевнаимæ.

Толстой йæ цоты цотимæ.

КИТАЙАГ УСПАДДЗАХ СИЛИНЧИ¹

(Æцæг хабар)

Китайаг император бирæ уарзта йæ бинойнаг Силинчийы. Тынг æй фæндыди, цæмæй йæ уарзон ус-паддзах адæмæй ма-куы фæрох уыдаид. Иуахæмы йын равдыста цыллæйы калм æмæ йын загъта: «Базон ацы калмимæ архайын, æмæ дæ адæм мыггагмæ мысдзысты».

Силинчи йæ цæст дарын байдыдта кæлмытæм æмæ бафиппайдта: мæрдвынæй куы бавæййынц, уæд тынты къуыбылæйттæ фестынц. Уæд сын сæ тынтæ райхæлдта, балвыста сæ æмæ сæ цыллæ кæлмæрзæн бауæфта. Стæй тутайы сыфтæ æртыдта кæлмытæн холлагæн. Афтамæй кæлмытæ сбирæ сты, æмæ адæм дæр фæцалх сты уыцы куыстыл.

Уæдæй нырмæ иу фондз мин азы бæрц рацыди, фæлæ китайæгтæ сæ ус-паддзах Силинчийы нæ фæрох кодтой. Йæ номыл ын суанг бæрæгбон дæр ма æрымысыдысты.

БУХАЙРÆГТÆ КУЫД БАЗЫДТОЙ ЦЫЛЛÆ КÆНЫН

(Æцæг хабар)

Китайæгтæ рагæй зыдтой цыллæйы куыст, фæлæ йæ дзæвгар рæстæг иннæ адæмтæй ничи зыдта, уымæн æмæ сын адон уыцы дæсныады сусæгтæ нæ хъæр кодтой. Сæ цыллæ хъуымæцтæ та уæй кодтой зынаргъæй.

Уыцы хабар бухайраг паддзахы хъустыл куы ‘рцыд, уæд уый дæр æрфæндыд ахæм кæлмытæ самал кæнын æмæ, куыд даргæ сты, уый базонын. Китайæгтæй куырда мыггæгтæ, кæлмытæ æмæ тутæ бæлæстæ. Фæлæ йын уыдон йæ курдиатæн дзуапп нæ радтой. Уæд бухайраг паддзах арвыста йæ минæвæрттæ,

¹ Толстойы амæлæты 100 азмæ.

цæмæй йын китаиæг паддзахы чызджы ракурой. Бафæдзæхста сын, мæ усагæн мын зæгъут, зæгъгæ, мæ паддзахады бирæ диссæгтæ ис, фæлæ дзы цыллæ хъуымæцтæ нæй, æмæ-иу демæ сусæгæй æрбалас цыллæ æмæ кæлмытæ, кæннод ам, дæхи цæмæй сфæлындай, уый нæй.

Паддзахы чызг æрцæттæ кодта кæлмытæ æмæ бæлæсты мыггæгтæ æмæ сæ йæ кæлмæрзæны бын бамбæхста йæ сæрыл.

Арæнмæ куы рахæццæ сты, уæд ын йæ дзаумæттæ басгæрстой, фæлæ йын йæ кæлмæрзæн райхалын нæ бауæндыдысты.

Афтæмæй бухайрæгтæм дæр фæзынди тута бæлæстæ æмæ цыллæйы кæлмытæ. Паддзахы чызг сын бацамыдта цыллæйы куыст.

БИРÆГЪ ÆМÆ ЗÆРОНД УС

(Æмбисонд)

Стонг бирæгъ цуаны рацыд. Хъæугæронмæ куы бахæццæ, уæд дын хъусы, æмæ иу хæдзарæй гыццыл лæппуйы кæуын цæуы. Зæронд ус æй тæрсын кæны:

— Дæ кæуынай куы нæ банцайай, уæд дæ бирæгъæн ратдзынæн.

Бирæгъ дарддæр нал ацыд. Æнхъæлмæ кæсын байдыдта, кæд ын ратдзысты лæппуйы, уымæ. Уалынмæ баталынг ис. Бирæгъ æнхъæлмæ кæсы æмæ та айхъуыста зæронд усы дзурын:

— Мауал ку, мæ хур, нæ дæ ратдзынæн бирæгъæн. Куыд-дæр æрбацæуа, афтæ йæ амардзыстæм.

Бирæгъ ахъуыды кодта, ам дзургæ иуырдаæм кæнынц, кæнгæ та иннæрдæм, зæгъгæ, æмæ хъæуæй йæхи айста.

УАРГЪ

(Æмбисонд)

Дыууæ лæджы фæндагыл фæцæйцыдысты, алкæмæн дæр йе уæхсчытыл — уаргъ. Цалынмæ сæ нысанмæ бахæццæ сты, уæдмæ сæ иу йæ уаргъ никуы æриста, иннæ та-иу æрлæууыд, йæ уаргъ-иу æриста æмæ йæ фæллад уагъта. Фæлæ йæ алы хатт дæр йæ уаргъ фæстæмæ йæ уæхсчытæм исын дæр хъуыд.

Афтæмæй, æрлæуу-æрлæуу чи кодта, уый тынгдæр бафæллад, йæ уаргъ æнæсцухæй чи хаста, уымæй.

МЫСТ-ЧЫЗГ

(Аргъау)

Иу лæг донбылты фæцæйцыд. Кæсы, æмæ дын иу сынт мыст фæхæссы. Лæг ыл дур фехста, сынт фæтарст æмæ мысты суагъта. Уый доны ныххауди, лæг æй уырдыгæй систа æмæ йæ сæхимæ æрбахаста. Зæнæг ын нæ уыд æмæ скуывта: «Тæхуды, ацы мыст мын чызг куы фестид!» Æмæ мыст чызг фестиди. Чызг куы байрæзт, уæд æй лæг иуахæмы бафарста: «Моймæ фæцæуын дæ кæмæ фæнды?» Чызг ын дзуапп радта: «Дунейыл æппæты тыхджындæр чи у, уымæ». Лæг хурмæ фæцыд æмæ йæм бахатыди: «Хур! Мæ чызг дунейыл æппæты тыхджындæрæй мой скæнинаг у, æмæ а дунейыл дæуæй тыхджындæр нæй. Ракур мын мæ чызджы!» Хур ын дзуапп радта: «Æз æппæты тыхджындæр нæ дæн. Мигътæ мæ бамбæрзынц».

Лæг мигътæм фæцыд æмæ сæм бахатыди: «Мигътæ! Сымах алкæмæй тыхджындæр стут. Ракурут мын мæ чызджы!» Мигътæ йын дзуапп радтой: «Нæ, мах алкæмæй тыхджындæр не стæм. Дымгæ нæ йæ уæлныхты ахæссы».

Лæг дымгæмæ фæцыд æмæ йæм бахатыди: «Дымгæ! Ды алкæмæй тыхджындæр дæ. Ракур мын мæ чызджы!» Дымгæ йын дзуапп радта: «Æз алкæмæй тыхджындæр нæ дæн. Хæхтæ мæ бауromынц».

Лæг хæхтæм фæцыд æмæ сæм бахатыди: «Хæхтæ! Мæ чызджы мын ракурут! Сымах алкæмæй тыхджындæр стут». Хæхтæ йын дзуапп радтой: «Махæй тыхджындæр — уыры. Æхсынын нæ байдайы».

Лæг уырымæ фæцыд æмæ йæм бахатыд: «Уыры! Ды алкæмæй тыхджындæр дæ. Мæ чызджы мын ракур!» Уыры сразы и. Лæг чызгмæ æрбаздæхт æмæ йын загъта: «Уыры алкæмæй тыхджындæр у: хæхты æхсыны, хæхтæ бауromынц дымгæйы, дымгæ йæ уæлныхты ахæссы мигъты, мигътæ бамбæрзынц хуры, æмæ уыры разы у дæ ракурыныл». Чызг батыхстис: «Уæууа, уæдæ ныр цы кæнон? Уырийæ куыд смой кæнон?» Лæг скуывта: «Тæхуды, мæ чызг та ногæй мыст куы фестид!»

Чызг мыст фестад, æмæ мыст уырымæ моймæ фæцыд.

ДЫУУÆ СÆУДÆДЖЕРЫ

(Æмбисонд)

Иу мæгуыр сæудæджеры балцы цæуын хъуыд æмæ йе ‘фсæйнагтæ иууылдæр бонджын сæудæджеры æвджид ныу-уагъта. Фæстæмæ куы ‘рбаздæхт, уæд æм бацыд йе ‘фсæйнаг райсынмæ. Фæлæ йын æй уæдмæ бонджын сæудæджер иууылдæр ауæй кодта, йæхицæн та йын сæфсон кодта:

— Уæллæй, мæ хæлар, фыдбылызы хай баци де ‘фсæйнаг.

— Уый та куыд?

— Хордоны дын æй бафснайдтон, уым та, банымайæн сын нæй, уыйбæрц мыстытæ, æмæ дын де ‘фсæйнаг иууылдæр бахордтой. Мæхæдæг сæ уыдтон, куыд æй æхсыдтой, уый. Кæд мыл не ‘ууæндыс, уæд бацу æмæ йæ дæхи цæстæй фен.

Мæгуыр сæудæджеры быцæу кæнын нæ фæндыд æмæ йын загъта:

— Цы ма йæ уынон! Афтамæй дæр дыл æууæндын. Мыстытæ æдзух æфсæйнаг кæй фехсынынц, уый чи нæ зоны! Хæрзбон!

Æмæ мæгуыр сæудæджер уырдыгæй рацыд. Уынджы бонджынæн йæ лæппуйы федта æмæ йыл бацин кодта, йæ хъæбысмæ йæ систа æмæ йæ сæхимæ ахаста. Дыккаг бон бонджын сæудæджер мæгуырыл амбæлд æмæ йын йæ хъаст ракодта, афтæ æмæ афтæ, мæ лæшпу, дам, цыдæр фæци. Стæй йæ бафарста:

— Мыййаг, ды ницы федтай? Ницы фехъуыстай?

Мæгуыр сæудæджер ын загъта:

— Куыnnæ, куыnnæ! Тæккæ знон, дæуæй куыд рацыдтæн, афтæ кæсын æмæ дын иу цъиусур дæ лæппуйыл йæхи куы ныццæвид, йæ дзæмбытæ дзы ныссагъта æмæ йæ ахаста.

Бонджын сæудæджерæн йæ маст ссыгъди æмæ зæгъы:

— Худинаг дын фæуæд мәныл худын! Кæд фенди уый, æмæ цъиусур лæппуйы ахæсса!

— Куы нæ дыл худын. Цъиусур лæппуйы ахаста, уый цас диссаг у? Мыстытæ фондзыссæдз путы æфсæйнаг куы бахордтой!

Бонджын сæудæджер хъуыддаг бамбæрста æмæ загъта:

— Де ‘фсæйнаг дын мыстытæ нæ бахордтой, æз æй уæй акодтон æмæ дын æй дывæрæй бафиддзынæн.

— Гъемæ кæд афтæ у, уæд дæуæн дæр дæ лæппуйы цъиусур нæ ахаста, æмæ дын æй æз ратдзынæн.

КУЫДЗ, УАСÆГ ÆМÆ РУВАС

(Æмбисонд)

Куыдз æмæ уасæг абалц кодтой. Кæмдæр сыл баизæр, æмæ уасæг иу бæласы къалиуыл æрфынæй, куыдз та — бæласæн йæ уидæгты ‘хсæн. Фыццаг кærкуасæнты уасæг ныууасыд. Рувас æй фехъуыста, æрбазгъордта æмæ йæм бынæй сиды, æрхиз æмæ дын дæ рæсугъд хъæлæсы тыххæй арфæ ракæнон, зæгъгæ. Уасæг ын афтæ: «Кæртгæсы уал райхъал кæн, дæлæ уидæгты ‘хсæн хуыссы. Дуар мын байгом кæнæд æмæ æрхизон». Рувас кæртгæсы рацагуырдатæ æмæ срæйдта. Куыдз йæ бынатæй фæгæпп ласта æмæ рувасы ныххурх кодта.

САГ ÆМÆ ЙÆ ЛÆППЫН

(Æмбисонд)

Лæппын саг йæ фыды бафарста:

— Баба, ды куыйтæй стырдæр æмæ цæрдæгдæр куы дæ, дæ егъау сыкъаты фæрцы дæр дæхи фыдбылызæй куы бахиздзынæ, уæд афтæ тынг цæмæн тæрсыс куыйтæй?

Саг бахудт æмæ дзуапп радта:

— Раст зæгъыс, хъæбул. Фæлæ йæ бæллæх уый у, æмæ куыйты рæйын мæ хъустыл куы ауайы, уæд, хъуыды нæма акæнын, афтæмæй лидзынмæ фæвæййын.

МУЗУККАГ ДУР ЙÆ БЫНАТÆЙ КУЫД АЙСТА

(Æцæг хабар)

Иу сахары фæзастæу лæууыд егъау дур. Æгæр бирæ бынат ахста æмæ цæуæг адæмы хъыгдардта. Иуахæмы инженертæм басидтысты æмæ сæ бафарстой, ацы дурæн цы амалæй æмæ цавæр аргъыл ис исты фæкæнæн, зæгъгæ.

Иу инженер загъта, хъусхосы фæрцы, дам æй къæрттай нысæттын æмæ аласын хъæуы. Йæ аргъ, дам, уыдзæн аст мин сомы. Иннæ загъта, зæгъгæ, дуры бын стыр тулæн бавæрын хъæуы æмæ йæ уыцы тулæныл раласын хъæуы. Уымæн та, дам, йæ аргъ уыдзæн æхсæз мин сомы.

Уæд иу музуккаг загъта:

— Æз ацы дурæн хос ссардзынæн æмæ уæ æдæппæтæй бацагурдзынæн дæс туманы.

Куыд, зæгъгæ, йæ куы бафарстой, уæд дзуапп радта:

— Йæ рæбыны йын стыр дзыхъхъ скъахдзынæн, дзыхъхъæн йæ сыджыт фæзыл апырх кæндзынæн, дур дзыхъмæ ныттулдзынæн æмæ йæ сæрæй сыджытæй алæгъз кæндзынæн.

Музуккаг бакодта, куыддæриддæр загъта, афтæ, æмæ йын радтой дæс туманы. Ноджы ма йын иу уыйбæрц та, æрхъуыдыджын кæй разынд, уый тыххæй радтой.

Мамыкътаты Хъазыбеджы тæлмацтæ

ТОЛСТОЙЫ ЗОНДЫ НЫХÆСТÆ

* * *

Кæд судзын æмæ рухс кæнын дæ бон нæу, уæд та рухсæн цæлхдуртæ ма ‘вæр.

* * *

Адæмимæ хæларæй цæрын æнæмæнг кæнинаг хъуыддаг у. Адæймагмæ хорз цæстæй куы нæ кæсай, уæд царды дæ ахсджиагдæр хæс не ‘ххæст кæныс.

* * *

Æрымыс-иу, æвзæрæй цы сарæзтай, уыдæттæ иууылдæр. Уый дын феххуыс уызæн æвзæрдзинаæдтæ нæ кæнынæн. Цы дзæбæхтæ сарæзтай, уыдон дæ зæрдыл куы дарай, уæд дын уый къуылымпыйы хос уызæни хорз кæнынæн.

* * *

Адæм уарзондзинады руаджы цæрынц; хи уарзын — уый мæлæты райдайæн у, Хуыцауы æмæ адæмы уарзын та — царды райдайæн.

* * *

Арв æмæ зæхх æнусон сты. Æнусон уымæн сты æмæ сæхицæн нæ цæрынц. Уымæн сты æнусон.

* * *

Хи æмæ æхсæны царды ис иу закон: цард фæхуыздæр кæнын дæ фæнды — цæттæ у йæ раттынмæ.

* * *

Зæронд бæласæй æрхауди рæгъæд фæткъуы æмæ тала фæткъуы бæласы цурмæ батылд. Æмæ йын тала афтæ зæгъы: «Æгас цу, фæткъуы. Мæ зæрдæ дын зæгъы, цæмæй тагъддæр бамбийай æмæ мæ хуызæн суай». «Дæхæдæг бамби, æнæфенд цыдæр, — загъта фæткъуы. — Нæ уыныс, цы сырхуадул, дзæбæх, фидар æмæ донджын дæн, уый. Мæн æмбийын нæ фæнды, мæн фæнды мæ зæрдæйы дзæбæхæн цæрын, цин кæнын». «Хъус-ма, мæ къона, дæ фидауц дæр, дæ буар æнæхъæнæй дæр ницы сты, уд сæ нæй. Уд ис æрмæстдæр дæ аппы, зонгæ дæр кæй нæ кæныс, уыцы аппы». «Уыдон æдылы ныхæстæ сты, цæй апп и мæ мидæг?» — ратæвд и фæткъуы æмæ ныхъхъус.

Ахæм зондыл хæст сты адæмæй дæр бирæтæ: буарæй уæлдай ма уд дæр кæй ис, уый не ‘мбарынц æмæ цæрынц цæрæгойты цардæй. Фæлæ дæ фæнда æви ма фæнда, уæддæр, цас фылдæр фæцæрай, уыйбæрц уыцы фæткъуыйау, лæмæгъæй-лæмæгъдæр кæндзынæ, æмæ цардыл цы нымадтай, уый айсæфдзæн, æмæ фæстагмæ разындзæн æцæг, рæзгæ-æнæмæлгæ цард. Гъемæ уæдæ хуыздæр нæу, тæккæ райдайæнæй фæстæмæ, мæлинаг чи у, уыцы цардæй нæ, фæлæ иудадыг рæзгæ чи кæны, мæлæт кæмæн нæй, уыцы цардæй цæрын?

* * *

Адæм мæстыйæ быцæу кæныныл куы схæцынц, уæд саби, раст чи у æмæ зылын чи у, уый не ‘варгæйæ, æнкъардæй алидзы сæ цурæй, сæ дыууæйыл дæр йæ зæрдæ фæхуды, афтæмæй. Æмæ саби кæддæриддæр растдæр ваййы быцæугæнджытæй кæцыфæндыйæ дæр.

* * *

Хъæздыджы бинонтæ сты 3, уæттæ та йæм ис 15, фæлæ магуыргуры йæ хæдзармæ ницы хуызы бауадздзæни.

Зæхкусæгæн йæ хæдзар 7 адылийы йеддæмæ нæу, йæ бинонтæ дæр сты 7, æмæ фæндагонæн кæддæриддæр ваййы рæдау фысым.

* * *

Иу адæймагæн дæр нæй зæхх йæхи бакæныны бар.

* * *

Чырысти адæмы афтæ ахуыр кодта: Хуыцау æмæ, дам, адæймаджы астæу æхсæнылæгтæ нæ хъæуы. Æцæгæй дæр, фыд æмæ фырты астæу хъуамæ цавæр æхсæнылæгтæ уа?

* * *

Адæймаг рæстæй куы цæра, æрмæстдæр уæд у сæрибар. Рæстдзинад та зонды фæрцы ссарæн ис.

* * *

Цы царды фæтк æвæрд æрцыд, уый аивыны тыххæй цаутимæ тох кæнын нæ хъæуы, фæлæ, уыцы цаутæ цы хъуыдытæй райгуырдысты æмæ райгуырынц, уыдонимæ.

* * *

Хæст ахæм æнахъинон ми у, æмæ йæ фæрцы æппæты бæрзонддæр бынæттæ æмæ кад æрхауынц æппæты ныллæгдæр æмæ хæлддæр адæймæгтæм.

* * *

Дзырд адæмы кæрæдзиуыл бæтты, уымæ гæсгæ архай афтæ дзурыныл, цæмæй дæ иууылдæр æмбарой, стæй, цы дзурыс, уыдон иууылдæр раст куыд уой.

* * *

Хорз кæнын адæймагæн цин хæссы. Циныл бафтдзæни, хорз кæй кæныс, уый кæй ничи зоны, уый куы базонай, уæд.

* * *

Хуыцау адæмæн рарвыста хæринаг, дæлимон та — хæринаг-гæнджытæ.

* * *

Персайнæгтæм ахæм æмбисонд ис:

Адæймаг куы амард, уæд йæ уд тахтис арвмæ, æмæ йæ размæ

фæцис æнахъинон фыдынд сылгоймаг, йæ буар — чъизи, цæфтæ æмæ хæфдзæстытæ. «Уыцы фыдкондæй, æлгъагæй, цъымырæй ам цы ми кæныс? Емынæйы цæфы хуызæн куы дæ. Чи дæ, цы дæ?» — бафарста йæ уд. Æбуалгъ сылгоймаг ын дзуапп радта:
— Æз дæн — дæ хъуыддæгтæ.

* * *

Хъæздгуыты фæрныг цардæн йæ гуырæнтæ сты мæгуырты цæссыгтæ.

* * *

Адæмæй æфсæрмы кæнын хорз у, æппæтæй хуыздæр та у хицæй æфсæрмы кæнын.

* * *

Æвæдза, куыд мæнг, куыд зыгъуыммæ арæзт у дуне! Мæгуырты фæллойæ чи схъæздыг, мæгуырты фæрцы галуантæ, бæркаджын хойраг, амæй-ай зынаргъдæр фæлыст кæмæн ис, уыцы хъæздгуытæ афтæ хъуыды кæнынц, мах мæгуыртæн хæрзгæнæг стæм, зæгъгæ!

* * *

Мах нæхи цард æцæгæй фæаразæм, искæй цæрайæ куы фæцæрæм, æрмæстдæр уæд. Уый адæймагмæ диссаг кæсы, фæлæ йæ бавзар, æмæ дæ уæд бауырдзæни.

* * *

Истæмæй куы тæрсай, уæд æй зон: дæ тарстæн йæ аххос æдде нæй, фæлæ дæхи мидæг.

* * *

Æлгъитынц дæ, фаутæ дыл æвæрынц — цин кæн; æппæлынц дæ — хъыг дын уæд.

* * *

Хорз у хи афтæ сахуыр кæнын: искæуыл куы сæмбæлай, уæд æппæлынтæм, стауæн ныхæстæм ма 'нхæлмæ кæс, фæлæ æфхæрдмæ, æвзæр, æгадгæнæн ныхæстæм, карз уайдзæфтæм. Дæхи афтæ куы дарай, уæд уый ахъаз у фæлтæрынæн, дæ сæрыстырдзинад сафынæн.

* * *

Æвзæр ракæнын дын кæй бон у æмæ дæуæй тыхджындæр
чи уыздæни, Хуыцауимæ куы баиу уай, уæд? Уый та дæ бон у.

* * *

Дæ алы бон дæр-иу хорз хъуыддагæй сфидауын кæн.

* * *

Алы стыр хъуыддаг дæр рæзы сабыргай, æнæ зынгæйæ.

* * *

Æвзæр кæнын хъæддаг сырды мæстæй марынай уæлдай нæу.
Фыдракæнд чи саразы, уымæ фылдæр хатт уыцы фыдракæнд
цыфыддæр хуызы раздæхы фæстæмæ.

* * *

Нæ царды цы ивддзинæдтæ цæуы, уыдон ницы сты, нæ хъуы-
дыты цы ивддзинæдтæ цæуы, уыдонимæ абаргæйæ.

* * *

Адæймагæн йæ буары æмæ уды рæзтæн хъызæмæрттæ сты
ахъызгæнæг.

* * *

Дæ уд уæззау утæхсæнты куы бахауа, уæд дæхи ма ‘руадз,
стæй Хуыцауæй дарддæр макæмæн мацы дзур. Хъæуы хъусæй
лæууын, фæразын. Науад дæ удхæрттæ æндæртæм бахиздыс-
ты, æмæ уыдон дæр хъызæмар кæндзысты. Дæхи мидæг куы
басудзой, уæд дын феххуыс уыздысты уæлдæр схизынмæ,
идеалмæ феввахсдæр уæвынæн.

* * *

Буддæ дзырдта: царды дæр, хъуыды æмæ ныхас кæнгæйæ
дæр, стæй ахуырыл хæст уæвгæйæ дæр мæнай рох нæ ваййы
сæйраг хъуыддаг: Зонды домæнтæй иуварс нæ хизын.

* * *

Æвæдза, æндæрты койтæ нæ кæнынæн, фауынæн бирæтæ нæ
хъæуы. Æмæ цас фенцондæр ваййы цæрын, искауыл даутæ чи
не ‘вары, уыдонæн! Фæлæ æрмæстдæр стæмты бон у афтæ кæнын.

* * *

Æхсæны цардæн фæхуыздæргæнæн ис, адæм æфсарм æмæ хæрзæгъдауы фæндагыл куы ‘рлæууой, æрмæст уæд.

* * *

Æфсармы хъæлæс у Хуыцауы хъæлæс.

* * *

Де ‘фсарм кæуыл нæ разы кæна, уыцы хъуыддæгтæй дæхи хиз.

* * *

Йæ зæрдæйы дзæбæхæн гæдыйы лæппыны кæнæ цъиуы уд-харæй чи мары, уыцы сывæллæтты бауromдзыстут æмæ сын зонд амонын райдайдыстут, царæгойтæн тæригъæд кæнын хъæуы, зæгъгæ. Уæхæдæг та цуаны ацæут, бæлæтты топпæй æхсын байдайут, стæй дзаг фынджы уæлхъус æрбадут æмæ царæгойты фыдæй уæхи хорз фенут, ома сывæллæттæн бар цы нæ дæттут, уыдæттæ уæхæдæг кæнут.

Ау, ацы æнахъинон митæ адæм никуы ныуадздысты?

* * *

Фæлмæн дзуапп хæрамæн йæ тых сæтты, æфхæрæн ныхæстæ та сæ фæдыл маст сайынц.

* * *

Сылгоймаг, бинонты мад, йæ хæдзары амонджын уæвын куы нæ базона, уæд никæм æмæ никæд уыдзæн амонджын.

* * *

Зонджын адæймаг цардыл тынгдæр хъуыды кæны, мæлæтыл нæ фæлæ.

* * *

Хæларзæрдæ адæймæгтæн удæнцой хæссынц адæмы ныхæстæ нæ, фæлæ се ‘фсарм.

* * *

Дæхи рæстывæтæ макуы кæн.

* * *

Чъындыдзинад, гæртæмттæ исын, искай фæллоуæ цæрын æмæ мæнгардæй, сайгæйæ цæрæнхостæ амал кæнын — æппæт уыдæттæн ссарынц ахæм æфсон: мæ бинонты, дам, уарзын, мæ бинонты, дам, цæрын хъæуы.

* * *

Бирæ зонын хорз у, зæгъгæ, чи хъуыды кæны, уыдон рæдийгæ кæнынц. Зонындзинадтæн сæ бирæ нæ, фæлæ сæ хæрзхъæддзинад у ахсдзиаг.

* * *

Нæ зонынæй ма тæрс, тæрс мæнг зонындзинадтæй. Дунейы хæрæмттæ иууылдæр уырдыгæй цæуынц.

* * *

Йæ ‘дылыдзинад бамбæхсын чи зоны, уыцы адæймаг хуыздæр у, йæ зонд равдисынмæ чи тырны, уымæй.

* * *

Де ‘взæр митыл куы нæ сæттай, уæд сыл æфтаугæ кæныс.

* * *

Йæ лæмæгъдзинадтæ чи зоны, æрмæстдæр ахæм адæймаг скæндзæни раст аргъ искай лæмæгъдзинадтæн.

ДУРТÆ

Дыууæ сылгоймаджы бацыдысты иу разæгъды лæгмæ, зондæй йæ бафæрсæм, зæгъгæ. Иу дзы йæхи нымадта стыр тæригъæджыныл. Æрыгонæй йæ лæгыл сайдæй рацыд æмæ тынг тыхсти. Иннæ та цард-цæрæнбонты, закон куыд домæ, афтæ фæцард, йæхимæ ницы тæригъæд ардта, цæвиттон, разы уыд йæхицæй.

Зæронд лæг сæ сæ царды хабæрттæй бафарста. Иу дзы, йæ цæссыгтæ нæ уромгæйæ, басаст йæ тæригъæдыл, нымадта йæ стыр

фыдракæндыл, æмæ йын хатыргонд æрцæудзæн, уый йæ нæ уыр-
ныдта. Анна та загъта, ницы тæригъæдтæ, дам, арын мæхимæ.

Зæронд лæг фыццаг сылгоймагæн афтæ:

— Ацу æмбонды æддемæ, ссар дзы, кæй сфæразай, ахæм
стыр дур æмæ йæ æрбахæсс... Ды та, — загъта лæг, ницы
тæригъæдтæ мæм ис, зæгъгæ, чи загъта, уымæн, — æрбахæсс,
цас дæ бон у, уыйбæрц лыстæг дуртæ.

Сылгоймагтæ сæххæст кодтой зæронд лæджы фæдзæхст. Сæ
иу стыр дур æрбахаста, аннæ та голладжы дзаг лыстæг дуртæ.

Лæг дуртæм æркаст æмæ загъта:

— Ныр та афтæ бакæнут: цы дуртæ æрбахастат, уыдон
фæстæмæ ахæссут æмæ дзы алкæй дæр йæ бынаты сæвæрут.

Сылгоймагтæ та ацыдысты, æмæ сын зæронд лæг куыд загъ-
та, афтæ бакодтой. Фыццаг ус æнцонæй ссардта, стыр дур кæм
æвæрд уыд, уый æмæ йæ йæ бынаты сæвæрдта. Фæлæ дыккаг
ус утæппæт дуртæн сæ бынæттæ, ай-гъай, нал ардта æмæ дзаг
голлæгимæ фæстæмæ æрбаздæхти.

— Уæдæ, мæ хуртæ, тæригъæдты хабар дæр афтæ у. Ды стыр
дурæн йæ бынат æнцонæй ссардтай, уымæн æмæ дæ нæ ферох,
кæцæй йæ рахастай, уый. Ды та, — дзуры дыккаг усмæ, — дæ
зæрдыл нæ бадардтай, лыстæг дуртæй чи кæм уыд, уый. Ды, —
зæронд лæг йе ‘ргом раздæхта фыццаг сылгоймагмæ, — дæ иу
тæригъæды тыххæй дæхи хордтай, фæсмон дæм æрцыд, уымæ
гæсгæ дзы дæхи ссыгъдæг кодтай... Ды та, — загъта лæг, лыстæг
дуртæ чи ‘рбахаста, уымæн, — бирæ чысыл тæригъæдты бацыдтæ,
фæлæ дæ-иу ферох сты, фæсмон сыл нæ кодтай æмæ тæригъæд-
джынæй цæрыныл сахуыр дæ, æфтыдтай ма дæ галиу митыл.

Мах не ‘ппæт дæр тæригъæдджын стæм æмæ сæфты фæнда-
гыл ацæудзыстæм, фæсмон сыл куы нæ кæнæм, нæхи сæ иуварс
куы нæ ласæм, уæд.

Хъодзаты Æхсары тæлмацтæ

Цъары фæрстыл:

2. Къоста.

3. Кафкæ.

4. Мæ фосы дзугтæ.

* * *

Технический редактор	Виктория БОРАЕВА
Корректор	Заира КАРАЦЕВА
Компьютерный набор	Марина КИРГУЕВА
Компьютерная верстка	Ирида КОДЗАТИ
Дизайн	Залина ГУРИЕВА

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору за соблюдением законодательства в сфере массовых коммуникаций и охране культурного наследия по Южному Федеральному Округу.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ №ФС 10-6649 от 20 июня 2007 г.

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна, уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

Журналмæ цы кæухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны, стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.

Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств, Государственное учреждение «Литературно-художественный и общественно-политический журнал «Мах дуг»

Подписано к печати 30.08.10. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура шрифта Muzl. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 6,84. Тираж 1100 экз. Заказ № 739. Цена свободная.

Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.

E-mail редакции: mahdug@mail.ru. Тел. 75-10-94.

*Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.*

МУРАСТЫ Эльбрус

УДÆГÆСТÆЙ МÆ БОН БАЗЫДТОН

Æнкъард фыстæг поэт Дзуццаты Хадзы-Муратмæ

Зын у, тынг зын, дæ уарзон поэтмæ мæрдтæм дзурын! Æвзаг рæстмæ дæр нæ тасы, хъуыдытæ бамыр вæййынц, цыма сæ æндзыг æрцахсы, уыйау...

Цæвиттон, цы бира зæгъинагтæй тышпыр дæн, уыдонæй иу мисхал Хадзы-Муратæн йæ удæгасæй куы сфæрæзтаин, уæд цы æнкъард фыстæджы сæр нал бахъуыдаид. Фæлæ йæм цæмæдæр тæстæ ма ныфс нæ хастон, стæй йæ бынтон дзурын-мондагæй дæр ничи зыдта. Уыцы сабыр æмæ хибарæй-иу бадт йæ кусæнуаты рæбын æмæ-иу цыфæнды зæрдиаг ныхасмæ дæр æрмæст иугай дзырдтæ баппæрста...

Чи æнхъæл уыдис, æмæ Хадзы-Мурат, нæхи Хаджи, нылæууыд йæ адзалы къахыл, «æрбаввахс, æрбахæстæг йæ царды хурныгуылæн кæрон»?

Æндæр... Цы æндæр? Кæй бон цы бауыдаид Хуыцауы тæрхонны ныхмæ? Ныр фæсмонны къуыбылой здухынæй ницыуал пайда ис...

Мæ ныхас райдайдзынæн чысыл хабарæй. Чъребайаг зонгæтæй мын иу магнитон лентæйыл фыстæй радта чысыл аудиокассетæ. Дискмæ, дам, æй раивынмæ хъавæм, æмæ цалынмæ сәрмагонд аппаратурæ агурæм, уæдмæ йæм байхъус. Куыддæр мын фадат фæци, афтæ уыцы кассетæ бавæрдтон магнитофоны. Бавæрдтон, æмæ куыд лæууыдтæн, афтæ сагъдауæй аздадтæн. Мæ хъусты ныййазæлыдысты, æхсайæм азты къухæй-къухмæ цы зындгонд æмдзæвгæ «Ирон æвзаг» скъæфтам, стыр цин кæуыл кодтам, уый зæрдæистæг рæнхъытæ:

*Æз мæ ингæны ниудзынæн,**хъæрдзынæн,**Ирыстоны суадæттау,**зæххы бынæй кæудзынæн,**æз фæстаг поэт куы уон,**поэттæ мæ фæстæ куынауал уа...*

Фæлæ сæ Дзуццаты Хадзы-Муратæн йæхи хъæлæсæй фыццаг хатт фехъуыстон. Кæд мæм раздæр ингæны кой поэтикон уæлæфтауæн ныхас касти, уæд ныр авторы мæлæты фæстæ æнæкæрон зонгæ рæнхъытæ ноджы арфдæр ныххызтысты мæ зæрдæмæ. Алы дзырдæн дæр цыма дыгай-æртыгай ног нысаниуæгтæ разынд, афтæ сæ хуыз скалдтой. Ноджы мын Хъодзаты Ёхсар æмæ Малиты Васо куы радзырдтой, ацы лентæмæ мæрддзыгой адæм хъуыстой поэты æвæрæн бон, уæд мæ буар ныхддыз-дыз кодта: «Куыддæр репродукторæй ныннæрыдысты Хаджийы хъæлæсы фыццаг мыртæ, афтæ уæрæх кæрты лæууæг адæм сæ кæуын фæурæдтой. Ёрдз дæр, цыма йæ ахсджи-аг хъæбулыл марой кодта, уыйау исдуг фæхъус, ныссабыр. Ёрмæст ма бæрзонд бæласы къалиуты æхсæн æрныгъуылæг маргъ удаистæй йæ хъæлæс фазта, цыма уый дæр цыдæр æбуалгъ фыдбылызы бахауд, уыйау».

Фæстæдæр Ёхсар ныммыхуыр кодта æмдзæвгæты цикл-элегии. Уым, йе 'дзард хæлармæ дзургæйæ, стыр хыгзæрдæйæ фыста:

*Дæу уæлмæрдтæм хастой дæ къона, дæ кæртæй, —
дæ хъæлæс дæ фæстæ фæдисгæнгæ згъордта,
дзырдта дæм: «О, раздæх!..» Лæгъстæтæ дын кодта,
ныффæсус, — нæ хъуыстай дæхæдæг дæ хъæртæ.*

*Дæ удаист богътæ нæ ахстой дæ хъустæ,
нæ райхъал дæ — уæууа! — дæ уариты ахстмæ...
Ныр мæнæ дæ чиныг — сæ бæлас, сæ ахстон,
йæ сыфтæрты рухсмæ æз хъусын сæ бустæ.*

*Кæмæн сæ ныууагътай, сæ хъахъхъæнæг чи у?
Мæ зæрдæ мæ риуы къуыдыр куыдзау ниуы...*

Ахæм зæрдæуынгæггæнæн цауты фæстæ сфæнд кодтон Хадзы-Муратмæ мæрдтæм ныффыссын. Æндæр фадат мын нал баззад, æмæ мыл макæй зæрдæ фæхудæд. Стæй хъæр мæрдтæм дæр хъуысы, зæгъгæ-иу куы дзырдтой нæ фыдæлтæ! Æмæ урс гæххæтмæ цадæггай ивылын райдыдтой мæнæ ацы æнкъард фыстæджы рæнхъытæ:

«Хаджи, дæ уæлæуон царды дын, бæргæ, цæдисæмбалæн

куы сбæззыдаин, фæлæ нæ хъысмæттæ фæйнæхуызон карст æрцыдысты. Гафез, Бестау, Грис, Цæрукъаты Алыксандр, Дзаболаты Хазби, Хостыхъоты Зина, Хаджеты Таймураз æмæ иннæты æмсæр дæ цард-цæрæнбонты дзырдагур хæтæнты дæ удæй бацыдтæ, æз та мамæлайы къæбæрыл мæ нымад бонтæ тыдтон. Дардæй мæ къухтæ тавтон дæ курдиаты цæхæрма, сæрыстыр уыдтæн дæ аивадон сгуыхтдзинæдтæй. Мæ цæстытæ-иу ныуурс сты дæ радон чиныгмæ æнхæлмæ кæсынæй. Æмæ дæм ныр афтæ æргомæй кæй дзурын, уый мын ныббар. Æндæр хъо-мыс нæй. Удæгæстæй мæ бон базыдтон æмæ дæумæ уыцы дунемæ æрвитын мæ ахсджиagdæр, мæ судзаггагдæр хъуыдытæ. Уырны мæ: ды мæ уæддæр бамбардзынæ...

Мæ сæйраг хъизæмар у нæ ирон æвзаджы кæуинаг æмæ худинаджы уавæр. Æнусы æрдæджы размæ дæр æй ды уыдтай æмæ йыл уымæн афтæ зæрдиагæй мæт кодтай. Мæрдтæм дæр иронау Къостайы сидт æмæ Отеллойы богътæ куынæ хъусай, уымæй куы тарстæ, дæ цыртыл æрмæстдæр иунæг дзырд «ирон» ныффыссут, зæгъгæ, куы фæдзæхстай, уæд ма ныр дæ маделон æвзаджы сæрыл чи сдзурдзæн афтæ хъæддых æмæ уæндонæй? Æви, дæхи загъдау, дæ ингæны къæйтæ стондзынæ, фæдисоны бардуагау нæ хæхты сæрма тæхдзынæ, уæддæр ирон дзырды фарн фæцудын, фесафын нæ бауадздзынæ?..

Ам, Цхинвалы,

кæуынц зæрондæй,

æвзонгæй,

сывæллонæй,

Кæуынц дурæй,

бæласæй,

хæдзарæй —

нырыкконæй, фыдæлтонæй,

«Додой»-ы зæлтимæ сиу ыстæм,

нæхæдæг дæр зæлтæ систæм,

Кæй зæрдæ фæлæудзæн æнцад

зæлтæ-ристæм!

Æз фидарæй æууæндын — нырма дæ уæлæуон уæззау сагъæстæй нæма фæхицæн дæ, нырма дæ зæрдæ дзуры дæ тох-вæллад æмзæххонтимæ. Ивгъуыд тугкалæн хæсты рæстæг дæхæдæг куы бæллыдтæ: «Уæд та сын иу гыццыл мур, иу гыц-

цыл ныфсы стъæлфæн куы фестин!..»

Мур æмæ стъæлфæн нæ, фæлæ ныфсы мæсыг уыдтæ дæ раттæг адæмæн! Бæргæ, дæ бон куы уыдаид, уæд фыццаг топпы гæрахмæ тохы быдырмæ алæгæрстаис, фæстæмæ дæр нæ фæкастаис. Уымæн куырдайтæ хатыртæ: «Ныббар мын, Ирыстон, хæцгæйæ кæй нæ амардтæн!»

Уой, мæнæй уый,

ныр Ирыстоны сæрвæлтау

хæцгæйæ ма ‘рхау!

Фæлæ — æдзæллаг —

дзымандытæ кæн

поэтгонд маргъау?!

Дзæгъæлы, хæрз дзæгъæлы хордтай дæхи, Хаджи! Дæ фырттæ хæстæн йæ райдайæнæй йæ кæронмæ сæ хотыхтæ никуы æрæвардтой, сæ фыдæлты уæзæг цыфыддæр знагæй бахъ-ахъхъæдтой, уæд цæмæй къæмдзæстыг уыдтæ нæ Иры раз? Æви дæ ныфсдæттæг, тохмæсидæг дзырд джебогъæй дæлдæр лæууыд уыцы уынгæг заманты? Дæ алы рæнхъæй дæр зындис ирон адæмы судзгæ хъыг, фæлæ уæддæр дæ домбай намыс нæ сабыр кодта, уæддæр дæхи хордтай, æд хæцæнгæрз хæцæг лæппутимæ иумæ кæй нæ фæдæ сæ зындæр сахат, уый тыххæй:

О, ацы кæуинаг-зарианæ,

зарианæ-кæуинаг хæсты,

О, уæ бæсты,

æз цæуылнæ амардтæн уæ бæсты?

Знаджы нæмгуытæ

куы сæмбæлдысты

сымахыл, мæныл,

Уæд мæн нæ, —

сымах цæмæн бахъуыд мæлын?

О, дæ ррисаг зæрдæ æхсæвæй-бонæй уыд, сæ фидар риутæ хотыхты дзыхмæ чи дардта, сæ Райгуырæн бæстæйы сæраппонд сæ удтæ нывондæн чи хаста, уыцы сагсур фæсивæдимæ!..

— Æгъгъæд! —

ма Иры æнахъинон хъызæмар уынынай.
 Æрвылбон дæр — мард:
 чи — знаджы нæмыгæй,
 чи та — йæ низæй, йæ мастæй...
 Хъарæг стоны,
 срæмудзы
 сæ уды рæбинаг рæбынай
 Æмæ нывналы
 мæ уды рæбынмæ
 сыгдзастæй.
 Нал у ма бон...
 Фæтæрсын
 ме ‘мбæлттæн сæ тарæй,
 сæ фæлурсæй...
 Сæхимæ ныхъхъуыстой —
 уæнтæхыл, зæрдæмард —
 зæрондæй, æвзонгæй,
 Лæгæтон фыд-зымæг
 æрвитынц æнæ арт, æнæ рухсæй.
 Гæв-гæв æмæ ихриз сыл бафтыд
 уазалæй, стонгæй.
 Нал у ма бон...
 Фæлæ мын цы фæрæз, цы амал и,
 Цы хъуамæ сын феххуыс уой
 тæфæрфæс, тыхсынтæ, кæрзынтæ?..
 Æз куы амæлин,
 æмæ сымахæй куы ничиуал амæлид.
 Æмæ уын куы ахæссин мемæ
 уæ ристæ, уæ зынтæ.

Фæстæдæр хæстон тематикайы бындурыл фыст уацмыстæй сарæзтай сæрмагонд чиныг «Дыууæ дуджы астæу», фæлæ дæ къухфыст фондз азы дæргъы фæлæууыд чиныгуадзæн «Ир»-ы. Ног æмбырдгонд мыхуыры рацыд æрмæст дæ мæлæты фæстæ. Йæ саразæг Дзуццаты Зæлина æбон дæр уыцы хъуыдаг хæссы йæ зæрдæмæ: «Куыд тынг æнхъæлмæ каст ацы чиныджы рацыдмæ Хадзы-Мурат! Куыд тынг æй фæндыди йæ фенын! Фæлæ кæрæдзиуыл нæ сæмбæлдысты автор æмæ йæ чиныг: сæ иу æгæр раджы ацыд, иннæ æгæр бафæстиат».

Дæ хауæггаг æмæ тызмæг хъысмæтæй афтæ нывгонд уыдис æви кæйдæр æгуыдзæгдзинады аххосæй нал сæххæст дæ фæстаг бæллиц. Зæрдæсаст æмæ тæргайæ фæцыдтæ мæрдтæм:

«Цыма ме ‘фсымæр йæ заманы нæ райгуырди, афтæ мæм каст, — мысы Зæлинаæ. — Хадзы-Мураты хуызæн сыгъдæгзæрдæ æмæ æнæхин адæймагæн абоны цардыуаг фыдæвзарæнæй уæлдай нæ уыди. Ирыстоны цыбыр фæндæгтыл уæззау къахдзæф никуы ‘ркодта, раст ын цыма фæриссынæй тарсти... Ноджы йын цы дыууæ хуры лæвæрттой царды тых, уыдонæй иу — йæ мады амардæй — аныгуылд. Хаджийæн йæхи загъдау, мæрдты бæстæм ын байгом и фæндаг... Æнæуи дæр цардæй фаг рæвдыд нæ уыд поэт, уый йе сфæлдыстадæй дæр бæрæг у. Уæлдайдæр æм йæ царды фæстаг азты хъысмæт фыдыусы цæстæй ракаст. Хуссары хур æй рухс нал кодта, Цæгаты хур та — тавгæ...»

Чи зоны, искæмæ мæ фыст уынгæгзæрдæ ныхасау фæкæса, — зæгъы дарддæр Дзуццаты Зæлинаæ. — Æмæ уый, æвæццæгæн, афтæ дæр у. Гъемæ дын, Хаджи, кæд уыцы дард дунейы мæ зæрдæйы рыст исты ахъаз у сыгъдæг удты бæстæм фæндагыл, уæд дыл æз хъарæг дæр кæнын куыд дæ хо, куыд ирон сылгоймаг, куыд ирон чиныгкæсæг...»

Абон кæд дæ Райгуырæн бæстæ ссис хæдбар паддзахад, сæххæст ирон адæмы æнусон бæллиц, уæддæр уавæр тынг тæссаг у. Саккаты хæйрæджы байзæддаг æргомай-сусæгæй æртхъирантæ кæны Хуссар Ирмаæ. Фæсфурды кæуылдæртыл йæ зæрдæ дары æмæ ирон адæмæн алы мастытæ, фыдракæндтæ аразы, ног тугкалæн хæстмæ йæхи цæттæ кæны. Раздæрау сног кодта йæ сæрзилæдждын бардзырд: «Ирыстон»-ы ном, дам, кæй дзыхæй схауа, уый æрлæудзæни тæрхондоны раз, зæгъгæ:

Зонын æй,

адæймаг нæ равзæрд

судзынæн, халынæн,

Искæй марынæн,

искæй туг калынæн.

Фæлæ дæ куы нæ уадзой,

топпы дзыхæй дæм куы дзурой,

Куы дæм лæбурой,

дæ зæххæй дæ куы сурой,

Уæд — æппæтфæразон —
 куыд быхсай, куыд барай,
 Бар-æнæбары
 хъуамæ хæцай, халай, марай,
 Кæннод уыдзынæ —
 парадокс! —
 æнæадæймагыл нымад.
 Æнустæм фидиссаг,
 æлгъаг уæвæгойты æмгад.
 Æмæ мах дæр хæцæм,
 нал нын сæуæхсид ис, нал зæрæхсид,
 Æдæрсгæ, бархийæ
 йæ равзæрды мидис
 æвдисынæн —
 Ома цæра
 аразынæн, фæлдисынæн.

Ехх, куыд æхсызгон хъæуы ныртæккæ дæ сæр, Хаджи!
 Æрмæст ма дæу æмæ де ‘мзонд хæлæртты ныфсæй кæлы цыдæр
 гыццыл рухс нæ зæрдæтæм. Æрмæст сымах хъусут «нæ хъом-
 пал дуджы Ирыстоны зæрдæйы уынæргъын», сымахмæ «æрхауд
 фæстаджы рад», сымах басгуыхут нæртон цырагъдартæй. Ды,
 Хаджи, — уым, æндæр дунейы, Нафи, Æхсар, Шамил, Васо,
 Камал æмæ иннæтæ та — ам, уæлæуыл.

«Ныртæккæ иутæн Ирыстон у къæбицы хуызæн, фæфос
 кæнæн кæм ис, ахæм бынат — нæ йыл ауæрдынц, хæрынц æй,
 стигъынц æй, йæ сойтæ йын мæрзынц, пайда йын кæнынц суанг
 йæ номæй дæр, — фыссы дæ номарæн уацы Хъодзаты Æхсар,
 — иннæтæн, Нигеры загъдау, туг кæлы сæ цæстæй, фæрстæ
 сау мæтæй хæлынц æмæ Ирыстонæн сæ сæртæ нывондæн
 хæссынц, йæ фарнмæ йын æфтуан бакæнынмæ тырнынц сæ
 тых, сæ бонæй, не ‘взаг, нæ адæм, нæ ном, нæ кад цæмæй
 быныскъуыд ма фæуой, ууыл сæ удæй арт цæгъдынц».

Уыцы цъæх арты судзæг разæгъды лæгтæй уыдтæ ды дæр,
 Хаджи, кæд стауæн ныхæстæм хъусаг никуы уыдтæ, уæддæр:

Ирыстон сæрибар куына уа,
 дунейы арвмæ цъæх бæндæнæй
 Йæ фæздæг куына ‘вæза

ирон фидауц артæн,
 Ам ирон æвзаг куынаæ зæла
 æмхуызон æмвæтæнæй,
 Уæд æз нæ райгуырдтæн
 æмæ нæ цардтæн!..

Хаджи, бæргæ, нæ аивады исты зынгæ ивддзинæдтæ, стыр сгуыхтытæй дын мæрдтæм дæ зæрдæ куы барухс кæнин, фæлæ, иугай уацмыстæ йеддæмæ, цæст ницæуыл хæцы. Къостайы премитæ, каджын нæмттæ æмæ хæрзиуджытæ дæ рæстæджы куыд уæрстой, афтæ ныр дæр нардутæй уарынц, æцæг ныфсхаст æмæ курдиатджын уацмыстæ та фылдæр хатт фæсвæд ран зайынц. Уымæн дæхæдæг æвдисæн уыдтæ. Сгуыхт уæвгæйæ, дæхи дзыхæй нæ куырдтай титултæ. Уыцы зондыл рагæй хæст уыдтæ. Дæ фыццаг автобиографийы фыстай: «Æрмæст нæрæмон, курдиатджын, кусынаæй бафсис кæмæн нæй, иудазыгдæр йæхимæ æгъатыр чи у æмæ сæфынаæй чи нæ тæрсы, ахæм удгоймæгтæ ссарынц поэты ном æмæ кад».

Хъодзаты Æхсар уыдæтты тыххæй йæ хъуыдытæ никуы сусæг кодта: «Къостайы фарны ном цы преми хæссы, уый, раздæрау, нæдæр поэты кадыл исты æфтауы, нæдæр нæ литературæ æмæ аивады рæстæн ахъаз у... Суанг рæстæмбис æмвæзæдыл фыссынхъом чи нæ у, ахæмтæ дæр авæййынц лауреаттæ. Цалдæр азы размæ уыд ахæм хабар æмæ лауреат ацарæзтой, фыссæджы номыл йæ цард-цæрæнбонты иу чиныг нæ, иу уацмыс дæр нæ, фæлæ иунæг хъуыдыйад дæр джиппы чи никуы рауагъта, ахæм лæгæй.

Ноджы фылдæр диссæгтæ (схонæн сæ ис царциаты диссæгтæ дæр!) æрцæуы каджын нæмттæ дæттыны хъуыддаджы. Дзырд «поэт»-ы стыр фарн ис, æмæ кæд уыцы номы аккаг дæ, уæд ма дæ цæй «адæмон»-ы мæт ис! Дунейы раззагдæр нациты фæзмыны бæсты фæстæзаддæрты фæдыл цæмæн цæуæм? Кæд чи фехъуыста «Францы адæмон поэт» кæнæ «Канадæйы адæмон фыссæг»? Астæуккаг Азийы уыд акынтæ (зæгъæм, Джамбул), Дагестаны та ашугтæ (зæгъæм, Стальский). Ома, профессионалон поэттæ нæ, фæлæ æнахуыргонд зарæггæнджытæ, музыканттæ. Æмæ уыцы рæтты фидауы адæмон поэты нæмттæ дæттын, сæ традици амоны, æмæ æгайтма хæссынц, фæлæ мах та æцæгæлон традицийы дымæгыл цы ныззæгæлæг стæм?

Нæ фæлæ поэты номы аккаг чи нæу, афтæмæй йæ лæгдыхæй, хинай, козбау кæнæ æндæр ахæм æлгъаг миты æххуысæй чи райста, æрмæст уыдоны хъæуы «адæмон». «Поэт» сын фæг нæу, хъуамæ æнæмæнг «адæмон поэттæ» уой! Æмæ хатгай сæ къухы тынг æнцонтæй бафтыс.

Æхсары бæлвырд фæндон, чи зоны, дæумæ дæр раст фæкæса: «Цæмæй нæ хуыздæры ном цæсты мауал æфтауæм, уый тыххæй Къостайы преми хуыйнæд афтæ: «РСО — Аланийы паддзахадон преми», науæд та Ирыстоны раздæры разамонджытæй искæй ном хæссæд».

Хатыр, уыцы ницæйаг, æцæг фыссæджы ном æгадгæнæг митæ дзæгъæлы дзурын дæуæн. Дæхæдæг сæ мæнæй хуыздæр зыдтай. Фæлтау бавдæлæм æмæ æрымысæм дæ ивгъуыд цардæй исты ахсджиаг цаутæ. Зæгъæм, дæ зындгонд поэतिकон изæртæ. Æхсайæм-æвдайæм азты Чъребайы фæсивæд иттæг разæнгардæй цыдысты уыдонмæ.

Ай-гъай, уыцы заманты аив литературæ уæлиау æвæрд уыдис. Стыр аргъ кодтой ирон поэзийæн дæр. Ныр... Ныр та стадионтæм сыфцæй дæр никæйуал баласдзынæ, Хаджи нæ, фæлæ Окуджава, Евтушенко, Вознесенский æмæ Ахмадулина иумæ куы æрæмбырд уой, уæддæр. Фæлæ уæд уавæр æндæрхуызон уыдис: «Адæмæн-иу сæ улæфт дæр нал хъуыст, афтæ-иу сæ поэт йæ дæсны кастæй уацары бакодта, — мысынц чъребайаг изæрты архайджытæ. — Литературæмæ æппындæр чи ницы бар дардта, уыдон дæр-иу Хаджийæн лæгъстæ кæнын райдыдтой: «Ноджыдæр ма, ноджыдæр ма иу æмдзæвгæ!» Поэты хъæлæс сын сæ зонд æмæ се ‘нкъарæнтæ кодта куы историйы æрфытæм, куы уарзондзинады бæрзæндтæм, куы ирон æвзаджы рæсугъд уылæнтæм, куы та æрдзы æрттивгæ хуызтæм».

Уыцы изæрты канд дæхи æмдзæвгæтæ нæ кастæ. Уæрæх дзыллæты зонгæ кодтай нæ поэзийы тæккæ хуыздæр уацмыстимæ. «Хаджи æмдзæвгæтæ дзургæ нæ кодта, уыдон уыдысты йæ зæрдæйы æхсидæвтæ æмæ судзгæ-уыраугæйæ тахтысты йæ риуæй».

Фæстаг рæстæджы уыдæттыл нал уыдтæ. Хъодзаты Æхсары загъдау, æвæццæгæн, бафæлладтæ, бастадтæ нæ тыхст æмæ уырыд рæстæгæй, йæ тугуарæнтæй, ирон адæмы æгуыдзæг уавæрæй, тыхтонатæй...

Чидæртæ дæумæ азымтæ хастой: Хаджи советон дуджы зар-

æггæнджытæн сæ раззагдæртæй уыд, ныр та къæссафæлдæхт фæци. Йæ раздæры хъуыдытыл æмæ идеалтыл гæдзрахатæй рацыд. Ды семæ никуы быцæу кодтай. Æргомай фыстай:

*Æз куыстон, лæггад кодтон
 советон лозунгтæ æмæ идеалтæн,
Рухс фидæнмæ тындзгæйæ,
 нæ цудыдтон, нæ калдтæн,
Æнхæлдтон,
 æрцæудзыстæм рæстаг,
 фæрныг, зæриндзардмæ —
Уд æмæ буары парахат
 бæллиццаг сæрибармæ...*

Карз æмæ æгъатыр рæстæг уыд. Æмæ бынтон фæсмойнаг ма у. Ахæм дывыдон арты бирæ фысджытæ сыгъдысты. Æндæр хуызы чи хъуыды кодта, уыдон нуæзтой хъыцъыдæттæ: дардтой сæ ахæстæтты, æррадонты, сырдтой сæ фæсарæнтæм:

*Додой йæ къона,
 уыцы хæрзвæтк, дам,
 кæмæ 'ркæса хардзау!*

Фæлæ æцæг у уый дæр — ирон фысджытæй æппæты фыццаг йæ раздæры сфæлдыстадмæ критикон цæстæй чи акаст, аивадон ногдзинады, конъюнктурæйæ цух фæндагыл чи æрлæууыд, уый уыдтæ ды, Хаджи. Дæ зæрдæйы арфмæ куы ныккастæ, уæд загътай:

*Зæрдæйæн дзурынц:
 арвмæ ма тæх, —
Зæрдæ атæхы
 арвæн йæ арфмæ.
Зæрдæйæн дзурынц:
 хорзæй хорз ма зæгъ, —
Зæрдæ хорзæн
 ракæны арфæ...*

Дæ царды кæрон дæ литературон-иртасæн куыстытæм уæл-

дай карздæр цæстæй акастæ: «Махæн ногæй бакæсинаг у нæ литературæ, ногæй раиртасинаг æмæ ныффыссинаг йæ истори. Советон фысджыты уацмыстæн сæ фылдæры нæй аивадон рæстдзинад. Кæд сæ исты райсинаг ис, уæд æрмæстдæр сæ формæ, сæ дæсныиад. Уымæй дæр æрмæст иуæй-иуты — Беджызаты Чермены хуызæтты — уацмыстæй».

Фæлæ уыцы фæрныг фæндтæй дæ къухы бирæ нал бафтыд. Рæстæг дын нал сфаг. Дæ фыссæн стъолыл æрдæгфыстæй цы замманайы куыстытæ баззад, уыдонмæ кæд искуы дæхи хуызæн Хуыцауы сконд лæг æркæсид æмæ сæ адæмы рæгъмæ фæхæццæ кæнид. Нæ рæбын критикон уацтæй, мыййаг, ракæл-ракæл куы нæ кæны...

Хаджи, иу фæсмойнаг хъуыддагыл сæттын дæ разы. Дæу йеддæмæ мæ, æвæццæгæн, раст ничи бамбардзæн. Зары фæндагыл ирон æнахъом сабиты æмæ сылгоймæгты куы ныццагътой, гуырdziаг бандиттæ (телеуынаы кустгæйæ мын видеоппенкæ Дойаты Олег æмæ Баскаты Уырызмæг равдыстой), уæд мæ хурхы уадындзтæ ахгæдтой. Мæ фарсмæ цы æмкусæг сылгоймæгтæ лæууыд студийы, уыдон сæ кæуын тыххæй урæдтой. Ноджы дæсаздыд лæппуйы аст æмæ ссæдз нæмыгдзæфимæ, йæ къухтæ æмæ йæ къæхтыл хæцгæйæ, дыдæгътагондæй уæзласæн машинæйы гуыффæмæ куы сæргъæвтой, уæд уынгмæ ралыгъдтæн. Кæд нæлгоймагæн нæ фидыдта, уæддæр мæ цæссыгтæ ныггæр-гæр кодтой. Нæхимæ куы æрбацыдтæн, уæд мæм цыдæриддæр гуырdziаг чингуытæ æмæ пластинкæтæ уыдис, уыдон бырæттæм фехстон. Мæ зæрдæ нæ бакуымдта æрмæст Нани Брегвадзейы романстæ æмæ Шота Руставелийы «Стайы цармдарæг» Бестауты Гиуæргийы тæлмацæй аппарын. Ноджы йæ уæд чидæртæ нæхи Дауыт-Сосланы фыст æнхæлдтой. Æмбарын, ирон æмбисондау рауад: «Кæмæндæр йæ бæхыл йæ бон нæ цыд æмæ йæ саргъы надта». Сæттын: мæ маст бауромыны фаг хъару мæм нæ разынд...

Газет «Рæстдзинад»-ы иу ахуыргонд лæг ныффыста (йæ номын барæй нæ зæгъын, уымæн æмæ нæ хистæр фæлтæрæй нырма бирæтæ ахæм зондыл хæст сты): «Талынг æнусты къуымæй гуырdziæгтæ æмæ ирæттæ цæстыгагуыйау цы æфсымæрон хæлардзинад рахастой æмæ бахъахъхъæдтой, уый Гуырдызстоны иуæй-иу «хицæутты» аххосæй хæлд цæуы, нæ хуссайраг æфсымæрты удхарæй марынц». Уыцы «иуæй-иу хицæуттыл»

автор «стыр фаутæ æвæры», зæгъы, ирон адæм, дам, цыфæнды зын уавæрты дæр сæхиуыл хæцын фæрæзтой, сæ фыдæлтыккон уæздан туг нæ фесæфтой, чидæртæ та, дам, уыдæттæ лæмæгъдзинадыл нымайынц, зæгъгæ.

Диссаг та куыд нæ у: мах съл «стыр фаутæ æвæрæм», уыдон та нæ цæгъдгæ, сургæ кæнынц. Мах съл тыххæй дæр нæхи хъарæм, уыдон та æрмæст иу æнусы мидæг дыууæ хатты ирон адæмыл туджы зæйтæ рауагътой. Мах фыццаг хæсты карздæр бонты Дзæуджыхъæуы гуырдзиаг скъолайы æмæ гуырдзиаг цæрджыты хъахъхъæнгæ кодтам, уыдон та мингай ирæтты фæсырдтой Цæгатмæ, сæ ис, сæ бон сын сæхи ‘рдыгæй фæкæнгæйæ. Мах гуырдзиаг кинонывтæ æмæ зарджытæм кæсын æмæ хъусынæй не ‘фсæстыстæм, уыдон та Къостайы цыртыл дæр нæ бацауæрстой, ирон чингуытæ сæ тæфтыл дæр нал æруагътой. Мах уыцы фыд-заманты нæ университеты вакантон бынатмæ гуырдзиаджы равзæрстам, уыдон та Хуссар Иры Сæйраг Советы сæрдар Хъуылымбегты Торезы афæдзæй фылдæр ахæстоны хъызæмарæй фæмардтой. Махмæ гуырдзиаг æхсæнад «Эртоба» ныфсджын æмæ барджынæй кусы, уыдон та Хуссар Иры президент æмæ парламенты дæр ницæмæ дарынц, цæстысынц сын сты. Джыккайты Шамилы загъдау, гуырдызы сæхи бакодтой Хъуды ком, Тырсыгом, байстой Чысангом æмæ Дзымыр, басыгътой быдыры хъæутæ, Знауыры район, атыдтой Бæлта, Цыми, Ларс — Тæгиаты æнусон уæзæг. Æнæ хъинцæй, æнæ хæстæй нæ фыдæлты бынтæ сæхицæн æркæддæртæ кодтой, нæ зæххы гæппæл гыццылгай нæ сыхæгты амæддаг кæны, мах та кæддæры «æнусон хæлардзинадыл» хъарм цæссыгтæ згъалæм. Уыцы «уæздан туджы хицауы» Зары фæндагыл Чъребайы фæндзæм скъолайы кæрты ног уæлмæрдмæ барвитæм æмæ йæм кæд хуыздæр зонд æрцæуид. Уыдæттæ куынæ бахъарой нæ бирæзонаг ахуыргондмæ, уæд ын, Хаджи, дæ карз ныхæстæ йæ хъусы бацæгъддзынæн: «Хуссайраг ирæттæй фервæзын рагæй-æрæгмæ уыд æмæ у гуырдзыыйи иууыл тыхджындæр национ фæндон æмæ тырнæн, æмæ сын фадат куы фæвæййы, уæд уайтагъд сæ гæрзтæ рабæттынц йæ сæххæст кæнынмæ». Уый дæр æм фаг куынæ фæкæса, уæд ын æрхæсдзынæн дæ иннæ хъуыды дæр: «Хуссайраг ирæттæ кæнæ хъуамæ æнæ загъд-заманайæ сгуырдзы уой, кæнæ хъуамæ цагъд æмæ тард æрцæуой — æндæр сын ницы ныв кæнынц гуырдзиаг

адæм, абоны цæстæй кæстæйæ, абоны Ирыстоны уавæр хынцгæйæ».

Бауырнæд дæ, Хаджи, ацы уæззау хъуыддагыл мæ нæ фæнды дарддæр дзурын, фæлæ нын, йæ сыны сæртыл хæцгæйæ, зонд чи амоны, уыцы ахуыргонд нæ басæтдзæн. Советон дуджы цæстдарæнтæй йæхи æргæрзарм кæндзæн, ноджы арфдæр историон къуымтыл фæзилдзæн, цæмæй йæ хъуыдытæ фæфидардæр кæна.

Бафæзмæ æй мах дæр. Фыццаг уал, гуырдзиаг ахуыргæндтæ сæхæдæг цытæ фыстой, уыдонмæ æркæсæм: академик Д. Мухелишвили: «Создание единой национальной государственности является творчеством одного, т. е. грузинского народа». Ю. Анчабадзе: «В Грузии нет негрузинской земли». Звиад Гамсахурдиа: «Даже в случае согласия осетин и других меньшинств жить «на грузинской земле» и по грузинским законам, у них здесь не могло быть родины. Они в любом случае оставались в Грузии «чужаками». Ногæй та Мухелишвили: «Только грузинский этнос имел полное право на участие в национально-государственной консолидации, а осетинский этнос и все другие этнические меньшинства в Грузии из этого процесса исключались». Ацы хъуыдымæ хæстæг у иннæ ахуыргонды тезис дæр: «Этнические меньшинства не допускались к грузинскому нацстроительству, несмотря даже на их некоторую интегрированность в грузинском обществе». Фæлæ «демократ» З. Гамсахурдиа йæ гамхуд куы систа, уæд æргомæй иу митинджы ныдздзæхст кодта: «Некоторые осетины переделали свои фамилии на грузинские и считают себя грузинами, многие уже не владеют осетинским языком, но не верьте им. Выгоняйте их голодными и раздетыми».

Гамсахурдияйæ бирæ дæлдæр нæ лæууынд Саакашвили æмæ йæ хъузæттæ дæр. Гуымыры, æдзæсгомæй цъыфкалæн кæнынд ирон адæмы: «Осетины — преступники, необразованные дикие люди. Это не народ, а мусор, который надо вынести отсюда грузинской метлой».

Æмæ æнусты дæргъы Гуырдзыстоны ацы фæнд æххæст кодтой. Цыппæрдæсæм æнусы гуырдзиаг паддзах Георгий V цалдæр хатты сарæзта хæстон стæртæ Хуссар Ирма, мардта, сыгъта, стыгъта ирон адæмы, фæлæ сæ уæддæр нæ басаста. Нæ дардфыдæлты джебогъ æмæ кардæй ныцъыст кæнынмæ тырныд-

той иннæ гуырджиаг паддзæхтæ дæр, фæлæ уыдонæн дæр сæ бон ницы баци. Уæлдай æгъатырæй, тугмондагæй сæхи равдыстой, гуырджиаг кънйæзтæ Мачабели, Эристаби, Амилахвари æмæ иннæтæ сæ сæргъы цы балбирагътæн уыдысты, уыдон. Секъа куыд фыста, афтæмæй най кодтой ирон сывæллæтты, басыгътой дæсгай хъæутæ æмæ мæсгуытæ.

Æппæты æвирхъаудæр разындысты ивгъуыд æнусы ссæдзæм азты фыдракæндтæ. Гуырджиаг меньшевиктæ ныццагътой фондз мин адæймагæй фылдæр. Уыдонмæ ма куы бафтауæм, тæссаг æфцджытыл хизгæйæ, лигъдæттæй арф сæрсæфæнтæм чи ныхауд, стæй хæцгæ низтæй чи амард, уыдоны, уæд уыцы нымæц дыууæ хатты фæфылдæр уыдзæн. Уыцы фыдохы цаутæ мысгæйæ ды, Хаджи, фыстай:

Уыцы фæндæгтæ —

нæ размæ сыстадысты мæрдтæ,

20-æм азты мæрдтæ,

Сæ фылдæр — сабитæ, зæрæдтæ —

Зæхх сæ нæ айста,

нæ сæ бахсыдтой бирагътæ, рувæстæ,

Зонынц нæ уыдон,

нæ сæ зонæм мах — удæгæстæ.

Æмæ ныфсæрмы дæн: уый кæуинаг у,

худинаг, мæлæт,

Мæрдтæ удæгæсты куы зоной,

удæгæстæ мæрдты куы нæ зоной, уæд!

Уыцы фæндæгтæ —

ниуынц, хъæрзынц хъызæмарæй,

уазалæй, стонгæй...

Мах сæ

нæ зæрдыл куы дардтаиккам, —

абон съл

нæ цæуиккам ногæй»

Цæй, куыд у, нæ куырыхон ахуыргонд? Кæд уæддæр дæ хъуыдытыл хъæддыхæй лæууыс, уæд нæхи ахуыргонд, профессор Бзарты Русланмæ уæддæр байхъус: «В ответ на открытое истребление южных осетин в 1918—1920 гг. вся Осетия стыдливо молчала семьдесят лет. Можно гордиться выдерж-

кой и достоинством наших соотечественников, но надежда на то, что эти благородные качества и наше миролюбие будут оценены, не оправдались, а наше молчание привело к новому витку геноцида в 1989—1992 гг. Вывод простой: сохраняя и миролюбие, и сдержанность, от молчания необходимо отказаться во что бы то ни стало. Прозать истребление собственного народа тоже преступление, потому что оно провоцирует рецидив. Мы будем говорить о геноциде и добиваться его международного признания».

Ацы арф æмæ зæрдæрисгæ ныхæстæ айнаг къæдзæхмæ дæр бахъардзысты, фæлæ ма Русланы хъуыдытæй иучысыл ноджыдæр æрхæссæм: «Пережившая события XIX и XX вв. и все е?е существующая южная ветвь осетинского народа — это настоящее чудо, пример сверхчеловеческой жизнестойкости, подвиг исторического и культурного самоутверждения. Их ведь расстреливали и сажали даже за желание говорить и писать на родном языке, закрывали школы, меняли алфавит Шегрена и Коста на грузинский»...

Ирон скъола ма уæд,

ирон æвзаг — æнахъинон,

Ирон —

иууыл фидиссагдæр

фæстаг сорт.

Ирæттæй чи загъта:

«Хъуамæ дунейы раз рахъил уон», —

Хъуамæ гуырдазиаг уа —

æнæмæнг —

йæ паспорт!

Нæхи нын ницы уыд —

нæдæр хъæдтæ, нæдæр цъиутæ,

Донæй, кæрдæгæй —

нæхи нæ уыдысты —

сырдтæ, хилджытæ

Мыггагыскъуыд нæ кодтой, —

æфтыдтой нын

нæ мыггæгтыл къæдзилтæ,

Арæзтой нæ

адæймæгтæ нæ,

фæлæ къæдзилджынтæ.
 Æмæ куы загътам:
 «Разы не стæм нæ цардæй»,
 Куы 'рдомдтам нæ бартæ,
 адæймагон æгъдау,
 Уæд та мын байдыдтой
 геноцид хотыхæй,
 артæй, кардæй,
 Бырсынц, лæбурынц нæм
 тугдых, тугмондаг сырдау.

Бзарты Русланы сæйраг хъуыды бæлвырд у — æмткæй гуырдзиаг адæммæ фыдæх ничи кæны. Ирон-гуырдзиаг ахастдзинæдты уидæгтæ арф æвæрд сты, фæлæ адæймаг куыддæр дисы бацæуы: иу хаттæй иннæмæ гуырдзы уыйбæрцæй куыд баууæндынц сæ фидиссаг, сæ тæвдтуг хицæуттыл, сæхимæ 'нæкæрон тæригъæдтæ цæмæн райсынц, кæд сæхицæй дæр бирæтæ кæмдæр ахæм зондыл хæст нæ вæййынц, уæд? Æви сын бынтондæр официалон националистон пропагандæ æмæ алыхуызон гадзрахатæйцæуджытæ, фыдгæнджытæ сæ сæрымæгъзтæ ныггалиутæ кæнынц?..

Хаджи, æгæр дæргъвæтин æмæ мæстджын ныхасыл сбæндæн дæн, кæд уыдæттыл ды мæнæй тынгдæр тыхсыс, уæддæр...

Уæвгæ та, цас загъинæгтæ æрæмбырд мæ зæрдæйы! Тæрсын, иу цыбыр фыстæджы сыл куынæ аххæссон. Ноджы ме 'нкъарæнтæ тых кæнынц мæ зондыл æмæ мæ хъуыдытæ ихыл бырæгау фæдзæгъæл вæййынц. Дæхи ныффидар кæн æмæ мæм кæронмæ байхъус...

Азтæ дыл куыд фылдæр цыд, афтæ карздæр æмæ домагдæр уыдтæ дæхицæй, стæй дæ алфамбылай цы адæм уыдис, уыдонмæ дæр. Дæ арф принципиалон æмæ æргом ныхас абон дæр бирæтæ нæ рох кæнынц. Раст цыма Йесойау дæ уд сыгъдæггæнгæ цыдтæ дæ фæстаг бонмæ, афтæ дардтай дæхи царды дæр æмæ сфæлдыстады дæр:

Мæхицæй мæнг хæлæрттæ сурын,
 æппарын мæнг сæнттæ,
 Мæхицæй æппарын дзырдтæ,
 мæнгæнхæлц æфсæнттæ,

Мæхæдæг мæхимæ

*мæ цауд æмæ ‘взæр ныццæгъдон,
Сæ дæлбар, сæ цагъар куыд нæ уон —
бынтондæр сæ суæгъд уон.*

*Ныццæгъд сæ, мæнæй уый,
æрмæст ма дзы фарн æмæ фидауц ныууадз —
Ирыстоны аргъуаны
сæрибар цырагътæн
æнæлаз мыдадз!*

Æргом ныхасы къæм нæй. Суанг дæ цæхæркалгæ азты дæр дæ зæрдæмæ фæндаг ссарын алкæй бон нæ уыд. Дæ мидхъуыдыты-иу афтæ арф аныгъуылдтæ, æмæ дыл, æвæццæгæн, уымæн сбадт æнкъард æмæ мадзура лæджы ном, кæд дæ уый размæ дæр хъæлдзæг æмæ худæндзастæй ничи зыдта, уæддæр.

«Хаджи йæ царды мидæг нæдæр йæ фыды хæдзары, нæдæр йæхи бинонтæй фаг рæвдыд нæ федта. Æмæ уымæй хицæн кодта цардуарзаг, хъазаг æмæ хъæлдзæг анекдоттæ мысæг чъребайæгтæй» (Биазырты Къамерлан).

Дзæуджыхъæумæ куы ‘рцыдтæ, уæд бынтон нырхæндæг дæ: «Æдзух йæ фæллад цæстæнгас, цыма кургæ кодта: ницы дзæбæх ахсджиаг хабар мын ракæндзынæ — цæмæй æз дæр мæхиуыл схæцон?» (Хозиты Петр).

*Нал — æмæ цы кæнон? —
нал тæхын, —
æвæццæгæн*

*Фæци йæ рæстæг
мæ хъаруйæн, мæ хъæлдзæгæн,
Мæ зæрдæ акъул, агуыбыр
ме ‘дзард æмгæрттæм,*

*Цардæй
хæстæгдæр байдыдтон
мæрдтæм.*

Æмæ дæ уавæр зын бамбарæн нæ уыд. Куыд политикон æмæ æхсæнадон, афтæ бирæ сфæлдыстадон хъуыддæгтæй разы нæ уыдтæ, тох кодтай стыр бынæтты бадæг хицæуттимæ, де ‘ргом æмæ тыхджын публицистон уацты сын сæ цæстмæ дард-

тай сæ галиу митæ, хъæддыхæй дзырдтай парламенты трибунайæ, бынæттон телеуынагæй. Хуссар Ирыстоны уæды хицæутæ дын уыдæттæ нæ ныббарстой. Систой дæ редакторы куыстæй, фæстæдæр та дæ фæсырдтой Чъребайæ дæр. Гæбæраты Юрийы загъдау, дæ фадхъулмæ дæр чи нæ æххæссыд, уыдон дæ сæ маст истой.

«Хаджи дыууæрдæм кодта иу Ирыстонæй иннагæ. Фæхауæггаг йæ фыдæлты уæзæгæй. Поэтæн тынг зын уыд æнæ бинонтæ, æнæ хæдзарæй, æнæ Чъребайæ, æнæ Хъорнисæй. Уæзæгæй тыхцæрдтытæ кæнгæйæ йæхимæ хъусыныл фæци. Йæ дзыхæй ныхас дæр нал хауд» (Биазырты Къамерлан).

Уымæн мæхæдæг æвдисæн уыдтæн. Иу уалдзыгон изæр дыл Куйбышевы уынджы тигъыл фембæлдтæн. Цыдæр арф сагъæс дзургæ-дзурыны дæр дæ цæстытæй нæ хицæн кодта. Аркъауæй ласæгау, иугай дзырдтæ æфсонæн хаудис дæ дзыхæй. Фылдæр — «о», кæнæ «нæ»-тæ кодтай. Æз бамбæрстон, дæ чемы кæй нæ дæ, æмæ мæ ныхас фæцыбыр кодтон. Цæугæ та дæм бакодтон, иунагæй цыдæр мæгуыр лæуд кæй кодтай, уый тыххæй. Фæстæдæр куыд базыдтон, афтæмæй æнхъæлмæ кастæ Хъодзаты Æхсармæ («Мах дуджы» иумæ куыстат). Чидæр æй ныхæстыл ныддардта, æмæ ды тыхстæ, дæхи цы фæкодтаис, уый нæ зыдтай.

Дæуджыхъæуы цардтæ лигъдæттимæ. Талынг æмæ уазал уæзæгуатæй-иу куыстмæ раздæр дæхи ратыдтай, цæмæй дæ царæнуатмæ æрмæст фынагæй кæнынмæ цæуай: «Ноджы йыл уæззау низ стыхджын æмæ стыр тухитæ æвзæрста. Æхсæв-иу йæ уаты дуар гомæй ныууагъта, исты йыл куы ‘рцæуа, мыййаг, зæгъгæ. Фæлæ ахæм зын уавæрты дæр куыста æнæрынцойæ. Ныффыста æмдзæвгæты циклтæ, Малиты Георгийы, Нигеры, Беджызаты Чермены, Фæрнионы, Хъамбердиаты Мысосты, Хостыхъоты Зинагæй æмæ иннагæты сфæлдыстады тыххæй стыр уацтæ. Тæккæ ногдæр, объективон цæстæнгас кæм уыд, ахæм уацтæ...»

Де ‘васт ацыдæй бирæтæ абон дæр се ‘муд нæма æрцыдысты. Цыфæнды сфæлдыстадон быцæуы куы аныгъуылынц, сæ сæртæ куы сдон ваййынц, уæд куы иу, куы иннагæ фæзæгъы: «Хаджи афтæ загътаид, уфтæ бакодтаид». Æмæ ууыл сæ быцæу фæвæййы. Иууылдæр сразы ваййынц Бестауты Гиуæргийы ныхæстыл: «Дзуццаты Хадзы-Муратагæй растдæр, зондджындæр

лæг нæй не ‘хсæн».

Нæ номы хистæр æмбал, чи банымайдзæн, дæ нæрæмон зæрдæйы цас æмæ цас арф сагъæстæ сыгъдис, уыдон? Фæлæ уæддæр дæ сæйраг мæт, дæ судзагдæр катый уыд ирон адæмыл, ирон æвзагыл. «Æвæдза, диссаг та куыннæ у, — фыссы Хъодзайы-фырт, — пехуымпары ныхæстау рауадысты, цалдæр азы размæ кæй ныфффыста, уыцы рæнхъытæ. Поэт дзуры йæ ирон æвзагмæ:

*Ды мæ риуы ныхъхъæрз,
сабух, сулæф дæ риуыдзаг
Æмæ дзы куыд аскъуыйа,
куыд аскъуыйа мæ риу!..*

Хъæрзыдта, абухта, улæфыд ирон æвзаг поэты риуы. Афтæ арф, афтæ бындзарæй хъæрзыдта, абухта, улæфыд, æмæ дзы сæрды фыццаг бон сæумæцъæхтыл йæ зæрдæ аскъуыд...»

Ныббар нын, Хаджи, дæ удысконды, дæ фарны аккаг рæвдыд кæй нæ федтай, фæлмæн, хæларзæрдæ, аудгæ ныхас дæ хæларттæй йеддæмæ кæй никæмæй фехъуыстай, уый тыххæй. Сабыр, хиуылхæцгæ лæгæй дæ зыдтой иууылдæр. Æдде бакæсгæйæ ничи загътаид, ничи бамбæрстаид, дæ риуы, дæ сæрымагъзы цытæ цыд, цы æнæкæрон удхæрдтæ æмæ мæстытæ æййæфтай, уыдон. Ноджы æхсæвæй-бонæй дæ зæрдæ дзырдта, Чъребайæ цы хабæрттæ хæццæ кодта, уыдонимæ. Хорзæй ницы базыдтай уыцы ‘рдыгæй дæр. Рагæй дæм фыдæх цы хицæуттæ уыдысты, уыдон дын алы мæнг æфсæнттæй ахæстоны кæм дæ фырты сбадын кодтой, кæм та æрцахстой дæ цардæмбалы.

Иу маст æййæфта иннæйы. Хуыцау хорз, æмæ дæ царды тæккæ зындæр, уынгæгдæр рæстæг дæ фарсмæ æрбалæууыдысты Хъодзаты Æхсар, Ходы Камал, Гусалты Барис, Бзарты Руслан, Блиты Макс æмæ ма цалдæр хæрзгæнæджы. Фæлæ уыдон уæд дæр æмæ ныр дæр æнæбары къухæфтауæнтæ кæнынц, æмæ сæ бон уыйас ницы уыд, уæлдайдæр «Мах дуджы» кусджытæн. Нæ амалджын фæсивæд та, Санаты Вячеслав, Уататы Зелым, Хъесаты Анатоли, Бæзойты Руслан æмæ ма кæйдæртæй фæстæмæ, дунейы зындгонддæр казинотæм къахихсыд баисты, амæй-ай хуыздæр фæсарæйнаг фæлладуадзæн

бынæттæй зæрдæцъæх фесты, Ирыстоны цыт æмæ намыс чи у, уыцы зынгæ лæгтæн хæрз чысыл балæггад кæнын та сæ фæссон-æрхæджы дæр никуы æрцыд. Хæрзаг-иу дæ зæронд къепкæйы æнæнхъæлæджы сæ рæзты куы æрцæйуадтæ, уæд-иу кæрæдзийы афарстой: «Ацы фыййауы æнгæстæ лæг нæ горæтмæ кæцæй æрбафтыд?..»

Хаджи, ма бадис кæн. Ирон адæмæй бирæтæ, бæлас гуыппы тыххæй чи калы, ахæмтæ сты. Размæ, сомбонмæ кæсын сæ туджы нæй. Сæ фырхирвæссонæй, се стырзæрдæйæ сæ хуыздæртæн нæ зонынц аргъ кæнын, æмæ ды дæр кæмдæр рохуаты кæй аздадтæ, уый дæ зæрдæмæ ма хæсс. Уыцы æрхæндæг номхыгъды ды фыццаг нæ дæ.

Нæ иууыл тыхстдæр, нæ тæккæ фæдисондæр заман ма нын баззад иунæг удæнцой — дæумæ, Хаджи, мæрдтæм дзурын, цæмæй нæ зæрдæты рис фæкъаддæр уа, цæмæй иу цъус, уæд та иу мурæ йас ахауа дæхи уды хъизæмайраг сагъæстæй дæр...

Мæ фыстæг кæронмæ æрхæццæ, фæлæ Гусалты Барис, æдзард поэты мысгæйæ, цы уæздан, къæмдзæстыг ныхæстæ сфæрæзта, уыдон мын мæ хъару асастой: «Баззад уа-а-а-ртæ уым, сæхимæ, хуссары, йæ райгуырæн Хъорнисы. Афтæ загъд ын уыд уыцы æмгъуыдыл, ницы йын у мах бон... Фæлæ уæддæр æмæ уæддæр лæг йæхимæ йæ цуры цыдæр азымджын цæмæн кæсы, цæмæн — и, Цæгат Ир?»...

Индекс 73247